

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Vaida Steponavičiūtė-Marudina

Studijų programos *Lietuvių kalbotyra* II kurso studentė

**LAUROS SINTIJOS ČERNIAUSKAITĖS
ROMANO
KVĖPAVIMAS Į MARMURĄ
KALBINĖ RAIŠKA**

Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Jolanta Vaskelienė

Šiauliai, 2010

TURINYS

ĮVADAS	3
1. ANTRAŠTĖS POETIKA	6
2. LEKSIKA	12
2.1. Poetinė leksika	12
2.2. Semantinės stiliaus figūros	16
2.3. Sinonimika	24
2.4. Frazeologija	27
2.5. Nepoetinė leksika	29
3. MORFOLOGIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA	32
3.1. Morfologija	32
3.2. Žodžių daryba	36
4. SINTAKSĖ	38
4.1. Sakinių rūšys	38
4.2. Sintaksinės figūros	41
5. TEKSTO SIEJIMAS IR SKAIDA	45
5.1. Sakinių siejimas	45
5.2. Teksto skaida	57
IŠVADOS	64
SUTRUMPINIMAI	67
ŠALTINIS IR LITERATŪRA	68
SANTRAUKA	73
PRIEDAI	74

IVADAS

Grožinė literatūra yra „<...> žodžio menas“ (Ramonaitė 1999, 4). O „Meninis vaizdas – tai gyvenimo paveikslas“ (Ibid.). Todėl galima teigti, kad kiekvienas kūrinys yra atskiras, tarp realaus gyvenimo ir gyvenimiškos vizijos laviruojantis pasaulis, kuriame nutinka įvairiausių atsitikimų, įvykiai veja įvykius, nesustodamas bėga laikas, keičiasi erdvės ir visos šios kaitos, virsmo centre – jis – žmogus, tikras ar menininko vaizduotės sukurtas.

Darbo autorę labiausiai domina rašytojos Lauros Sintijos Černiauskaitės kūrybinės išgalės. Šios rašytojos, kaip ir Jurgos Ivanauskaitės, Valdo Papičio, Danutės Kalinauskaitės, Renatos Šerelytės, Mariaus Ivaškevičiaus ir kitų jauniausių lietuvių prozininkų kartos atstovų kūryboje pastebima tendencija vaizduoti XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios jauną žmogų: jo vidinį pasaulį, siekius, savirefleksiją, taip pat ir jį supančią aplinką (plg. *NLL* 202). Atrodytų, kad rašytojų, besismelkiančių į giliuosius žmogaus sielos klodus kalba galėtų būti paini, asociatyvi, trūkminga, tačiau neretai yra priešingai, pavyzdžiui, L. S. Černiauskaitės kūrinių kalba nėra labai įmantri, pasakojimas palyginti nuoseklus.

Temos iširtumo laipsnis. Ryškišs ir populiarišs, ne vieną kūrinį parašiusios ir ne vieną premiją¹ gavusios L. S. Černiauskaitės kūryba iki šiol aptarta recenzijose, interviu su autore, taip pat Šiaulių universitete surengtoje konferencijoje *Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose* skaitytas pranešimas,² tačiau visur iš esmės kalbėta apie rašytojos kūrinių vaizduojamąjį pasaulį: veikėjus, erdvę, fabulą, problematiką ir pan. Imelda Vedrickaitė straipsnyje *Prisijaukink kauką. Gimties ir mirties dichotomija Lauros Sintijos Černiauskaitės kūryboje*³ taip pat mėgino aptarti būdingus pasakojimo bruožus, kompozicines ypatybes bei stiliaus motyvaciją, tačiau viso to išeities taškas – kokia nors siužetinė linija, vaizdinys ar įvykis. Apie rašytojos romano *Kvėpavimas į marmurą* (2006) kalbą tik užsiminama, bet detalčiau ji neanalizuojama.

Aktualumas. Nė vienas kritikas, tyrinėtojas nėra aptaręs L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinės raiškos. Nenagrinėta, kokiomis kalbos priemonėmis ir formomis rašytoja perteikia meninį kūrinio pasaulį skaitytojui.

Darbo objektas – L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinė raiška: antraštės poetika, kūrinio leksika, morfologijos priemonės, žodžių daryba, sintaksė, siejimo priemonės ir būdai, teksto skaida.

¹ Briuselyje 2009 m. rugsėjo 28 d. rašytojai buvo įteikta Europos Sąjungos literatūros premija.

² KOLEVINSKIENĖ, Žydronė. Motinystės diskursas lietuvių prozoje: Lauros Sintijos Černiauskaitės *Kvėpavimas į marmurą*. Iš *Acta humanitarica universitatis Saulensis*: mokslo darbai. T. 5(2007). *Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose*. Sudarė Džiuljeta Maskuliūnienė. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 96–104.

³ žr. VEDRICKAITĖ, Imelda. *Prisijaukink kauką. Gimties ir mirties dichotomija Lauros Sintijos Černiauskaitės kūryboje. Colloquia*. Nr. 16(2006), p. 98–120.

Darbo tikslas yra visapusiškai išnagrinėti romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinę raišką, aptarti giliausius kūrinio semantinius ir struktūrinius sluoksnius, pateikti išsamią L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinę analizę.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti kūrinio ir jo antraštės santykį, taip pat išsiaiškinti priežastis, kokie įvaizdžiai nulėmė atskirų romano skyrių pavadinimus.
2. Iširti kūrinio leksines ir semantines stiliaus figūras.
3. Išnagrinėti teksto morfologijos ir žodžių darybos ypatybes.
4. Aptarti romano sintaksę: sakinių rūšis ir sintaksines figūras.
5. Apibūdinti sakinių siejimo būdus ir priemones bei išsiaiškinti, kokiais būdais skaidomas kūrinio tekstas.

Darbo metodai. Magistro darbo skirtinguose etapuose yra pritaikyti keli mokslinių tyrinėjimų metodai:

1. **Teorinis.** Taikant minėtą metodą, aptarta mokslinė literatūra. Ji padeda išnagrinėti tyrinėjamo romano kalbinę raišką.
2. **Aprašomasis.** Taikant šį metodą, gilintasi į teorinės medžiagos turinį bei nagrinėjamo romano kalbos struktūrą.
3. **Teksto analizė.** Metodo esmė: remiantis tekstu žiūrima, kaip žodis „elgiasi“ tekste, t. y. kokiomis reikšmėmis jis vartojamas, kokia jo motyvacija, taip pat analizuojama sakinių struktūra, siejimas ir kas lėmė vienokį ar kitokį struktūros, priemonių pasirinkimą.

Darbo šaltiniai. Pagrindinis magistro darbo šaltinis – L. S. Černiauskaitės romanas *Kvėpavimas į marmurą*, kurio kalbinę raišką siekta visapusiškai ištyrinėti. Šiam tikslui pasiekti, naudotasi *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu (DLKŽ)* bei *Lietuvių kalbos žodynu (LKŽ_e)*. Žodžiams bei jų reikšmėms aptarti pirmiausia buvo naudotasi *DLKŽ*, tačiau jei minėtame žodyne nebuvo reikiamo žodžio, jo reikšmės arba įtraukta reikšmė pasirodė esanti netiksli, per siaura ar pernelyg apibendrinta, tuomet jo ieškota *LKŽ_e*. Taip pat darbe naudotasi ir *Tarptautinių žodžių žodynu (TŽŽ)*, *Frazeologijos žodynu (FŽ)*, kai mėginta aptarti romano frazeologiją, ieškant terminų apibrėžčių naudotasi *Kalbotyros terminų žodynu (KTŽ)* bei *Lietuvos Respublikos terminų banku (TB)*, o vartoseną tirta remiantis Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro sudaryto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno (DLKT)* duomenimis.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, penki skyriai, išvados, sutrumpinimai, literatūros sąrašas, santrauka ir priedai. Pirmame skyriuje *Antraštės poetika* išsiaiškinta kūrinio ir jo sudedamųjų dalių antraščių motyvacija. Antrame skyriuje *Leksika* aptarta poetinė ir nepoetinė kūrinio leksika, semantinės stiliaus figūros, sinonimika ir frazeologija. Trečiame skyriuje *Morfologija ir žodžių daryba* nagrinėti morfologijos ir žodžių darybos atvejai. Ketvirtame

skyriuje *Sintaksė* nustatytos būdingiausios romano sakinių rūšys ir apibūdintos sintaksinės figūros. Penktame skyriuje *Teksto siejimas ir skaida* analizuoti sakinių siejimo būdai, aptartos priemonės, kuriomis vertikaliai ir horizontaliai skaidomas romano tekstas.

Darbo aprobacija. Darbo autorė domisi grožinių kūrinių raiška. Panašia tema publikuotas Jolantos Vaskelienės ir magistro darbo autorės straipsnis „Jolitos Skablauskaitės apsakymo *Ilgas pavasaris* leksikos ypatumai“ Vilniaus pedagoginio universiteto leidinyje *Teksto slėpiniai* (Nr. 11(2008), p. 63–81). Skaitytas ir pranešimas tema „Jolitos Skablauskaitės apsakymo *Ilgas pavasaris* lokacija“, kurio tezės išspausdintos leidinyje *Studentų darbai-2009: bakalaurantų ir magistrantų mokslinių darbų konferencija*, skirta profesoriui Vytautui Sirtautui atminti: programa ir pranešimų tezės (2009, p. 65–66) (straipsnis ir tezės pateikti *Prieduose*).

1. ANTRAŠTĖS POETIKA

Apie antraštės svarbą kūriniui pradėta kalbėti prieš 80 metų. Mokslinius tyrinėjimus inspiravo S. Kržižanovskio (С. Кржижановский) 1929 metais publikuota brošiūra, pavadinimu *Antraštės poetika*. Antraštė buvo pradėta traktuoti kaip vienas iš esminių meninio kūrinio komponentų (žr. Бабичева 2000, 61). Laikui bėgant keitėsi požiūris į antraštę: ji imta laikyti ne tik teksto komponentu, bet ir visiškai savarankišku elementu, net užtekstine⁴ asociacija. Vis dėlto metaforiškas S. Kržižanovskio pasakymas, kad antraštė „<...> yra ne kepurė, o galva, kurios bet kur prie kūno nepridėsi“ (cit. iš Бабичева 2000, 61), liko aktualus. Galima teigti, kad antraštės, kaip *kūrinio galvos*, pagrindinė funkcija yra iškelti į paviršių pagrindinę kūrinio mintį arba svarbiausią jo elementą. Šalutine funkcija galima įvardyti jos (antraštės) „sieki“ sudominti skaitytoją, aktyvinti jo sąmonę.

Paprotys suteikti kūriniui pavadinimą atsirado kartu su literatūros išplitimu (žr. Лукин 2005, 93). Vis dėlto ne visi kūriniai (paprastai – poezijos tekstai) turi antraštes. Tai nereiškia, kad tokie kūriniai yra poetiškai menki. Priešingai, dažniausiai juose apstu asociacijų, kurias neretai sunku įvardyti, dar sunkiau tarpusavyje susieti ir, atrodo, neįmanoma išskirti kokio nors įvaizdžio, kuris galėtų nulemti kūrinio pavadinimą. Vladimiro Lukino (Владимир Лукин 2005, 93) teigimu, „Antraštė – tai autoriaus žingsnis prie gavėjo, ir jeigu autorius jos nesukūrė, skaitytojas dažniausiai pats ją sugalvoja (tipinis pavyzdys – poetinis tekstas, pavadintas pirmąja eilute).“ Esama ir tokių antraščių, kurios lyg ir neatspindi kūrinio pagrindinės minties. Dažnai tokiuose kūriniuose iškyla keletas įvaizdžių, tačiau tik vienas iš jų nulemia kūrinio pavadinimą. Ir tai nusprendžia rašytojas. Deja, ne visada subjektyvus kūrėjo pasirinkimas sutampa su skaitytojo vertinimu.

Kai kurie tyrinėtojai (Jevgenija Džandžakova (Евгения Джанджакова 1979), Natalija Nikolina (Наталья Николина 2003)), aptaria platų antraščių diapazoną ir skiria: antraštes, sudarytas pagal žodžių skambesį (Eugenijus Ališanka *Body building*); antraštes, kurios yra personažų kalbos nuotrupos (Sigitas Parulskis *Gyvendamas po ledu laukiu žvejo. Pro pietinį langą*); antraštes, tiesiogiai nukreiptas į adresatą (paprastai jos turi klaustuko ar šauktuko ženklą) (Sonata Paliulytė *Kodėl?*); antraštes, kurios „<...> gali tiksliai nusakyti kūrinio žanrą arba netiesiogiai nurodyti į jį, sukeldamos skaitytojo sąmonėje asociacijų su konkrečiu literatūros žanru“ (Nicolina 2003, 169) (Gintaras Patackas *Sonetas bambai*).

J. Džandžakova pagal tai, kokias funkcijas atlieka antraštės, skiria tokius jų tipus:

1. Antraštės, kurių poetinė svarba yra tarsi nulemta iš anksto. Tokias antraštes sudaro: augalų, gyvūnų, gamtos reiškinių, metų, paros laikų pavadinimai, istorinių bei literatūros herojų,

⁴ „<...> или вне текстовых ассоциаций“ (Бабичева 2000, 61).

mitologinių būtybių vardai, gali būti pavartoti žodžiai *pirmas* arba *paskutinis*. Kaip pavyzdžius galima paminėti šių autorių kūrinių antraštes:⁵ Justino Marcinkevičiaus *Žydintis klevas*; S. Parulskio *Vakaras*; Donaldo Kajoko *Lozorius*. Tokioms antraštėms būdinga tai, kad skaitytojas ne visada randa laukiamą siužetą, pavyzdžiui, vietoje filosofinio rašytojas pateikia būtinių siužetą.

2. Pabrėžtinai nepoetiškos antraštės, pavyzdžiui, antraštės, kurios sudarytos iš mokslo terminų (J. Marcinkevičius *Tezės*; S. Parulskis *Buhalterija*), profesinės ar šnekamosios leksikos žodžių (Aidas Marčėnas *Latvių, kita – sėlių stotelė*; S. Parulskis *Gražiai prisigėrusiam Mikui*), buities daiktų, situacijų pavadinimų (D. Kajokas *BMW*; Sigitas Geda *Arklių išpjovimas Dzūkijoje*) ir pan. Nors tokios antraštės yra nepoetiškos, tačiau sukuria laukimo efektą. Minėtina, kad šio tipo antraštės gali būti vienareikšmės – tokia antrašte pavadintas tekstas beveik nekelia asociacijų, arba daugiareikšmės, kai tokią antraštę turintis tekstas kelia daug asociacijų.

3. Savaimė ekspresyvūs pavadinimai (S. Geda *Paliesk varnėno pirštus Čėčėnijos atminimui*; D. Kajokas *Kitoks ruduo, arba bendraties paslaptینگumas*). Šio tipo antraštės yra apgaulingos – iš jų nepaaiškėja nei kūrinio tema, nei emocinė nuotaika.

Pagal struktūrą N. Nikolina antraštes skirsto į šiuos tipus:

1. Vieno žodžio antraštės, išreikštos daiktavardžio vardininku arba kitų linksnių formomis, pvz.: Juditos Vaičiūnaitės *Šerkšnas*; Juozo Erlicko *Senelis*.

2. Antraštės, kurios sukurtos jungiant lygiaverčius žodžius, pvz.: G. Patacko *Grižimai ir pasikartojimai*; D. Kajoko *Vyras ir moteris*.

3. Antraštės, kuriomis kas nors konstatuojama, pvz.: J. Erlicko *Bobutė iš Paryžiaus*; Agnės Žagrakalytės *(jo) kompiuteris ir (jos) popieriai*.

4. Antraštės, išreiškiamos sakiniiais: J. Erlicko *Dalykai, kurių niekada nesuprasiu*; A. Žagrakalytės *To taip nėra. To taip nebuvo*.

Meninio kūrinio antraštė gali:

1. Sujungti tekstą su meniniu pasauliu, t. y. pagrindiniu veikėju / lyriniu subjektu, įvykio laiku, pagrindinėmis erdvės koordinatėmis.

2. Išreikšti autoriaus įsivaizduojamą įvykį, realizuoti jo mintį kaip visumą.

3. Nusakyti kontaktą su teksto adresatu bei nulemti adresato meninius išgyvenimus ar vertinimą (žr. Nikolina 2003, 169–170).

⁵ Lietuvių rašytojų kūrinių antraščių pavyzdžiai paimti iš Jolantos Vaskelienės knygos *Trumpas teksto lingvistikos žinynas* (2007, 72–73).

Nagrinėjamas L. S. Černiauskaitės romanas vadinasi *Kvėpavimas į marmurą*. Rašytojos teigimu, mintis duoti kūriniai šitokį pavadinimą kilo tuomet, kai ji apkabino mylimą žmogų.⁶ Nors gryojo antraštės pakartojimo romane nėra, tačiau veiksmo (kvėpavimo / uodimo) bei marmuro vaizdinių, išplaukiančių iš antraštės nominacinių vienetų, kūrinyje esama nemažai.

Pagal struktūrą kūrinio pavadinimas priklauso antraštėms, kuriomis kas nors konstatuojama, o pagal funkciją – antraštėms, kurių poetika yra tarsi nulemta iš anksto: intuityviai juntama, kad antraštė persmelkta metaforos. Pavadinimas *Kvėpavimas į marmurą* išreiškia rašytojos įsivaizduojamą situaciją, kurią ji realizuoja kaip visumą. Iš kūrinio antraštės nepaaiškėja nei vieta, nei laikas, nei pagrindinė mintis, net ir tema lieka paslaptina. Iš pavadinimo tikimasi galbūt istorinio romano, persikėlimo laiku į praeities amžius, pavyzdžiui, į Senovės Graikiją,⁷ tačiau tai būtų tik apgauto laukimo efektas. Romano laikas apima, tikėtina, paskutinius Sovietų Lietuvos metus (minima tarybinė armija) ir dabartinius laikus. Dualus, priešybėmis (*kvėpavimas* – gyva vs *marmuras* – negyva) paremtas kūrinio pavadinimas kuria ir tam tikrą emocinę nuotaiką: verčia kontempliuoti, gailėtis to, ko niekada nebebus, kas prarasta negrąžinamai. Pavadinimu tarsi suteikiama vilties (kvėpuoti, t. y. sušildyti kitą), bet neduodama galimybės ką nors padaryti, nes atsitrenkiama į marmurą (t. y. žiaurų, apatišką, susvetimėjusį žmogų; be to, dėl marmuro kietumo, šaltumo intuityviai jį norisi sieti su anapusiniu pasauliu). Marmuro, kaip mirties vaizdinio įspūdį sustiprina ir tai, kad romane prisimenama, vaizduojama išties nemažai netekčių: Dioniso Vietušio, Izabelės tėvo bei motinos mirtys, sūnaus žmogžudystė. Galima teigti, kad romano pavadinimas atspindi būties dichotomiją (šiapus ir anapus).

Vis dėlto, kad ir kokie priešingi atrodytų kūrinio antraštės leksiniai vienetai, romane jie glaudžiai susiję, nes tai, kas šalta, siekiama sušildyti. Su žodžiu *kvėpavimas* neišvengiamai susijęs būties suvokimas joslėmis – kvapas Iljai sužadina prisiminimus apie įmotę; Izabelė uodžia miegantį Ilją, jaučia jo salsvą sveiko vaiko kvapą; kaip paaiškėja iš didesnio konteksto, Izabelė netgi mėgaujasi miegančio Iljos kvapu; meilužė kvepia dirbtiniais kvapais – parfumerija; pasikeitęs Liudo delnų kvapas išduoda Izabelei jo neištikimybę; Izabelės aistra taip pat pasklinda kvapu, o išblėsęs geismas primena pastovėjusių vystančių gėlių kvapą. *Marmuro* kietumas, šaltumas, „kurtumas“ reiškiamas įvairiais įvaizdžiais: *Ilją ištikdavo ypatinga tyla. Ant jo tarytum nusileisdavo apšerkšnijęs gaubtas – užtekdavo neapgalvotos frazės, kokios nors smulkmenos, <...> – o tada jau daryk ką nori: glostyk, šnekink, gudrauk, kerėk pagal naujausias technologijas pagamintais poliesteriniais liūtais, laivais ir pažadais, viliok šviežio pyrago kvapu iš orkaitės –*

⁶ BAUBLYS, Karolis. *Tarp knygų, su knygomis, apie knygas...* [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas*. Nr. 3085, 2006 kovo 3 [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?%20leid_id=%203085&kas=straipsnis&st_id=8343>.

⁷ Tokias aliuzijas kelia žodis *marmuras*, iš kurio daromos marmurinės skulptūros, taip pat jis naudojamas ir statinių apdailai – šiais architektūriniais paveldais garsėja Graikija.

nieko. Jokio atodrėkio, netgi pykčio (KJM 54–55); iš pasakotojo sužinoma, kad Izabelė sūnaus priepuolių ir mirties akimirką <...> matė jo veidą sunkų ir gryną kaip antikinis marmuras, <..> (KJM 97); po sūnaus laidotuvių Izabelė apibūdinama žodžiais: <...> vien bedžiaugsmis granitas ir mirtis (KJM 125); netikėtai Izabelės žvilgsnį išvydusio Karolio <...> skruostai išliko blyškūs, kieti lyg marmuras (KJM 188); gamtoje taip pat matomas marmuras: <...> jų [debesų – V. S. M] marmurinių audinių pjūviai blykčiojo rugsėjo saulėje žydromis viršūnėmis (KJM 150).

Jei *kvėpavimą* interpretuosime kaip žmogaus artumo, šiltų jausmų metaforą, o *marmurą* – jausmų nebuvimo, tuštumos, priešiškumo, nemeilės metaforą, tuomet galima išskirti šiuos, iš didesnio konteksto „išplaukiančius“ įvaizdžius: Izabelės siekis atiduoti motiniškus jausmus plieninio žvilgsnio berniukui, kuris taip ir liko jai svetimas; Gailiaus siekis tapti Iljai jei ne broliu, tai geru draugu, nors Ilja taip ir nenustojo žvelgti į jį su panieka; Izabelės noras suartėti kūnu ir siela su Liudu, kuris save atiduoda meilužei, o Izabelei yra susvetimėjęs (tarsi *sumarmurėjęs*); vėliau – Liudo siekis susigrąžinti Izabelę, kuri jau nebeatsiliepia į Liudo „šauksmą“; Beatričės viltys turėti Liudą šalia, nors jis judviejų santykiuose ir „padėjo tašką“. Tekste nuolat jaučiamas artėjimo ir nutolimo motyvas. Nutolstama, nes nesugebama (ar nežinoma kaip) priartėti, sušildyti tą, kuris atstumia.

Visas romanas yra suskirstytas į šešis pavadinimus turinčius skyrius. Godos Lučiūnienės teigimu, „<...> skyrių pavadinimai (*Trečias, Spąstai, Olos*) metaforiškai nukreipia skaitytojo žvilgsnį į būsimos problemos suvokimą.“⁸ Romanas prasideda skyriumi, pavadintu *Olos*. Šis įvaizdis tiesiogine ir perkeltine prasme pirmoje dalyje pakartojamas du kartus: iš pradžių metaforiškai *ola* pavadinama žaizda, vėliau lapės urvas, prie kurio Ilja atsitokėjo po moters užpuolimo. Turbūt dėl šios priežasties rašytoja pasirenka daugiskaitinę antraštinio žodžio formą.

Antras – ilgiausias – romano skyrius vadinasi *Spąstai*. Šioje dalyje iškyla labai daug vaizdinių, susipina kelios siužetinės linijos, kurios lyg ir nesusijusios su skyriaus pavadinimu. Vis dėlto šiame skyriuje pasakojamas vienas epizodas, kuris tiesiogiai yra susijęs su antrašte ir pirmu romano skyriumi. Čia trumpai papasakojama, kad į vaikų globos namus ateidavo lapė, kuriai iš pradžių sargas spėsdavo spąstus, bijodamas dėl našlaičių saugumo. Minėtina, kad žodis *spąstai* reiškia ne tik 1. ‘žvėrių, paukščių gaudomasis įtaisas’ (*DLKŽ*), bet ir 2. *prk.* ‘priemonės, kuriomis norima apgauti, sučiupti’ (*DLKŽ*). Tuomet vaizdinių, susijusių su perkeltine antraštinio žodžio reikšme, diapazonas išsiplečia: Izabelė tarsi spendė Beatričei spąstus, pristatydama jai Liudą, į kuriuos įkliuvo pati (Liudas išdavė Izabelę su Beatriče); laukinis berniuko žvilgsnis patraukė Izabelės jusles ir ji nebenorėjo įsivaikinti mergaitės ar kito vaiko iš vaikų globos namų, tik Ilją, kuris vėliau suteikė Izabelei daug kartėlio ir širdies skausmo; Beatričė, pasinaudodama

⁸ LUČIŪNIENĖ, Goda. „Matyti galima tik širdimi“ [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas*. Nr. 3106, 2006 liepos 28 [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3106&st_id=9231&txt=černiauskaitė>.

susidariusia situacija, prisiviliojo Liudą dirbti mokytoju našlaičių prieglaudoje. Taigi antro skyriaus antraštė gali būti suprantama abiem žodžio reikšmėmis. Ji (antraštė) taikliai įvardija pagrindinį šio skyriaus motyvą bei glaudžiai susieja antrą skyrių su pirmu (spąstai žvėriui, gyvenančiam oloje).

Trečiame romano skyriuje pasakojama apie Gailiaus mirtį ir Izabelės akistatą su Ilja žmogžudystės metu. Tiesioginio antraštės pakartojimo šioje kūrinio dalyje nėra, jis „ateina“ iš antros romano dalies. Šis pavadinimas – *Trečias* – atspindi ne tik žmogžudystės priežastį (Ilja nenorėjo būti *kitas* vaikas Izabelei, nenorėjo Izabelės meile dalytis su dar vienu vaiku), bet ir apskritai viso romano problematiką. Vieno interviu metu rašytoja teigė: „Trikampio motyvą pasirinkau konfliktui įreminti <...>. Nesvarbu, kurio personažo rakursu žiūrėtum, jis yra trečias, nereikalingas kitų dviejų atžvilgiu – Gailius yra trečias tarp Izabelės ir Iljos, Ilja yra trečias tarp Gailiaus ir Izabelės, Liudas trečias tarp Izabelės ir vieno iš berniukų, Izabelė trečia tarp Liudo ir Beatričės ir atvirkščiai – Beatričė trečia tarp Liudo ir Izabelės. Kadangi visi personažai siekia artimų *tu–aš* santykių, trečio buvimas juos glumina, o pojūtis, jog pats esi trečias – skaudina ir ardo.“⁹

Ketvirto skyriaus pavadinimas *Aukos* taikliai apibūdina du veikėjus – Izabelę ir Liudą. Jie yra Iljos nuskriausti, nes per jį neteko sūnaus; jie ir savotiškos vienas kito aukos – per aklą aistrą ir nesugebėjimą atleisti prarado tarpusavio ryšį; jiedu yra ir Beatričės intrigų aukos. Neatidumas ir neįsiklausymas skaudino Izabelę, kai ši prašė Liudo pagalbos. O vėliau jo graužatis žiūrint į palūžusią žmoną, kuri užkirto kelią Liudui ją vėl mylėti, būti šalia.

Penkto skyriaus pavadinimas *Daug šilko plaukuose ir visur* paminimas antrame romano skyriuje. Tada tai buvo atviruko nuo Gailiaus mamai užrašas, sukėlęs Liudo susidomėjimą, tačiau iki galo nesuprastas. Tą kartą Gailius nesugebėjo paaiškinti, kad šie žodžiai apibūdina mamos švelnumą, kurio tėtis jau nebejaučia arba nenori jausti. Šį Izabelės švelnumą, virpėjimą ir lengvumą vėliau skaitytojas išskaito penktame romano skyriuje, kuris po pavadinimu turi dar ir paantraštę *Iš vaiko užrašų*. Ja (paantrašte) tarsi pasakoma, kad iki šiol skaitytoją lydėjęs pasakotojas pasitraukia ir užleidžia vietą kitam pasakotojui. Ši romano dalis iš viso romano išsiskiria ne tik pasakotojo pasikeitimu (pasakotoju tampa berniukas), bet ir tuo, kad čia pasakojama pirmuoju asmeniu, kalbama iš vienaskaitos pirmojo asmens (*aš*) pozicijos.

Romanas baigiamas skyriumi *Namai*, nors paskutiniai jo sakiniai tarsi prieštarauja antraštės semantikai: už stiklo vėrėsi kitų kraštų gamtovaizdis – kalnai – svetima, nepažini Izabelei erdvė. Šis skyrius pratęsia penkto skyriaus nutrauktą pasakojimą: Izabelė pamažu susigyvena su sūnaus netektimi ir paprašo Liudo parvežti ją į Puškus. Namuose, savoje erdvėje,

⁹ GAIDAUSKIENĖ, Nida. *Laura Sintija Černiauskaitė. Apie naktinių neužmirštuoles ir kita* [interaktyvus]. Iš *Bernardinai.lt* [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-04-27-laura-sintija-cerniauskaite-apie-naktiniu-neuzmirštuoles-ir-kita/9176>>.

rašytoja fiksuoja psichologinius Izabelės lūžius, slinktis, sąmoningėjančio žmogaus dvasią: namai, Gailiaus daiktai nebesuteikia Izabelei žudančio gėlos jausmo, dingsta vaikų baimė, baimė prisirišti, rūpintis kitu, Izabelės viduje kyla slaptas noras sužinoti, kiek joje dar liko moters, galinčios vilioti, geisti, mylėti. Ir nors ji save „nurašo“ kaip moterį, tačiau tai išgyvena lengviau nei artimus santykius su kitu žmogumi.

Apibendrinant galima teigti, kad romano antraštė yra labai svarbi, visavertė teksto dalis, kurioje telpa ne tik tiesioginės, bet ir perkeltinės kūrinio prasmės. Antraštė (viso romano ir kiekvieno skyriaus atskirai) su tekstu susijusi idėjine, tematikos bei emocine prasme. Joje išskyla svarbiausias motyvas, pagrindinė mintis, apie kurią, kaip apie ašį, „lipdomas“ pasakojimas, kylantis iš išorinio bei vidinio kiekvieno veikėjo pasaulio.

2. LEKSIKA

2.1. Poetinė leksika

Kiekvieną literatūros meno kūrinį reikėtų traktuoti kaip minties ir jausmo žodinę išraišką. Kitaip tariant, grožinė literatūra – tai vaizdavimas žodžiais. Todėl ryškiausias grožinio stiliaus požymis yra vaizdingumas. Kiekvienas rašytojas siekia rasti tokią raiškos priemonę, kuri visomis savo intonacijomis ir atspalviais atitiktų vaizduojamą dalyką ar reiškini. Nesvarbu, kas tai būtų: gamtos, žmogaus darbo vaizdai ar sielos virpesiai – jie kuriami pasirenkant žodžius, pavartotus perkeltinėmis reikšmėmis arba tuos, kurie teikia papildomos vaizdinės, garsinės informacijos, arba įsmedenant, lyginant ar statant priešpriešomis, neutralų žodį keičiant sinonimu, frazeologizmu ir pan. Žodis grožiniame kūrinyje turi būti dalykiškas ir meniškai tikslus. Rašytojas pačius tiksliausius žodžius, jų junginius ar ištisus sakinius kūrinyje išdėsto taip, kad skaitytoją jie „užkluptų“ netikėtai. Kuo netikėtesnė kalbos priemonė ar reiškimo būdas, tuo tekstas yra ekspresyvesnis, labiau jaudinantis. Be to, vienas iš svarbiausių ekspresyvumo komponentų yra emocionalumas, kuriam, kaip jausminei išraiškai, būdinga tam tikra intonacija.

Grožinė kalba „kyla“ iš plačios ir įvairios meninės leksikos priemonių sistemos. Skirtinga kiekvieno autoriaus grožinė kalba – jo individualaus stiliaus indikatorius, tam tikro laikmečio kalbos ženklas, medžiaga, kurioje atsiskleidžia kalbos virsmo tendencijos. O L. S. Černiauskaitės romane *Kvėpavimas į marmurą* galima rasti visko: įmantraus išsilavinusio pasakotojo kalbėjimo, nes nevengiama tokių pasakymų kaip: *nuo fantasmagoriškos¹⁰ šviesos; žolės ryškumas fokusuojasi; taip atsirado pretekstas visai serijai kaltės ir literatūros inspiruotų pasimatymų* ir čia pat paprastų, buitinio stiliaus sakinių – kalbama stačiokiškai, be galūnių, su keiksmožodžiais (žr. 2.5. *Nepoetinė leksika*, 3.1. *Morfologija*). Vis dėlto rašytojos tekstas yra meninio stiliaus pavyzdys, kuriame dominuoja estetinė funkcija. Tiesa, esama ir sakinių ar ištisų pastraipų, kuriose išryškėja informacinė funkcija, tačiau ir čia negalima eliminuoti meninį tikslumą nulemiančios kalbos vienetų atrankos ir jų išdėstymo.

Vienos diskusijos metu rašytoja L. S. Černiauskaitė pratarė, kad norinti, jog proza pusiaukelėje suktų į poeziją.¹¹ Tai paliudija ir tokios kūrinio eilutės: *Šalta kaip šulinio rentinys duobutė pagalvėje (KJM 50)* – palyginimas, sužadinantį tokius jausmus kaip geliančio šalčio pojūtis, baimė, nors pagalvėje paliktos duobutės tamsesnė spalva ir gylis nė iš tolo neprimena šulinio gylio ir tamsos. Vis dėlto toks meninis išdidinimas taikliai nusako mergaitės suvokimą, kad mama mirė, kad jos pagalvė jau niekada nebebus šilta. Ne vieną skaitytoją nustebins rašytojos išmonė, perskaičius ir šią kūrinio eilutę: *Suglaudę snapus jiedu gulėjo prie vandens*

¹⁰ Visus paryškintus žodžius galima rasti TŽŽ, du paskutinius paryškintus žodžius fiksuoja ir DLKŽ.

¹¹ DRAGENYTĖ, Ramunė. *Lauros Sintijos Černiauskaitės kvėpavimas* [interaktyvus]. Iš *rašyk.lt* [žiūrėta 2010-01-31]. Prieiga internete: <<http://www.rasyk.lt/ivykiai/lauros-sintijos-cerniauskaites-kvepavimas.html>>.

šiltoje lizdo **kamėjoje** iš šakelių ir samanų ir žiūrėjo vienas kitam į akis, <...> (KĪM 89) – regis, neužtenka pasakyti, kad *jiedu* (žmonės, pavirtę gervėmis) *gulėjo lizde iš šakelių ir samanų*, nes tokia intymi sapno akimirka verta įamžinimo. *Kamėja* – ‘brangakmenis arba pusbrangis akmuo, kuriame iškiliai išraižyta moters galva; paprastai raižinys būna šviesesnis negu pagrindas; segė, grandinė, žiedas ir pan.’ (TŽŽ 510). Taigi šakelių ir samanų lizdas – brangakmenio pagrindas, o gervių kūnai – brangakmenis, kuriame „sustingdytas“ paukščių žiūrėjimas vienas kitam į akis.

Romane yra daugybė sakinių, verčiančių stabtelėti, pamąstyti, pajauti. Kartais taip „užkliūnama“ tik už vieno žodžio ir tenka ieškoti tokių reikšmių, kurių nefiksuoja nei vienas iš aiškinamųjų žodynų. Tokiais atvejais susiduriama su semantinėmis stiliaus figūromis (plačiau žr. 2.2. *Semantinės stiliaus figūros*).

Gilinantį į romano kalbinę raišką matoma, kad L. S. Černiauskaitė vartoja ne tik bendrinei kalbai tinkamus žodžius, jų reikšmes, kurios yra užfiksuotos *DLKŽ*, bet ir daugiau lietuvių kalbos žodžių bei jų reikšmių, kurios randamos *LKŽ_e*. Pavyzdžiui, žodžio *bernas* reikšmės 1. ‘berniukas, vaikas’ (*LKŽ_e*) *DLKŽ* jau nefiksuoja, nes tokia reikšmė šis žodis bendrinėje kalboje beveik nebevertojamas (nebent, kai norima sumenkinti vyriškąją lytį). Tai patvirtina ir *DLKT* rasti pavyzdžiai, kuriuose žodis *bernas* vartojamas šiomis reikšmėmis:¹² 1. ‘vaikinas, jaunikaitis, nevedęs vyras’ arba 2. ‘metams samdomas jaunas ūkio darbininkas’ (*DLKŽ*) ir tik viename sakinyje: *Vytautas paleidžia dūdas, bliana. Viešpatie, bernas tėvui iki peties, o bliana!.. (DLKT)* tikėtina, kad kalbama apie vaiką. Sakinyje *Ir nuduoda* [čigonė – V. S. M.], *kad turi priešnuodį nuo jo tuštumos (KĪM 111)* žodis *nuduoti* vartojamas reikšme 11. ‘dėtis (kuo), apsimesti’ (*LKŽ_e*), kurios *DLKŽ* nefiksuoja.

Tekste rasta keletas žodžių, kurių reikšmių nei *DLKŽ*, nei *LKŽ_e* nėra užfiksuota, nors dabartinėje kalboje jos funkcionuoja, pavyzdžiui, žodis *petnešos*, kuris sakinyje *Sėdėjo ant vonios krašto apsiblaususi, suknelės petneša nuslydusi nuo peties, <...> (KĪM 144)* vartojamas ne reikšme ‘per pečius einančios juostos kelnėms prilaikyti’ (ją fiksuoja *DLKŽ* ir *LKŽ_e*), bet reikšme ‘berankovių suknelių ar marškinių, liemenėlių per pečius einančios juostelės’. Kad žodis *petnešos* pavartojamas žodynų nefiksuoja reikšmė patvirtina ir *DLKT*,¹³ pvz.: *Pijus ramiai pakėlė ranką, įkišo ją po suknele ir vienu trūktelėjimu nutraukė liemenėlės petnešą (DLKT)* ir *Teresė suspėjo tik į duris pasižiūrėti, ar kas neįeina, o Valančiūnas jos liemenėlę jau laikė rankoje už petnešos kaip varlę už kojos (DLKT)*. Sakinyje – *Su šven-tom Kalėėėdom, – tiesdama Izabelei į maistinę plėvelę suvyniotą lauknešėlį, su kiekvienu skiemeniu vis tyliau pasveikino mergytę*

¹² Darbe pateiktų teiginių patvirtinimui, palyginimui pavyzdžiai imami iš vienos *DLKT* dalies – *Grožinė literatūra (knygos)*.

¹³ Žiūrėta tik žodžio *petnešos* linksniavimo paradigma.

(KĪM 179) žodis *lauknešėlis*¹⁴ – ne tik etnografijos terminas, kuris reiškia ‘uždengiamas medinis indas valgiui neštis į laukus’ (DLKŽ), bet ir ‘lauktuvės ar vaišės’ (tokios reikšmės nepateikia DLKŽ ar LKŽ_e), pvz.: *Paimkit, berniukai, sumuštinukų suvyniojau, – atitrepsena Geniaus mama, bruka jam vos ne per prievartą lauknešėlį, įsuktą į maišelį nuo cukraus* (DLKT); *Genius leidžia man netrikdomam vairuoti, pats graužia obuolį iš lauknešėlio <...>* (DLKT). Akį patraukia ir žodis *pamesti* klausime – *Pamesit iki Kurpiškių posūkio?* (KĪM 115). Šiame kontekste žodis *pamesti* vartojamas reikšme ‘pavežti’, tačiau tokios reikšmės nėra užfiksuota nei DLKŽ, nei LKŽ_e.¹⁵ DLKT¹⁶ taip pat nepavyko rasti nei vieno sakinio, kuriame žodis *pamesti* reikštų ‘pavežti’, tačiau nemažai tokios vartosenos pavyzdžių rasta internete:¹⁷ *Jam sustojus, vairuotojo ir jo kolegų užklausiau ar negalėtų mus nemokamai pamesti iki pagrindinio greitkelio panamerikaną (60 km) (G); Ten išlipus nepavyko rasti tinkamos vietos tranzavimui, tad teko truputį pasinervinti kol sustojo gan maloni moteriškė, sutikusi pamesti iki artimiausios sankryžos (kas jau buvo laimėjimas) (G).*

Terminas kontekstinė reikšmė vartojamas tada, kai kalbama apie žodžio reikšmę, kurią jis įgyja tik tam tikrame kontekste. Žodžio reikšmė yra konvencionali, ji bendra visiems ta kalba kalbantiems žmonėms. Priešingai yra su ta žodžio reikšme, tiksliau – prasme, kuri išplaukia iš didesnio konteksto. Ji yra labai individuali: rašytojas, „įtarpindamas“ į pasakymą vieną ar kitą žodį ir jį perprasmindamas, galbūt nori pasakyti / parodyti viena, tačiau tai nereiškia, kad skaitytojas tai supras adekvačiai. Reikšmė, kurią žodis įgyja kontekste, nėra nulemta tik kalbos vieneto reikšmių, ji taip pat priklauso ir nuo rašytojo ar skaitytojo patirties, nuostatų, netgi nuo tekste pavaizduotų situacinių dalykų. L. S. Černiauskaitės pasakymą *Apnuogintame jos skruostikaulio linkyje sugaudė aksominis šešėlis <...>* (KĪM 10) sunku suprasti. Galbūt rašytoja šiuo veiksmažodžiu į aprašymą norėjo „įvesti“ garsą, juk medžių lapija, pro kurią skverbiasi vakaro saulė, sudaro nebylius šešėlius. O gal taip autorė „žadina“ iš aprašymų skaitytoją ir ruošia jį dar netikėtesniam įvykiui? Akį patraukia ir šis sakinys: *Eglynas nuslydo nuo keliuko lyg marška, atsidengė proskyna su sodžiumi* (KĪM 117). Jeigu keliuką įsivaizduosime kaip nuogus pečius, (proskyną ir sodžių – kaip nuogą krūtinę), nuo kurių ką tik nuslydo skara (ar rankšluostis, kuriuo „tapo“ eglynas), tikėtina, ne vienas skaitytojas „pamatys“ ir „pajus“ intymius jausmus, kuriuos patyrė romano veikėjas, išvydęs buvusius namus. Jeigu „gražinsime“ paryškintiems veiksmažodžiams jų „prarastas“ reikšmes: *nuslydo* → *baigėsi*, *atsidengė* → *pasimatė*, sakinys nebeteks jausminių, intymių intonacijų. Taigi matyti, kad denotatų klasės neturi nei griežtų, nei aiškių ribų ir todėl gali būti esmingai išplečiamos.

¹⁴ LKŽ_e užfiksuotas žodis *laukneša* ‘medinis indas su lanku ir viršeliu, seniau vartotas vandeniui ar maistui neštis į laukus’.

¹⁵ LKŽ_e yra užfiksuotas žodis *pamėtėti*, kuris turi reikšmę 4. ‘pavežėti’.

¹⁶ Žiūrėta 2010-05-26.

¹⁷ Citatų kalba, skyryba netaisyta.

Prie buitinės tikrovės L. S. Černiauskaitės tekstą priartina ne tik dialogai, monologiniai samprotavimai, bet ir aprašymai, parašyti remiantis šnekamosios kalbos leksika. Tai reprezentuoja žodžiai, kurie DLKŽ turi pažymas *šnek.*, pvz.: *Beatričė baigė terliotis su kava* (3. *šnek.* ‘pamažu dirbti, per ilgai užsiimti’ (DLKŽ)); *šveitė jas į šiukšlių kibirą* (2. *šnek.* ‘smarkiai ką daryti (mušti, eiti, važiuoti, mesti, valgyti ir kt.)’ (DLKŽ)); *tik tą naktį, išsipusčiusi po šokių ir nuo bučinių ištinusiomis lūpomis* (4. *šnek.* išpuošti, išgražinti’ (DLKŽ)). Akį patraukia ir tekste nereti betikslį vaikščiojimą ar tam tikrą ėjimą nusakantys šnekamojo stiliaus veiksmažodžiai: <...> *neseniai mačiau jį šitame kieme, jis trainiojosi aplink... aplink... kontenerius*, <...> (*šnek.* ‘bastytis, slankioti’ (DLKŽ)); *Daug laiko praleisdavo bastydamasis po aplinkinius miškus* <...> (*šnek.* ‘be tikslo vaikščioti, klajoti, valkiotis’ (DLKŽ)); *Liudas visą dieną trynėsi kieme, pamiškėje, prie upės*, <...> (2. *šnek.* ‘valkiotis, bastytis; sukintis’ (DLKŽ)); *Santūriai padėkojęs, vaikas užtrenkė dureles ir mašliai nudyrijo Kurpiškių keliuku* (*šnek.* ‘eiti nuleista galva, dūlinti, vilktis, slampinti’ (DLKŽ)); *Ilja nenoriai pasivijo Izabelę, bet vis tiek pėdino kelkraščiu*, <...> (*šnek.* ‘palengva eiti’ (DLKŽ)); *Izabelė nepastebi, kaip vaikas padeda šaukštą ir išsliūkina iš virtuvės* (*šnek.* ‘tyliai, pamažu išeiti’ (DLKŽ)); <...> *jis skubiai nukurnėjo mišku link automobilio* (*šnek.* ‘greitai bėgti, gurnėti’ (DLKŽ)); *Liudas nukūrė skardžiu iš paskos* <...> (*šnek.* ‘smarkiai nubėgti’ (DLKŽ)); <...> *nuo skardžio Liudas vėl išvydo paknopstom skuodžiantį bėglį* (*šnek.* ‘skubiai eiti, bėgti, kurti, dumti’ (DLKŽ)); – *Mauk pas visus. Greitai!..* (4. *šnek.* ‘greitai bėgti, važiuoti’ (DLKŽ)). Keturi paskutiniai veiksmažodžiai iš esmės nusako bėgimo veiksmą, tik beveik kiekvienu atveju jo intensyvumas yra skirtingas: *mauti* – greitai bėgti, *skuosti* – skubiai bėgti, be to, būdo prieveiksmis *paknopstomis* dar tiksliau nusako skubų bėgimą klumpant, *nukurti* – smarkiai nubėgti, o *kurnėti* – tankiais žingsniais, vikriai, greitai nubėgti. Būdo prieveiksmis *skubiai* dar labiau akcentuoja greitį, nors jo (greičio) semos ir taip esama žodžio *kurnėti* reikšmėje. Lėtą ėjimą nusakantys sinonimai taip pat turi skiriamųjų semų: *dyrinti* – eiti nuleidus galvą, aptariamam atveju – kažką galvojant, *pėdinti* – eiti palengva, o *išsliūkinti* – ne tik palengva / pamažu, bet ir tyliai iš kažkur išeiti.

Gausu romane ir žodžių, pavartotų perkeltinėmis reikšmėmis, pvz.: *šviesa ir šešėliais nutapytuose veiduose glūdėjo tas mistiškas dramtizmas* (2. *prk.* ‘būti, slypėti’ (DLKŽ)); *lapės kailis nebeliepsnojo* (*liepsnoti* 1. *prk.* ‘raudonuoti’ (DLKŽ)); *Eimuntas Brašiškis, tam tikruose sluoksniuose žinomas ir vertinamas architektas* (2. *prk.* ‘kokia nors visuomenės grupė’ (DLKŽ)); *Dionisas Vietušis paskutinį kartą virkdė savo armoniką* (2. *prk.* ‘versti griežti, skambėti’ (DLKŽ)); *nubudusi prie duonriekio peilio, kurio ašmenimis žaidė saulė* (3. *prk.* ‘žaismingai rodytis, reikštis (ppr. mirgant)’ (DLKŽ)); *kitas jos [svetainės – V. S. M] galas skendėjo šešėliuose* (3. *prk.* ‘būti apimtam’ (DLKŽ)); rašytoja veikėjų lūpomis teigia, <...> *kad gyvybė turi triukšmauti* <...> (KIM 48), o ištikusią mirtį tekste reprezentuoja žodis *užgesti* – *Dionisas*

Vietušis užgeso prieglaudos lovoje (2. prk. ‘nustoti buvus, išnykti’ (DLKŽ)); – Meluoji, žvėriūkšti... Nieko tu nemiegojai (2. prk. ‘nedoras, žiaurus vaikas’ (DLKŽ)). Įdomu tai, kad paryškinto žodžio reikšmėje tikimasi išvysti tiesioginę nuorodą į žodžio žvėriūkštis motyvaciją, tačiau jos nėra. Juk, ko gero, dauguma pirmiausia šį žodį susies su nuožmiu žvėrimi ir jo savybes perkels į žodžio žvėriūkštis semantiką. Vis dėlto ši leksema žymiai platesnė, nes dorumas, moralė – tai sąvokos, „priklausančios“ racionaliai mąstančiam žmogui.

Menkinamąją reikšmę turinčių žodžių rasta nedaug: *patraukė aplinkui prie teberioogsančio apleistu tvartelio* (menk. 1. ‘būti, stovėti ar gulėti (ppr. ne vietoje)’ (DLKŽ)); – *Pavaišinsit? – be ceremonijų paprašė vaikis* (2. menk. ‘ilgas, tyčia ar dirbtinai iškilmingas ko nors paprasto darymas’ (DLKŽ)). Beje, leksema *vaikis* turi žemaitybės pažymą (žem. 1. ‘vaikinas, bernas’ (DLKŽ)). Ją turi ir žodis *ranktūris*: *turėjo sukaupti paskutines jėgas <...> atsiremti krėslo ranktūrių* (žem. 2. ‘įtaisas rankomis įsitverti’ (DLKŽ)). Romane rasta ir vakarietybių: *tėčius, žiūrėdamas joms pavymui* (vak. 2. ‘iš paskos’ (DLKŽ)), rytietybių: *gumines šlepes <...> įmetė į spintą* (ryt. ‘šlepėtė’ (DLKŽ)), dzūkybių: – *Jūsų megztinis prairęs, – sududeno jis* (4. dz. ‘kalbėti, šnekėti’ (DLKŽ)). Rasta keletas žodžių, turinčių pažymą *knyg.*, pvz.: *Tas dvasios abejingumas buvo toks panašus į pilnatvę* (*knyg.* ‘pilnumas, išsamumas’ (DLKŽ)); *Ji viską pajuto ryškiai ir giliai* (: *gilus* 3. *knyg.* ‘didelis, stiprus’ (DLKŽ)). Rasta po vieną kitą filosofijos, sporto, teisės mokslo, matematikos, botanikos, architektūros terminą, kiek daugiau – muzikos (*muz.*) terminų: *Tik stebėjo tą didelį, santūriu (lyg ką nors slėptų) baritonu šnekantį vyrą* (*muz.* 1. ‘vyrų balsas, tarpinis tarp boso ir tenoro; tokiu balsu dainuojantis asmuo’ (DLKŽ)); *Tik jo [balso – V. S. M.] moduliacijose kažin kas buvo pasikeitę* (1. *muz.* ‘tonacijos ar dermės pakeitimas’ (DLKŽ)).

2.2. Semantinės stiliaus figūros

Romano kalba, kaip ir visa grožinė literatūra, „kyla“ ne tik iš bendrinės kalbos leksikos. Neišsenkamas jos šaltinis yra ir tarminė leksika, be to, rašytoja raiškos priemonių „semiasi“ ir iš socialinės leksikos klodų: nevengiama mokslinių sąvokų, tarptautinių žodžių. Romanas *Kvėpavimas į marmurą* operuoja plačia ir įvairia menine leksikos priemonių sistema: įvairiais tropais, palyginimais, vaizdingais veiksmažodžiais, sinonimais, epitetais ir kt.

Tropų tyrinėtojai skiria daug ir įvairių tropų rūšių, bet įsameninimas, ironija, sinekdocha, antonomazija ir kt. yra įvairios pagrindinių tropų – metaforos ir metonimijos – atmainos (plg. Župerka 1997, 60). Todėl tikslinga kalbėti apie dvi pagrindines tropų grupes: metaforą ir metonimiją.

„Metafora yra žodžio reikšmės perkėlimas pagal panašumą: remiantis vieno daikto panašumu į kitą, pastarojo pavadinimas perkeliamas pirmajam“ (Ibid.). Kitaip tariant, tikrasis daikto, reiškinių ar veiksmo pavadinimas yra nutylimas ir vietoje jo pasakomas kitas, tas, su kuriuo aptariamas daiktas, reiškinytis ar veiksmas yra palyginamas, pvz., *Proskynoje dulkę, į nosį smigo šiltos lietaus adatėlės* (KĪM 14). Rašytoja tikslina pojūčius: nors sminga tik smailūs daiktai (kaip žinia, lašo apačia buka, apvali), tačiau lietaus lašai dėl sukeliama pojūčio (atsitrenkę ištykšta) bei vaizdo (leidžiasi iš viršaus į apačią kaip adata į audinį siūnant) tapatinami su adatėlėmis (deminutyvinę žodžio formą motyvuoja žodžio 1 *dulkti* reikšmė: ‘smulkiai lyti’ (DLKŽ)). Visai kitokia adatėlių vaizdino motyvacija yra šiame sakinyje: *Bet pro lentų plyšelius įspindusios saulės adatėlės sudaigstė mamos sijoną ir basas kojas* (KĪM 48). Metaforizacijos pagrindas čia yra spindulių forma – ilgi ir ploni, kaip adatos. Galima išvelgti panašumų ir funkcijose: prasiskverbę saulės spinduliai nepajėgia apšviesti viso kūno, tik mažus jo lopinėlius, todėl toks vaizdas primena retais dygsniais sudaigstyta medžiagą. Be to, čia matoma ir metaforos atmaina – įsmeninimas: juk daigstyti gali tik žmogus. Pavyzdyje <...> *apačioje už sodo gurgė upelis ir lakštingala sidabrine trelės adata dygsniavo tamsą* (KĪM 196) dėmesys kreipiamas ne į vaizdą, bet į periodišką veiksmų pasikartojimą: kaip adata nuo medžiagos pakyla ir vėl į ją įsminga, taip ir lakštingalos trelė – nutyla ir vėl pasigirsta. O šiame romano sakinyje *Staiga ji krūptelėjo nuo skardžios lakštingalos trelės – iš taip arti, tarsi paukštis, nutūpęs ant ausies būgnelio, būtų smeigęs jai į smegenis įkaitusią trelės adatą* (KĪM 89) metaforizacijos pagrindą sudaro jausmai: paukščio sukeltas garsas sužadina panašius pojūčius kaip ir adatos dūris. Patiriamą skausmą sustiprina dalyvinis epitetas *įkaitusi*.

Kaip matyti, rašytoja pasinaudoja visomis daikto ypatybėmis ir kiekvienu atveju sukelia vis naujų pojūčių skaitytojui. Romane itin gausu vadinamųjų „vienetinių“ metaforų, t. y. kai tas pats metaforinis objektas kitame sakinyje, kontekste, kita ar panašia reikšme nepasikartoja (priešingai nei anksčiau aptartos metaforos): *Jis meta į ją skubų, veriamą žvilgsnį ir vėl įsižiūri į lėtai plaukiantį upės šviną* (KĪM 43). Upės vanduo įvardijamas kaip švinas dėl melsvai pilkos spalvos. Juntamas ir „švininio“ vandens sunkumas, nes jis plaukia lėtai. Sakinyje *Išplėtusi akis žiūri į šėlstančius ugnies liežuvis* (KĪM 140) galima išvelgti kelis metaforizacijos pagrindus: spalvą, formą ir veiksmą – juk liežuvis yra tas organas, kuris padeda apdoroti maistą ir jį nustumia suvirškinti (t. y. visiškai sunaikinti); ugnis taip pat apima daiktą ir jį sunaikina.

Iš tikrųjų nėra taip paprasta kalbėti apie L. S. Černiauskaitės metaforas, nes dažniausiai visas sakinytis, o ne tam tikra jo dalis, būna ištisa metafora, pvz., *Kažkas iš vidaus spaudė smilkinius. Aštrūs įkaitę akmenukai girgždėjo kraujyje, nervuose, parazitaiškai cypaudami graužėsi į širdį. Jie degino ir spaudė iš vidaus, lyg norėdami išstumti Izabelę iš kūno. Ji gūžėsi, tirpo, o akmenukai augo ir darėsi vis nuožmesni. Ji galvojo ir galvojo apie juos, neįstengė*

liautis, tarėsi jaučianti, kaip jie dauginasi joje piktai šnypšdami. Nebeatskyrė, kur galvoja pati, o kur sufleruoja akmenukai. Siaubas, kad užleis jiems savo valią ir protą, buvo nepakeliamas (KJM 74). Aišku tai, kad šitas vaizdų „vėrinys“ padeda išsakyti jausmus: pyktį, nusivylimą, apmaudą, bejėgiškumą tam, kas negero vyksta veikėjos gyvenime, susvetimėjimą. Dažniausiai tokios išplėtotos metaforos padeda nusakyti vidinį žmogaus pasaulį. Beje, tai nėra „grynos“ metaforos, pramaišiu i metaforinį pasakymą įsiterpia kitos tropų rūšys ir palyginimai. Nagrinėjamu atveju: įsameninimas, nes *akmenukai*, tarsi gyvos būtybės, gali deginti, augti, darytis nuožmesni, daugintis, sufleruoti, šnypšti ar parazitaiškai cypauti. Galima teigti, kad epiteto *parazitiškai* semantika yra nemotyvuota, nes pavartojimo atvejis nieko bendra neturi nei su tikrais parazitais (organizmais), nei su išnaudotojais žmonėmis. Ko gero, parazitaiškumas čia pasireiškia tuo, kad niekaip negalima nuslopinti, nutildyti nemalonaus garso. Taigi gamta perima žmogaus savybes, o žmogus – gamtos reiškinio savybę, nes tirpsta (kaip ledas ar sniegas). Pavartotas ir palyginimas: *lyg norėdami išstumti Izabelę iš kūno*.

Dar vienas pavyzdys: *Beatričė tebebuvo graži. Toks civilizuotai supakuotas, juodais garbanų nėriniais, kurie blykčioja saulėje kaip žėrutis, supančiotas gaivalas. <...> Jos plaukų tinklai, klubų ir riešo virpesys – nesvarbu, visa vienodai bangavo ir kvėpėjo, tik Liudas buvo per daug atbukęs (KJM 121)*, kuriame sinoniminiai santykiai susiklosto tarp metaforinių perifrazių: *juodi garbanų nėriniai – plaukų tinklai*. Šių perifrazių funkcija yra ne tikslinti vaizdą, bet sukelti tam tikrų emocijų: nėriniai žavi, patraukia dėmesį, jais galima grožėtis iš arti ar iš toli, o tinklai įtraukia, varžo judesius, apriboja laisvę, juose esančią būtybę padaro priklausomą, pavergia. Tai intensyvesnis (jausmų atžvilgiu) sinonimas ir, galima sakyti, pasiekia stiprumo apogėjų. Semantiškai antoniminiai santykiai susiklosto tarp *plaukų tinklų* ir Liudo atbukimo. Taip pat semantinius antoniminius santykius galima įžvelgti tarp žodžių junginio *civilizuotai supakuotas* ir žodžio *gaivalas*:¹⁸ i padarumo, visuomenėje priimtų normų rūbą įvilktas nuodėmingumas. Nagrinėjamame pavyzdyje yra ir metonimija *civilizuotai supakuotas*, t. y. apvilktas kūnas. Dalyviu *supakuotas* tarsi pasakoma, kad rūbas puošnus, o juo vilkintis žmogus atrodo nepriekaištingai.

Romane iš tiesų gausu metaforų. Duodama interviu dienraščiui *Lietuvos rytas*, rašytoja L. S. Černiauskaitė teigė: „Kalbą jaučiu intuityviai – kaip muziką. Anksčiau norėdavosi sunkiasvorių metaforų. Kai rašiau *Kvėpavimą į marmurą*, metaforos mane tiesiog atakavo. Daug

¹⁸ Šį žodį galima vertinti labai įvairiai: dalyvinis epitetas *supančiotas* verčia galvoti apie žmogų taip, tarsi jis būtų kokia nors nesuvaldoma gaji būtybė, gal net stichija. Tačiau tikėtina, kad šiame kontekste žodis *gaivalas* gali reikšti ir 3. ‘kas nedorai gyvena’ (*DLKŽ*), nes Beatričė nėra ištikima savo vyrui, apgaudinėja savo draugę, melu siekia nuslėpti nusikaltimą. Darbe laikomasi nuomonės, kad romane žodis *gaivalas* vartojamas trečia reikšme. Be to, tarp dalyvių *supakuotas* ir *supančiotas* šiame kontekste galima įžvelgti ir tam tikro bendrumo: supakuota ir juostelėmis apjuosta (sumenkinant galima pasakyti *apraizgyta* arba *supančiota*) dovana.

jų išbraukiau. Šiuo metu, kai atsiverčiu, tai kažkokie šešiaaukščiai hibridai.“¹⁹ Būtent savitos metaforos padeda rašytojai itin subtiliai ir novatoriškai perteikti dviejų suaugusių žmonių intymias gyvenimo akimirkas, vaizduojamai tikrovei suteikia magiškos prasmės. Vėlesniuose rašytojos kūrinuose *Benedikto slenkščiai* (2008), o ypač *Kambarys jazmino krūme* (2009) kur kas mažiau metaforų, palyginimų. Rašytojos teigimu, „Dabar, jei galiu išsiversti be palyginimo, jo ir nerašau. Norisi paprastumo, lakoniškumo. Paprastumas gali veikti lygiai taip pat stipriai ir gal net stipriau nei išpuoselėtos vingrybės.“²⁰

Metaforos grupei priskiriama hiperbolė, litotė, įsmeninimas, ironija (žr. Župerka 1997, 64).

Hiperbolė – meninis padidinimas, pvz.: *Vieną kartą, jei tai tęsis, jis nusizūdys tomis spalvomis* (KJM 58); „*Jeigu dabar uždelsčiau, jis galėtų mane nužudyti akimis*“, – *smilktelėjo tada Izabelei* (KJM 65). Čia tarsi nepaisoma to, ar žodis įvardija realų vaizdą: juk nei spalvos, nei akys nežudo, tik stipriai veikia žmogų, kelia, aktyvina tam tikrus jausmus. Sakinyje *Talžė, daužė, kirto įžiebdama kibirkštis, čia verkė iš gailėsčio, čia puldavo į tūžmastį ir smūgiais dar ją aitrino – talžė, daužė ir kirto, lyg sau pačiai* (KJM 75) hiperbolizuojamas vaiko mušimas. Žodžiai *talžyti* šnek. 1. ‘daužyti, mušti’ (DLKŽ) ir *daužyti* 3. ‘mušti, pliekti’ (DLKŽ) yra sinonimai, iš esmės reiškiantys tą patį, tik pirmasis – šnekamojo stiliaus žodis (DLKŽ turi pažymą šnek.). Tikėtina, kad rašytoja pasirenka tokį „kartojimąsi“ ne tik dėl semantinių, bet ir dėl fonetinių žodžių ypatybių: *talžyti* – tarsi suduoti delnu, išgaunamas garsas yra plonesnis, minkštesnis (tai suponuoja garsas *l*), *daužyti* – tarsi suduoti kumščiu, išgaunamas garsas yra storesnis, bukesnis (dėl garso *u*). Pasakyme *kirto įžiebdama kibirkštis* galima įžvelgti paslėptą palyginimą: *kirto tarsi įžiebdama kibirkštis*, be to, taip hiperbolizuojamas smūgių stiprumas.

Litotė – meninis sumažinimas, pvz., *Jos akys lakstė, karštiligiškai ieškodamos išsigelbėjimo, lyg ji būtų tikėjęsis išvengti veiklos, pasislėpti parketo sudūrimuose ar susimaišyti su patalų sukeltomis dulkėmis* (KJM 145). Juk tam, kad pasislėptum, nebūtina sumažėti iki mikroskopinių dalelių. Pavyzdyje *Ir šit ji žiūri į jį. Pirmąją sekundės dalelytę kaip į svetimą. O paskui veidą užlieja nuostaba, <...>* (KJM 41) veikėja pajėgia ne tik užfiksuoti besikeičiantį žvilgsnį, veido išraišką, bet ir nusakyti, kiek laiko tai užtruko.

Jau buvo užsiminta apie į a s m e n i n i m ą, vieną iš raiškos būdų, kai daiktai, negyvi gamtos reiškiniai, abstrakčios sąvokos, gyvūnai ir paukščiai ima atlikti žmogaus funkcijas, pvz.: *Kaukė spoksojo kažkur Liudui už nugaros* (KJM 123); *Sūnaus daiktai ją pasitiko lengvai ir džiugiai* (KJM 166); *Na, diedeli, na, švelniai šaipydamosi ragindavo Izabelė automobilį, ir jis jos klausė,*

¹⁹ GAIVENYTĖ, Ginta. Rašytoja L. S. Černiauskaitė: „Būtina išeiti iš siauro savo susireikšminimų pasaulėlio“ [interaktyvus]. Iš *lrytas.lt* [žiūrėta 2010-01-31]. Prieiga internete: <<http://www.lrytas.lt/-12489271001248152735-rašytoja-l-s-černiauskaitė-būtina-išeiti-iš-siauro-savo-susireikšminimų-pasaulėlio.htm>>.

²⁰ Ibid.

nors *kosėdamas ir springdamas, bet klausė* (KĪM 169); *Čia buvo vėsu ir drėgna, vaismedžių žievė šnabždėjo kažką be sąryšio, glamonėdama jaukiu motinišku ššš, ššš* (KĪM 196). Kaip matyti, romane gyvais tampa ne tik gamtos objektai, kurie šnabžda, glamonėja, bet ir daiktai, kurie spokso, pasitinka, kosėja, springsta, klauso. Sakinyje *Tamsa garsiai sušvokštė į kaklą* (KĪM 197) galima įžvelgti keletą figūrų: įsmeninimą, nes tamsai, t. y. nakčiai, suteikiama gyvos būtybės ypatybė kvėpuoti (sunkiai) ir sinekdochą, jei tamsą manysime esant ne tik tamsų paros metą, bet ir joje savo tikrąją spalvą prarandančius augalus bei gyvas būtybes. Tokiu atveju tamsa, kaip visuma, atstos tą dalį, kuri gali skleisti garsus, t. y. medžiai, augalai, nakties gyvūnai.

Rastas ir ironijos pavyzdys: *Izabelė kantriai išlaukė, kol Liudas pirmas persisotins literatūra ir pasiūlys ką nors kaip vyras* (KĪM 29). Frazė *kaip vyras* – pridengtos formos pašaipą – tai, kas pasakyta, prasilenkia su tikrove: Liudas ir yra vyras, bet, matyt, pagrindinei romano veikėjai jis atrodo „nepakankamas“ vyras, nes domisi, studijuoja literatūrą, o pasimatymų metu verčia Izabelę aptarinėti perskaitytus kūrinius.

Metonimija – žodžio reikšmės perkėlimas, remiantis daiktų ryšiu. Kazimiero Župerkos (1997, 63–64) teigimu, „Metonimija padeda išryškinti vaizduojamo daikto esminius bruožus. Ji leidžia nepasakyti tekste dalykų, kurie ir taip aiškūs, todėl suglaudžia pasakymą.“ Sakinyje *IZABELĖ nepastebėjo, kaip nutirpo sniegas, tiesiog vieną rytą eidama į Kurpiškes rado pamėlusias nuo žibuoklių šalikeles* (KĪM 54) metoniminis žodžio reikšmės perkėlimas grindžiamas sąvokų ryšiu: šalikelės pamėlsta tik todėl, kad žydi mėlynos spalvos gėlės. Taigi veikiamosios rūšies dalyviu pasakomas ne tik rezultatas (*pamėlusios šalikelės*), bet ir veiksmas (šalikelėje žydi mėlynos žibutės). Sakinyje *Kažkur sumirksėjo akys, krustelėjo pirštelis, iš marškinių raukšlės iškrito trupinys, ir popietė vėl suošė lyg vėjui papūtus* (KĪM 23) iš pradžių fiksuojami pavieniai dalykai: *akys, pirštelis, trupinys*, nuo kurių pereinama prie visumos – vaikų šurmulio. Rašytoja sumaniai koduoja mintį: nagrinėjamu atveju daiktavardis *popietė* nurodo laiką ir tuo metu veikiančius veikėjus. Taigi reikšmės perkėlimas paremtas laiko ryšiu.

Romane rasta metonimija, kur žodis vartojamas perkeltine reikšme remiantis tuo, kad tarp sąvokų yra gretybės-priklausymo santykis – autoriaus pavardė pavartojama vietoje kūrinio pavadinimo: *Viskas baigėsi tuo, kad baisingai iškaitusi ji sumelavo, jog Milerį pametė, ir Liudas turėjo sumokėti bibliotekai baudą* (KĪM 28).

Metonimijos grupei priskiriama sinekdocha. Ši figūra yra tuomet, kai žodžiai pavartojami perkeltine reikšme, remiantis kiekybiniais daiktų ar reiškinių santykiais. Kur kas dažniau pasitaikantis „Sinekdochiškas tikrovės traktavimas – tai išskyrimas dalies iš visumos. Tuo sutelkiamas dėmesys į kurią viso daikto, asmens, reiškinių detalę, emociškai ji pabrėžiama, parodoma bei charakterizuojama iš skirtingų pusių“ (Pikčilingis 1975, 262). Sakinyje *Garbanos išsuka iš pagrindinės gatvės, ir jis pasileidžia bėgte, kad nepaleistų jos iš akių, – štai* (KĪM 40)

„visą“ žmogų pakeičia jo dalis – plaukai, tiksliau, garbanos, kurios aiškiausiai matyti žmonių minioje. Galima teigti, kad plaukų ypatybės (garbanoti) pasirinkimą motyvuoja ne tik imponantiška plaukų išvaizda, bet ir ypatingi veikėjo jausmai garbanų savininkei. Sakinyje *Izabelė įtempė regą, kad kuo ilgiau nepamestų iš akių minioje šokinėjančios kepurkšlės* (KĪM 204) sinekdocha šokinėjanti kepurkšlė dėmesys koncentruojamas ne į žmogų ar kurią nors jo kūno dalį, bet į jo aprangą – kepurę, kuri padeda jį išskirti iš žmonių minios. Šia sinekdocha apibūdinamas ir veikėjo ėjimas šokinėjant (jam smagu, nes už nuplautą automobilį jis gavo pinigų). O sakinyje *Tvartelio pasieniu miško link nuskuodžia mėlyni languoti marškinėliai* (KĪM 101) akys „pagauna“ iš aplinkos savo spalva ir raštais išsiskiriantį drabužį, kuris tampa žmogaus identifikatoriumi.

Jeigu perifrazės reikšmė yra perkeltinė, ji laikoma tropu. Romane perifrazės yra tarsi kontekstiniai sinonimai: *O tada tyliai, bet tvirtai, pasitikėdama savo gyvybe, Izabelė pasišalino iš didžiojo kambario, kur ją kaip priedą prie baldų, įrankių ir gedulo paliko avikailio apykaklė* (KĪM 50). Metoniminė perifrazė *avikailio apykaklė* reiškia žmogų, kuris dėvi rūbą, turintį tokią apykaklę. Sakinyje *Galbūt tai reiškė, kad didžioji būtybė yra tos pačios genties ir pelnyti jos palankumą įmanoma* (KĪM 60) perifrazė *didžioji būtybė* – suaugęs vyras, šeimos galva. *Iljos skruostai apsipylė tokiais pat karštais lašais* (KĪM 55), t. y. ašaromis. Rašytoja tarsi siekia suklaidinti skaitytoją teigdama, kad tekste minimi *karšti lašai* yra tokie patys: prieš tai buvo kalbama apie karštą kakavą, užtiškusią ant berniuko kelnų. Sakinyje *Čia, stiklinėje trobos akyje, pro raudonus ir geltonus korio formos vitražus vaismedžių sodas atrodė lyg aptaškytas krauju ir gintaru* (KĪM 58) metoniminė perifrazė *stiklinė trobos akis* – tai veranda. Šiame sakinyje yra ir palyginimas *lyg aptaškytas krauju ir gintaru*, kurį galima laikyti mūsų tautos kodu: iš archeologinių tyrinėjimų žinoma, kad gintaras lydėjo baltus nuo gimimo iki mirties, tik šiandien jis primirštas. O kraują lietuviai praliejo kovose už laisvę, be to, raudona – ir mūsų vėliavos spalva.

Romane rasta ir oksimorono pavyzdžių: *Jiedu su seniu vienodais smulkiais žingsneliais nužirgliojo toliau, <...>* (KĪM 151). Veiksmui *nužirgliojo* priskiriamas požymis *vienodais smulkiais žingsneliais*, prieštaraujantis jo esmei, su juo nesuderintas, nes veiksmožodis *nužirglioti* reiškia ‘nueiti dideliais, sunkiais žingsniais’ (LKŽ_e). Tarp požymio ir veiksmo susidaro antoniminiai santykiai: smulkūs žingsneliai vs dideli, sunkūs žingsniai. Sakinyje *Tik grėžia Izabelę siaurais vyzdžių smeigtukais* (KĪM 24) veiksmas (*grėžti* 1. ‘sukamu smailiu daiktu (ppr. gražtu) daryti skylę’ (DLKŽ)) prieštarauja sukėlėjo (*smeigtukas* 1. ‘trumpa vinelė su plokščia galva kam prismeigti’ (DLKŽ)) esmei: *grėžti* ≠ *smeigti*, nors kitoje romano vietoje sakoma: *Ilja <...> durstė Izabelę plieniniais vyzdžių smeigtukais* (KĪM 85); *Vaikystėje susiskliautę bruožai išsiskleidė, įgavo grobuoniško ryškumo ir atstumiančio, šiurpaus grožio*

(KĪM 203) – grožis – tai ypatybė, kuri traukia ir žavi. Grožio esmei prieštarauja paminėti epitetai *atstumiantis, šiurpus*.

Artimas oksimoronui yra paradoksas, kuris „Skiriasi tuo, kad tai ne žodžių junginys, gretinimas, o ištisas pasakymas, aforizmas, skelbiantis neįprastą mintį, iš pirmo žvilgsnio prieštaraujančią sveikam protui“ (Župerka 1997, 68), pvz., <...> *ašaros sustingo akyse ir virpėjo kaip vanduo taurelėse* (KĪM 113) – juk tai, kas sustingsta, nustoja virpėti. Jau cituotas sakinytis *Talžė, daužė, kirto įžiebdama kibirkštis, čia verkė iš gailėsčio, čia puldavo į tūžmastį ir smūgiais dar ją aitrino – talžė, daužė ir kirto, lyg sau pačiai* (KĪM 75) buvo aptartas kaip hiperbolės pavyzdys. Tačiau toliau Liudas tokį Izabelės veiksmažodį įvardija sakydamas: – *Šitaip negalima. Tu maldauji to vaiko meilės* (KĪM 76). Malda, maldavimas yra sakralus veiksmas, jam artimas žodis *prašymas* taip pat susijęs su nuolankumu, bet ne su agresija.

Dar viena semantinė stilistinė figūra – sinestezija – „<...> jungimas skirtingais pojūčiais patiriamų pagavų“ (Zaborskaitė 1982, 109), pvz.: *sugaudė aksominis šešėlis* (klausa, lytėjimas, rega); *kuždėdavo ji bespalviu vėlyvo vakaro balsu* (klausa, rega).

Romane esama epitetų, kurie „<...> tiesiog įvardija daikto, reiškinio, veiksmo ypatybę“ (Zaborskaitė 1982, 105). Dažniausiai epitetu eina būdvardžiai, rečiau – dalyviai, kartais – kitas daiktavardis arrieveiksmis, apibūdinantis kitą veiksmažodį: *susmukusi ir apleista troba; blizganti aliejinga rugpjūčio saulė; gumbuota obelis; drungna rugsėjo saulė; bejėgis veidas; nežmoniškas sielvartas; ankštas sijonėlis, kaulėtas kūnas; aštrios sekundės; pasalūniška srovė; eglynas minkštas ir purus; mąsli kakta; bedugnės dienos* ir kt. Sakinyje *Ją užplūdo skausmingas švelnumas – mėnesienoje švytėjo smulkaus jo žandikaulio kontūras, ir tas kvapas, prislopstantis miegant – lyg negandos vėliava jis apgaubė Gailių nuo pirmųjų priepuolių, kai pradėjo gerti vaistus* (KĪM 88) rašytoja itin išmoningai, neišsiplėsdama sujungia visiškai skirtingus jausmus: skausmą kelia Gailiaus liga, o švelnumą – miegantis sūnus. Įdomu ir tai, kad vaistų vartojimas siejamas ne su pasveikimu, bet su vis sunkėjančia liga, artėjančia mirtimi (liga palyginama su *negandos vėliava*).

„Vaizdingi veiksmažodžiai nėra perkeltinės reikšmės žodžiai (tropai), jie <...> konkretina veiksmą ir jo atlikėją, tikslina vaizdą“ (Ramonaitė 1999, 38). Vaizdingu veiksmažodžiu galima nusakyti veiksmą ar priskirti objektui tokią būseną, kuri jam nėra būdinga, pvz., *Tamsa virš lovos suminkštėja, atrodo, dar truputis, ir jis palies Izabelę* (KĪM 73). Sunku pasakyti, ką paryškintas veiksmažodis reiškia iš tiktųjų: intymumą, artumą, atsirandantį tarp dviejų žmonių, gal tai, kad veikėjo akys priprato prie tamsos ir gali lengviau įžiūrėti daiktus, o gal ir viena, ir kita? Svarbu yra tai, kad tamsa tikrovėje nei minkštėja, nei kietėja, o rašytojos pavartotas veiksmažodis yra talpus semantiškai ir mįslingas skaitytojui. Sakinyje – *Jeigu ruošiesi išeiti... išeik dabar, – iš tarpdurio sukuždėjo ji. / Ir ištiško į vasaros naktį <...>* (KĪM 92),

veiksmazodis *ištikšti* lietuvių kalboje vartojamas kalbant apie skysčių išsitaškymą (1. ‘imti tikšti; išsitaškyti, išsišlakstyti’ (*LKŽ_e*)), apie išsisklaidymą kur nukritus ar atsitrenkus (2. ‘išsisklaidyti, išskraidyti, išlėkti į šalis (ppr. kur nukritus, atsitrenkus)’ (*LKŽ_e*)), iškritimą (4. *šnek.* ‘iškristi’ (*LKŽ_e*)), užsimušimą (3. *šnek.* ‘užsimušti; tapti nebegyvam (ppr. iškritus iš kur ar sutrenkus)’ (*LKŽ_e*)) arba išbalimą (5. ‘išbalti, išblykšti’ (*LKŽ_e*)). Cituotame sakinyje *ištikšti* reiškia izeitį į lauką, į naktį. Tamsiuoju paros metu žmonės miega, o Izabelė išeina iš namų. Iš šalies žiūrint, ji primena iš taurės (šiuo atveju namo) iškrentantį lašą, atsitrenkiantį į stalą (t. y. naktį) ir ant jo ištikstantį (tamsoje sunku įžiūrėti žmogų). *Į vakarą vėjas nurimo, tik paukščiai švelniai tebesitaškė trelėmis* (*KJM* 139) – sangražinis veiksmazodis *tebesitaškė* nereiškia nei taškymosi skysčiu (1. ‘daryti, kad tikštų kokio skysčio purslai, lašai’ (*LKŽ_e*)), nei pliuškenimosi (4. ‘pūškintis, pliuškenti’ (*LKŽ_e*)), nei svaidymosi (7. *šnek.* ‘mėtyti, svaidyti’ (*LKŽ_e*)), mušimo (8. *šnek.* ‘mušti’ (*LKŽ_e*)) ar barimosi (13. *šnek.* ‘šiurkščiai, piktai šaukti, bartis, draskytis’ (*LKŽ_e*)), nors sąsajų su šiomis reikšmėmis išvelgti galima: vienas paukštis sučiulbėjo, savo trelę paleido į aplinką ir ja, tarsi vandeniui, aptaškė kitą paukštį. Pastarasis, paleidęs atsakymo trelę, tarsi gražina melodingą „pliūpsnį“ atgal.

Dar daugiau yra tokių veiksmazodžių, kurie vaizdingumą įgyja tam tikrame kontekste: mėgindama *užtvenkti* kylantį verksmą, įsikišo į burną kumštį; Jos kaulėtas kūnas *skendo* juodame sarafoje; Ilja *atplyšo* nuo būrelio ir patraukė tolyn; Jie sėdėjo nedidelėje prišildytoje salėje *įgrimzdę* į minkštas raudonas kėdes; Net tada, kai mano ausys *įsileidžia* garsus. Pastarajame pavyzdyje randamas ne tik vaizdingumą įgijęs veiksmazodis, bet ir įsameninimas: ausys įsileidžia garsus kaip žmogus – atėjusius svečius.

„Meninis palyginimas – tai daikto ar veiksmo ypatybės ekspresyvus nusakymas sugretinant su kitu reiškiniu, turinčiu bendrą (tikrą ar tariamą) požymį“ (Župerka 1997, 58). L. S. Černiauskaitės romane palyginimų labai daug: *kilimas naujutėlis, gurgždėjo po kojomis kaip nepramintas sniegas; nesigėdija vienas kito, tarytum verktų iš vieno šaltinio; jos bruožai atrodo jau visai sutirpę, tarsi nuplauti srovės; medžiai linksta virš plento lyg milžiniški skeletai; Atitrūkusi nuo praeities išgyvenimų, ji [venecijietiška kaukė – V. S. M.] kažkaip keistai tiko – gal net ne prie sienų, o prie tuštumos. Sakytum jo [Liudo – V. S. M.] nematomos grimasos atspindys* (*KJM* 109). Lyginant nariai jungiami jungtukais *kaip, tarytum, tarsi, lyg*, modaliniu žodžiu *sakytum*. Palyginimo vaizdas gali būti nusakomas ir glausčiau, pavyzdžiui, įnagininko linksniu: *Žodžiai braižėsi aplinkui sąmonę kaip pasiutę šunys, kandžiojo vienas kitą, kol galop, nerasdami kito kelio, pasklido per kūną nerviniu drebuliu* (*KJM* 84). Įnagininko junginį galima lengvai pakeisti lyginamąja konstrukcija: *pasklido per kūną kaip nervinis drebulys*. Taigi šiame sakinyje esama dviejų palyginimų: *žodžiai braižėsi aplinkui sąmonę kaip šunys* ir *žodžiai pasklido per kūną nerviniu drebuliu*. Tokių sakinių, turinčių po du palyginimus, romane yra ir daugiau:

Dangus virš girios švytėjo kaip žydras deimantas, kaip priekaištas žemei su jos sunkumu ir tamsa (KĪM 73); Patyliukais pasilenkdavo virš vaiko kaip virš šilto puodo su avižine koše ir uosdavo, lyg norėdama pakabinti šaukštu (KĪM 77). Pasilenkimo virš vaiko nusakymas, sugretinant jį su palinkimu virš puodo, remiasi ne tik panašiu judesiu, bet ir poreikiu užuosti kvapą, iš labai arti pasižiūrėti į miegantį sūnų. <...> liepų laja šiugždėdama kaip saldinių popierėliai užlipdo Izabelei akis, o pro ją lyg pro žalią gobeleną persišviečia ankstyvo rudens saulė... (KĪM 93) – šiame pasakyme žodį užlipdo galima traktuoti kaip vaizdingą veiksmažodį, nes liepų laja užstoja vaizdą, kuris yra už jos, pavyzdžiui, dangus. Beje, sinoniminiai santykiai susiklosto tarp žodžių junginių liepų laja ir žalias gobelenas.

Aliuzija – stilistinė priemonė, užuomina į kokį nors faktą ar reiškinį, kuris daliai skaitytojų jau yra žinomas, pvz., <...> *jis gyvena čia – šitaip – tarp asfalto ir dangaus, <...> (KĪM 7). Perfrazuotas pasakymas tarp asfalto ir dangaus primena ne tik frazeologizmą tarp dangaus ir žemės,²¹ bet ir ne vieno dainininko atliekamos dainos pavadinimą ar dainos eilutę (Karališkos erdvės ir Funky daina vadinasi Tarp žemės ir dangaus; taip vadinasi ir Andriaus Rimiškio solinis albumas), taip pat televizijos laidos pavadinimą (LTV2 rodyta laida apie užmirštą Lietuvą vadinosi Tarp žemės ir dangaus). Nesipriešinsiu jai [mirčiai – V. S. M.]. / Nes ji žino, ką daro (KĪM 162) – perfrazuota eilutė iš Naujojo Testamento: Tėve, atleisk jiems, nes jie nežino, ką daro (Lk 23,34). Poetas ir literatūrologas Mindaugas Kvietkauskas viename straipsnyje įžvelgia šiame romane veikiančių veikėjų prototipus antikinėje literatūroje: epizodinis romano veikėjas Dionisas Vietušis siejamas su senovės graikų dievu Dionisu, Izabelė – su Persefone ar Deive Motina.²²*

2.3. Sinonimika

Kalbėdami arba rašydami dažnai vengiame to paties žodžio kartojimosi ir ieškome jo pakaitalų, pavyzdžiui, sinonimų, kurie ne tik pakeistų kartojamą žodį kitu, bet ir suteiktų daugiau informacijos apie kalbamą objektą. Sinonimai gyvina kalbą, daro ją išraiškingesnę, padeda perteikti subtiliausius minties niuansus, išvengti monotoniškumo ir šabloniškumo. Skiriamos dvi sinonimų rūšys: 1) sisteminiai – jų reikšmės artimumas matyti be konteksto; 2) kontekstiniai, „<...> tarp kurių sinonimijos ryšiai susidaro laikinai, tam tikrame kontekste, kalbėjimo situacijoje“ (Župerka 1997, 34). Tokie žodžiai-sinonimai kalbos sistemoje

²¹ *Tarp dangaus ir žemės* 'neturint pastovios vietos' (FŽ 128).

²² žr. KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Bevardės deivės istorija (Laura Sintija Černiauskaitė. Kvėpavimas į marmurą, 2006)* [interaktyvus]. Iš *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija, tekstai* [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/466-c-/5262-mindaugas-kvietkauskas-bevardes-deives-istorija-laura-sintija-cerniauskaite-kvepavimas-i-marmura.html>>.

žymi visai skirtingus denotatus, tačiau kontekste juos vienija jais nusakomo daikto, veiksmo ar ypatybės tapatumas, panašumas.

L. S. Černiauskaitės romane sinonimų pašykštėta. Rašytoja dažniausiai veikėjus vadina tikraisiais jų vardais, arba juos įvardija įvardžiais *jis, ji, jie, šitas* ir pan. Viena iš gausiausių kontekstinių sinonimų eilučių, apibūdinančių veikėjų Ilją yra tokia: (*somnambuliškas / rudaakis*) *berniukas – rudaakis – (šešiametis / pasiutusio lapiuko snukučiu) vaikas – mažas laukinis šamanas – mėlyni languoti marškinėliai – žvėriūkštis – vaikinukas – šokinėjanti kepurkšlė*. Visi sinonimai (išskyrus paskutinius du) įvardija vaiką, o paskutiniai – apibūdina Ilją jau paauglį. Neretai prie sinonimo pridedami atitinkami epitetai, pvz.: *rudaakis, šešiametis* ir pan., kurie padeda tiksliau „nuspiešti“ fizinį veikėjo paveikslą ir yra reikalingi labiau skaitytojui nei romano siužetui.²³ Perifraze *somnambuliškas berniukas* Ilja pavadinamas dėl lėtumo, nuolatinio mąstymo apie kažką: *Jai likdavo tik sonnambuliškas berniukas, ilgai siurbčiojantis pieną virtuvėje (KJM 67)*. Šiai perifrizei iš dalies antrina ir perifrazė *mažas laukinis šamanas*, kuria Ilja pavadinamas dėl pomėgio ilgai stebėti aplinką pro vitražinius langus: *Mažas laukinis šamanas, buriantis iš spalvotų vitražų jų verandoje, kėlė jai [Izabelei – V. S. M.] sielvartą (KJM 58–59)*. Oksimoronu *mėlyni languoti marškinėliai* Ilja pavadinamas po nusikaltimo, ko gero, ne tik dėl iš aplinkos išsiskiriančių marškinėlių, kuriuos pirmiausia „pagauna“ Izabelės akys, bet ir dėl to, kad įmotė nenori pripažinti, kad įvaikis galėtų nužudyti savo įbrolį – mėlyni marškinėliai gali priklausyti bet kuriam žmogui. Perifrazės *vaikas pasiutusio lapiuko snukučiu* ir sinonimo *žvėriūkštis* genezė siejama su keliais Iljos būdo bruožais: berniuko budrumu, šaltumu, susvetimėjimu (*Jam nereikėjo jokios pagalbos nei jo amžiaus vaikui būdingo dėmesio ir šilumos (KJM 58)*) bei žiaurumu. Sinonimas *vaikinukas* parodo, kad Ilja jau yra „išaugęs“ vaikystės laikotarpi. Deminutyvinė priesaga „kuria“ lieso, išstypusio paauglio vaizdą. Oksimoronu *šokinėjanti kepurkšlė* pasakoma tai, kas aiškiausiai matyti, kai stebimas asmuo yra žmonių minioje, o dalyvinis epitetas *šokinėjanti*, nusako veikėjo ėjimo būdą.

Dar viena iš gausesnių kontekstinių sinonimų eilučių: *prašytojas – nepažįstamasis intelektualas – jaunuolis – (tas / didelis, santūriu (lyg ką slėptų) baritonu šnekantis) vyras – didžioji būtybė* apibūdina Liudą. Įdomu tai, kad šiais sinonimais Liudas įvardijamas tik tų asmenų, kurie jo artimai dar nepažįsta – pirmiausia Izabelė, kurią užkalbinęs vaikiną iš pradžių tebuvo *prašytojas, nepažįstamasis intelektualas, jaunuolis*. Perifraze *nepažįstamasis intelektualas* Liudas pavadinamas dar ir todėl, kad jam reikėjo kur kas daugiau knygų, negu jų išduodavo bibliotekoje: *Bibliotekoje vienu kartu išduodavo penkias knygas, o nepažįstamojo intelektualo sąrašė buvo septynios (KJM 28)* (daug skaitantis, vadinasi – intelektualus). Paskui –

²³ Pavyzdžiui, pasakotojas pristato skaitytojui Ilją šitaip: *Jo akys buvo rudos, tankia rainele, tarsi iš plieno – jokio vaikui būdingo minkštumo (KJM 23)*. Vėliau pasakojama: „*Ilja, kokie mudu neatsargūs*“, – sumurmėjo Izabelė, tarytum tuštuma jai po ranka būtų sutankėjusi iki rudaakio berniuko (KJM 26). Taigi rudaakis berniukas – Ilja.

Ilja, kuriam iš tolo stebimas įtėvis tebuvo *santūriu baritonu šnekantis vyras* ar *didžioji būtybė*. Ko gero, šia perifrāze pavadintas Liudas Iljai nėra tik šeimos galva, bet tvirtybės, saugumo etalonas: *Tik stebėdavo tą didelį, santūriu (lyg ką slėptų) baritonu šnekantį vyrą, įsiviešpataujantį vakarais – jam grįžus namai susigniaučdavo aplinkui kaip šiltas kumštis, o dieną priblėsdavo, <...> (KJM 59).*

Sunku įvardyti pateiktų sinonimų eilučių dominantę todėl, kad jie nėra vieno lygmens, t. y. žymi skirtingus žmogaus amžiaus tarpsnius, pavyzdžiui, vaiko ir paauglio (Ilją įvardijantys sinonimai), arba sinonimai parenkami iš skirtingų veikėjų pozicijų, pavyzdžiui, moters ir vaiko (Liudą apibūdinantys sinonimai). Kiekvienas šių sinonimų eilučių narys turi įvairių diferencinių semų, dėl kurių skiriasi žodžių junglumas.

Rasta ir trinarių kontekstinių sinonimų, perifrazių eilučių: *mergytė – vaikaitė – dailininkė; žmogus – tolimas giminaitis – avikailio apykaklė; automobilis – mercedesas – didelis*. Neutraliausi minėtų eilučių nariai yra *mergytė, žmogus, automobilis*. Juos galima laikyti šių eilučių dominantėmis. Kiti eilučių nariai tiksliau, detaliau apibūdina objektą, pavyzdžiui, perifrazė *tolimas giminaitis* patikslina, kad epizodinis veikėjas nebuvo atsitiktinis žmogus, bet su pagrindine romano veikėja yra susijęs giminystės ryšiais. Oksimoronu *avikailio apykaklė giminaitis* pavadinamas todėl, kad vilkėjo paltą su minėta apykakle, į kurią per mamos laidotuves nosimi kniaubėsi Izabelė. Trečioje sinonimų eilutėje tarp sinonimų *automobilis* ir *mercedesas* susiklosto hiperoniminiai ir hiponiminiai santykiai, o paskutiniu eilutės nariu, deminutyviniu sinonimu, pavadinamas ne, kaip įprasta, senas žmogus, bet senas automobilis.

Romane daugiausia rasta tokių sinonimų, perifrazių ir oksimoronų, kurie sudaro vieni su kitais poras: *juodaplaukės moterys – juodos garbanos* (perifrazė – oksimoronas); *naujakuriai – atvykėliai* (abu eilutės nariai – kontekstiniai sinonimai); *juodas aksomas – juoda beretė* (abu nariai – perifrazės); *giminės – juodaskvernių būrys* (sinonimas – perifrazė); *stebuklingas širdies užraktas – apgamėlis* (perifrazė – sinonimas); *juodbruviai sūnūs – sargyba* (perifrazė – sinonimas). Iš šių ir anksčiau pateiktų kontekstinių sinonimų eilučių matyti, kad rašytoja dažniau renkasi ne tikruosius sinonimus, bet kitas kontekstinės sinonimikos priemones: perifrazę ar oksimoroną.

Tekste rasta ir darybinių sinonimų – bendrašaknių, artimos leksinės reikšmės žodžių, besiskiriančių savo darybos formantais (žr. Vaskelienė 2000, 5–10). Minėtinos šios darybinių sinonimų eilutės: įrankių pavadinimų darybos kategorijos priesagų *-ynės* ir *-uoklės* vediniai *sūpynės – sūpuoklės* (– *Čia turėtų būti sūpynės (KJM 33); Sūpuokles rado proskynoje (KJM 34)*) bei deminutyvinių priesagų *-ytis* ir *-(i)ūkštis* vediniai *šunytis – šuniūkštis* (*Vieną popietę ji atnešė skarelėje pūkuotą, baltą kaip ėriukas šunytį <...> Tačiau šuniūkštis buvo giedras ir nereiklus, <...> (KJM 168)*). Įdomu tai, kad pasakotojas iš pradžių pasakydamas, kad kalė atsivedė

palikuonių, vartoja deminutyvą *šuniukai*: *Pranciškos kalė atsivedė šuniukų* (KJM 168), o kalbėdamas apie vieną šuniuką, renkasi žodžius *šunytis* arba *šuniūkštis*. Galima įžvelgti ne tik mažumą (tai pagrindinė deminutyvų reikšmė), bet ir menkumą kiekio atžvilgiu (*keli šuniukai* ir *vienas šunytis*). Dariniai su priesaga *-(i)ūkštis* yra kur kas retesni nei su priesaga *-ytis*. Tai patvirtina ir DLKT,²⁴ kuriame žodis *šuniūkštis* užfiksuotas tik 11 kartų, o *šunytis* – 69 kartus. Šių darybinių sinonimų pamatinis žodis yra *šuo* (*Tą vakarą šuo užsitarnavo vardą – Riešutas* (KJM 168)).

Nors sinonimika yra teksto vienybę palaikantis veiksnys, viena iš sakinių siejimo priemonių, tačiau romane pasitaiko ir tokių vietų, kur norėtusi sinonimo, bet rašytoja jo vengia, pvz., *Sūnaus kambarys už kitos sienos spengė tuščias. Jam, beje, nupirko žaliuzes iš karto, kai sutarė, kad vidurinę lankys mieste. Įstiklintos sūnaus kambario durys juodavo prieblandoje kaip milžiniška šokolado plyta. Sūnui išvažiavus laikydavo jas uždarytas* (KJM 109). Šis pavyzdys aktualus ne tik sinonimikos, bet ir junglumo aspektu: antras sakinytis pradedamas įvardžiu *jam*, kuris tiksliai nenusako priežasties objekto: sūnaus kambariui ar sūnui? Trijuose iš keturių sakinių kartojamas žodis *sūnus*, du kartus žodžių junginyje *sūnaus kambarys*. Nors buvo galima žodį *sūnus* keisti žodžiais *vaikas*, *berniukas*, *Gailius* ir pan. Radus romane tokias (t. y. panašias į aptartą) teksto dalis, susidaro įspūdis, kad rašytoja neturi tikslo kurti meninio stiliaus teksto.

Pavyzdyje *Virš pievų lyg neregimos ašaros kaupėsi vos juntamas rudeniškas sunkumas, medžių kamuoliai, <...> kai kur blykčiojo kruvinomis viršūnėmis. Pro barokinį debesų ornamentą košėsi šviesa, debesų masyvai stingsojo virš liūdinčių plokštumų kaip suskaldytos milžiniškų angelų skulptūros – jų marmurinių audinių pjūviai blykčiojo rugsėjo saulėje žydromis siūlėmis* (KJM 150) nemažiau ekspresyvus pasakymas būtų vietoje antro paryškinto veiksmažodžio pavartojus žodį *švysčioti* arba *plyksčioti*, tačiau nei vienas iš pasiūlytų sinonimų nerodytų intensyvumo, t. y. ryškiai, akinamai ir pan.

2.4. Frazeologija

Tam tikrus tikrovės daiktus ar reiškinius galima įvardyti ne tik žodžiais, bet ir frazeologizmais – pastovios leksinės sudėties, gramatinės sandaros ir apibendrintos semantikos stabiliais žodžių junginiais, kurių komponentų reikšmės esti silpniau arba visiškai desemantizuotos (žr. Drotvinas 1987, 60). L. S. Černiauskaitės romane rasta nemažai frazeologizmų, pvz.: „*Neturite paslapčių?*“ – *traukdavo per dantį sekretorė, <...>* (KJM 108) (‘pajuokti’ (FŽ 139)); <...> *netrukus ji išgirdavo kaip didžiajame kambaryje sugirgžda sofa, ir lengviau atsidususi krisdavo į miegą be sapnų* (KJM 52) (‘staiga užmigti’ (FŽ 423)); *Galų gale,*

²⁴ Žiūrėta 2010-02-15, visi žodžiai *šuniūkštis* ir *šunytis* linksniai.

praleidusi pro ausis visus Liudo argumentus, pusseserė užsiminė pažįstanti gydytoją psichiatrinėje (KĮM 149) (1. ‘nekreipti dėmesio, nesusidomėti’ (FŽ 86)); Studijavo jis turbūt rimitai, dėstytojų patarimus dėjosi giliai į galvą, <...> (KĮM 183) (3. ‘įsiminti’ (FŽ 201)); Izabelė atšlijo, jai užgniaužė kvapą, lyg būtų skaičiusi savo pačios slaptas kronikas (KĮM 187) (‘atimti žadą’ (FŽ 369)); Apylankomis ir atvirai kaulijo savo portreto ir buvo pasiruošęs pirkti katę maiše, kad tik ji būtų Izabelės tapyta (KĮM 194) (‘daryti neįsitikinus naudingumu’ (FŽ 282)); <...> tai jis dabar mano kėdėje sėdi (KĮM 195) (‘pasiekti (kieno) padėti’ (FŽ 289)); Vienu žodžiu, ji elgėsi ir šnekėjo senu savo stiliumi, tuo stiliumi, <...> (KĮM 198–199) (3. ‘trumpai sakant’ (FŽ 878)); Liudas užsirūko, nerasdamas vietos sukasi aplinkui automobilį (KĮM 127) (1. ‘blaškytis, nerimti’ (FŽ 835)); IZABELĖ nepastebėjo, kaip nutirpo sniegas, tiesiog vieną rytą eidama į Kurpiškes rado pamėlusias nuo žibuoklių šalikeles, ir širdį suspaudė, tarsi nubudus per vėlai, kai kažkas jau nebegrižtamai praleista (KĮM 54) (‘pasidarė liūdna, graudu, skaudu’ (FŽ 700).

Pagal semantiką frazeologizmus jų tyrinėtojai skirsto nevienodai. Vieni jų, pavyzdžiui, Evalda Jakaitienė (1980, 99–108) skiria dvi frazeologizmų grupes: motyvuotos ir nemotyvuotos reikšmės frazeologizmus. Motyvuotos reikšmės frazeologizmus mokslininkė skirsto dar smulkiau į: tropinius, lyginamuosius frazeologizmus ir frazeologines samplaikas. Juozas Pikčilingis (1975, 347–350) frazeologizmus skirsto pagal tai, ar jų reikšmė yra pastovi ar išblėsusi / apiblėsusi. O Vincentas Drotvinas (1987, 62–64) frazeologizmus skirsto į: idiominius, metaforinius frazeologizmus ir frazeoloidus – vaizdingus, stabilius posakius. Darbo autorė remiasi Janinos Barauskaitės (1982, 21–26) frazeologizmų skirstymų į:

1. Idiominius frazeologizmus, kurių reikšmė visiškai nesusijusi su komponentų semantika.

2. Tropinius frazeologizmus, „<...> kurių bendroji (t. y. frazeologinė) reikšmė susijusi (tai nesunkiai suvokia kalbėtojas) su komponentų semantika, iš šios semantikos ji atsiranda“ (Ibid., 23).

L. S. Černiauskaitės romane pavartotų frazeologizmų motyvacija pakankamai aiški, išskyrus vieną kitą, kurių motyvacija vos juntama, pvz., *per dantį traukti*. Šio frazeologizmo negalima kategoriškai priskirti nei prie idiominių, nei prie tropinių frazeologizmų. Tokių pereinamųjų frazeologizmų reikšmė dažniausiai būna paremta gana netikėtomis asociacijomis. Frazeologizmas *pirkti katę maiše* yra vertinys iš kitų kalbų, plg.: rus. *купить кошку в мешке*, vok. *die Katze im Sack kaufen*. Šis frazeologizmas pagal semantiką priklauso idiominių frazeologizmų grupei, nes nėra ryškesnio ryšio tarp *katės* ir *darymo neįsitikinus*. Daugiausia romane yra tropinių frazeologizmų. Vieną jų dalį sudaro metoniminiai frazeologizmai, pvz.: *dėtis į galvą*; *(kieno) kėdėje sėdėti*; *vietos nerasti*; *vienu žodžiu*; *širdį suspaudė*, kitą – metaforiniai frazeologizmai, pvz.: *į miegą kristi*; *į miltus sumalti*; *kvapą užgniaužti*. Nuo tikrųjų

metoniminių ar metaforinių junginių metoniminiai ir metaforiniai frazeologizmai skiriasi tuo, kad jų reikšmė nėra laikina, ji – pastovi.

Taigi L. S. Černiauskaitės romane pavartotų frazeologizmų motyvacija paremta dažniausiai metoniminiais arba metaforiniais ryšiais. Frazeologizmai nėra labai ekspresyvūs, pasižymi kasdieniškumu ir tai tekstą priartina prie šnekamosios kalbos. Vis dėlto negalima paneigti fakto, kad ir šie frazeologiniai junginiai išplečia stilistinės raiškos priemonių „arsenalą“, todėl mintis, reiškiamą frazeologizmu, yra įspūdingesnė, patraukia dėmesį.

2.5. Nepoetinė leksika

L. S. Černiauskaitė romane nuolat skatina skaitytojo budrumą. Vienas iš būdų tai pasiekti – asmeninių pagrindinių *jis, ji, jie* ir parodomųjų *šitas, šita, šis, ši, tas, ta* įvardžių bei jų paradigminių formų vartojimas. Itin daug painingos tekste atsiranda tuomet, kai kalbama apie du, tris ar keturis objektus ir visi jie įvardijami minėtais įvardžiais, pvz., *Kai vakare virtuvėje įsikniaubdavo nosimi į jos kaklą, ten tvinkčiodavo karštas, nervingas kraujo takelis. „Na, kas, kas yra“, – sumurmėdavo ji nepakeldama akių nuo knygos. Ji retai jį liesdavo, ir jis retai liesdavo ją rankomis, kažkodėl nujautė, kad šitai jam užginta (KĪM 8)*. Štai tokiu būdu rašytoja pristato du pagrindinius romano veikėjus – Ilją ir Izabelę. Sakiniuose: *Moteris kažko klausinėjo, ir jis tik suprato, kad turi meluoti, viską meluoti – nė krislo tiesos. Jiems negalima sakyti tiesos. O pagaliau jis jos ir nežino. Be to, jam tik iš pradžių atrodė – kol buvo mažesnis, – kad tiesa jiems svarbi. Iš tikrųjų jiems jos nereikia, jie nori girdėti tik sau patogius dalykus (KĪM 10)* po įvardžiais *jis, jam* „slepiasi“ Ilja, po įvardžiu *jos* – daiktavardžio abstraktas *tiesa*, po įvardžiais *jie, jiems* – suaugusieji. Štai pavyzdys su parodomaisiais įvardžiais: *<...> juk žolė visada šnara, kai eina žmogus, net toks tykus ir lengvas, kaip šitas, / šitas vaikas. / Šitas atsidūrė čia tyliai ir netikėtai. Jį įsiutino, kad tas pirmas jį pamatė, stovėjo čia ir spoksojo į jį, kai jis nežinia ką veikė. Šitas buvo toksai <...> (KĪM 16)*. Įvardžiai *jis, ji* atstoja tiesioginį Iljos įvardijimą, o parodomieji įvardžiai *šitas, tas* – Gailiaus įvardijimą. Tikėtina, kad rašytoja mieliau renkasi įvardį, o ne kitokį aiškesnį, tikslesnį substitutą, nenorėdama įpiršti skaitytojui savo vieno ar kito veikėjo vertinimo. Be to, įvardžiai „sužaidžia“ įdomų prasminį žaidimą, sudomina skaitytoją, priverčia jį skaityti ir pažinti veikėjus, pasislėpusius po įvardžių kauke. Tačiau reikia paminėti, kad tokia įvardžių gausa išsiskiria tik romano pradžia, toliau jų vartojama saikingai.

Neretai romane įvardį ar kitą tiesioginį asmens įvardijimą atstoja asmenuojamoji veiksmazodžio forma, kur asmuo paaiškėja iš galūnės, pvz.: *Atsigulė* [jis – V. S. M.] *ant lovos kraštelio, prisispaudė* [jis – V. S. M.] *prie krūtinės kelius (KĪM 51)*; *O paskui trindavosi* [jis – V. S. M.] *kieme arba išnykdavo* [jis – V. S. M.] *eglyne prie upės, ant lieptelio (KĪM 67)*; *Kaip*

visada **pasistatė** [ji – V. S. M.] *automobilį draudžiamoje vietoje* (KĪM 40); – **Netikit, klauskit** [Jūs – V. S. M.] *direktorės, – atšauka Ilja* (KĪM 135); **Atsiguldavo** [ji – V. S. M.] *į lovą, išjungdavo* [ji – V. S. M.] *lempelę su skrendančiomis gervėmis ir klausydavo* [ji – V. S. M.] (KĪM 177).

Romanui įpusėjus, rašytoja vis dažniau ima vartoti prieveiksmį *staiga*: **Staiga** *pasigailėjo nenupirkęs sūnui muzikos centro, <...>* (KĪM 110); **Staiga** *smilkinius pervėrė durų girgždesys* (KĪM 117); **Šviesai užgesus Izabelė pratisai atsiduso ir staiga pati iš savęs nusijuokė** (KĪM 153); **Ir staiga** *Izabelė viską pamatė* (KĪM 185); **Staiga** *puldavo viens prie kito nenuriję paskutinio kąsnio <...>* (KĪM 189). Vienais atvejais prieveiksmais *staiga* žymi netikėtumą (pirmi trys sakiniai), kitais – greitumą (paskutiniai du sakiniai).

Savo gausumu romane išsiskiria ir pabrėžiamosios dalelytės *tik* vartosena: *Izabelė taip jaudinosi, kad tik užgesinusi automobilio variklį <...>* (KĪM 26); *Bet jis tik šaipėsi* (KĪM 14); *Bet šviesa tik peršoko į kitą langą <...>* (KĪM 15); **Tik** *įtūžis sutvaksėjo smilkiniuose* (KĪM 17); *<...> ji tik dabar / tik dabar / atplėšusi akis nuo tos atidarytos ryškios / tik dabar ji pažįsta* (KĪM 18–19). Pasitaiko trumpų atskirų sakinių, kuriuos sudaro pabrėžiamoji dalelytė *tik* ir prieveiksmais *tie*: *Jis norėjo, kad ji žinotų, ką jis gali. Tik tiek* (KĪM 11); *Reikėjo tik pakelti akis ir atlaikyti vaiko žvilgsnį. Tik tiek* (KĪM 24); *Šis atlaidžiai šyptelėjo. Tik tiek* (KĪM 36).

Akį patraukia ir nepilni (padaryti vienažodžiais) terminai, pvz., *Sumokėjęs grynais, tėvas nufotografavo Dionisą prie verandos, <...>* (KĪM 45). TB²⁵ užfiksuotas žodžių junginys *grynieji pinigai*. Žodynai (DLKŽ ir KLŽ_e) fiksuoja įvardžiuotinės formos žodį *grynieji* ‘gryni pinigai (ne čekiai ir pan.)’ (DLKŽ), o romane pavartojamas žodis (sudaiktavardėjęs būdvardis) *gryni*. Sakinyje *Jam, beje, nupirko žaliuzes iš karto, kai sutarė, kad vidurinę lankys mieste* (KĪM 109) sudėtinis terminas *bendrojo lavinimo vidurinė mokykla* (TB) keičiamas šnekamai kalbai būdingu žodžiu *vidurinė* (šnek. ‘vidurinė mokykla’ (DLKŽ)). O daiktavardis *dekretas*, pavartojamas vietoj sudėtinio termino *dekretinės atostogos*: – *Mums reikia mokytojo, išleidžiam vieną tokią į dekretą* (KĪM 31). Romane pavartotas žodis *dekretas* taip pat yra sudaiktavardėjęs būdvardis (*dekretinės* TM *~ės atostogos* (šnek.) (DLKŽ)).

Kai kurių šiandien rašančių rašytojų kūryboje pavartojama necenzūrinės leksikos. Ne išimtis yra ir šis L. S. Černiauskaitės romanas. Valstybinės kalbos inspekcijos vyresniosios inspektorės Astos Barzdenienės teigimu, kai reikia vertinti slengo, žargono, keiksmažodžių vartojimą meniniame kūrinyje, atsižvelgiama į tai, kiek tokie kalbos reiškiniai yra stilistiškai motyvuoti. Ir, nors inspektorė nėra keiksmažodžių vertimo rusiškais pakaitalais šalininkė,

²⁵ Žiūrėta 2010-03-24, prieiga internete: <<http://terminai.vlkk.lt:10001/pls/tb/tb.search>>.

pripažįsta, kad, jeigu jie nėra įtraukti į *Didžiųjų kalbos klaidų sąrašą* ir nepažeidžia VLKK nutarimų, grožinėje literatūroje figūruoti gali.²⁶

Romane rasta ir specifinės socialinės kalbos atmainos, vadinamos žargonu. Kadangi žargonybės priklauso šnekamosios kalbos klodui ir jas gali kurti kiekvienas žmogus, todėl jos traktuojamos kaip pats nepastoviausias leksikos sluoksnius. „Žargono žodžiai paprastai yra ne pagrindiniai, o paraleliniai pasaulio dalykų pavadinimai, atsirandantys dėl įvairių priežasčių“ (Jakaitienė 2010, 198). Kūrinyje rasta jaunų žmonių (paauglių, studentų) grupei priklausančio žargono – trumpinys *psichas*: – *Žudikas atėjo tiesiai į kiemą, bet jo nepagavo... Sako, kažkoks iš kalėjimo pabėgęs psichas* (KĪM 116). Bendrinėje kalboje minėtas žodis turėtų būti keičiamas junginiu *psichinis ligonis*, o dalykinio stiliaus tekstuose tinkamesnis žodžių junginys – *psichikos ligonis*.²⁷ Taip pat rasta žargonybė *kambariokė*: <...> *vieną vakarą Izabelė užvertė romaną su tokiu trenksmu, kad pažadino bendrabučio kambariokę*, <...> (KĪM 28). Vedinys, sudarytas su svetima priesaga *-iokas*, turėtų būti keičiamas žodžių junginiu *kambario draugė*. Žinoma, lietuviai turi ir savos priesagos *-iokas* vedinių (plg., *berniokas*, *žąsiokas*), kurie būdingi rytų aukštaičių tarnei, bet nesvetimi ir bendrinei kalbai.²⁸

Romane rasta ir daugiau nukrypimų nuo bendrinės kalbos normų, pavyzdžiui, žodis *plyta* tekste vartojamas neteiktina reikšme *viryklė*: *Liudas su augančiu siaubu stebi, kaip <...> ji po vieną perneša tris sausius puodelius nuo plytos ant stalo*, <...> (KĪM 125) (*plyta* 2. ntk. = *viryklė* (DLKŽ)). Prieveiksmis *grubiai*²⁹ pavartojamas žodžio *šiurkščiai* reikšme (: *šiurkštus* 4. prk. ‘atžarus, status, nemandagus’ (DLKŽ)): – *Jis grubiai atšovė mamai, – paaiškino Gailius* (KĪM 76). Reikėtų vengti ir veiksmažodžio *sekti* vartosenos reikšme ‘būti, eiti tuoj po ko’ (KPP 257), tačiau romane būtent šia reikšme minėtas veiksmažodis ir pavartojamas: *Po to sekė padrikas pokalbis su neįaukiomis pauzėmis*, <...> (KĪM 195).

²⁶ žr. KAZIJEVAITĖ, Kazimiera. *Vertėjas ir redaktorius ar tikrai ranka rankon?* [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas* [žiūrėta 2010-03-02]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3097&kas=straipsnis&st_id=8861>.

²⁷ žr. VLKK [žiūrėta 2010-03-24]. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/lit/7821>>.

²⁸ žr. VLKK [žiūrėta 2010-03-24]. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/lit/3340>>.

²⁹ Apie būdvardį *grubus* žr. VLKK [žiūrėta 2010-03-24]. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt/lit/10362>>.

3. MORFOLOGIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA

3.1. Morfologija

Dar vienas analizės aspektas – romano morfologijos priemonių apžvalga. Pirmiausia į akis krinta veiksmažodžių laikų įvairovė. Kadangi romane vis grįžtama į praeitį, o pats pasakojimas konstruojamas kaip praeities įvykių, išgyvenimų išsakymas, todėl tekste dominuoja būtojo kartinio laiko formos: *sugrąžino, nepastebėjo, apglėbė, krūptelėjo, prisiminė, spoksojo, ignoravo, neįstengė, grimzdo* ir kt. Dažniausia tai būtojo kartinio laiko trečiojo asmens veiksmažodžiai. Romane pasakotojas nėra romano veikėjas – tai asmenybė, kuri ne tik stebi įvykius iš šalies, bet sugeba perteikti tai, ką jaučia pagrindinė veikėja Izabelė. Taigi trečiojo asmens veiksmažodžių formos dominuoja kalbant ne tik apie kitus romano veikėjus: sūnų, įvaikintą berniuką, vyrą, direktorę Beatričę, meilužį, įsmenintą gamtą, bet ir apie Izabelę, prie kurios dvasinio pasaulio gali priartėti skaitytojas.

Romane pasakojami įvykiai apima gana ilgą laiko tarpą – tai, kas svarbiausia įvyko daugiau kaip per trisdešimt Izabelės gyvenimo metų: atsikėlimas į Puškus, motinos mirtis, studijos, kurių metu ji susipažino su būsimu vyru, tėvo mirtis, pirmieji sūnaus ligos požymiai, Iljos įvaikinimas, Liudo išdavystė, sūnaus mirtis, išsiskyrimas su vyru, darbas redakcijoje, mokytojavimas. Šio laikotarpio įvykiai pasakojami asociatyviai – praeitis „užkabinama“ ne tam, kad suteiktų daugiau informacijos apie patį veikėją, pateisintų jo elgesį, primintų kitokių įvykių sukeltus panašius jausmus, bet tam, kad ką tik patirtus išgyvenimus papildytų, sustiprintų.

Kai negrįžtama į tolimą praeitį, vyraujantis būtasis kartinis laikas suvokiamas kaip artimos praeities laikas. Tai pagrindžia esamuju laiku parašyti dialogai, samprotavimai, menamoji kalba ir ypač įsimintini įvykiai, pavyzdžiui, scena apie Izabelės elgesį tvartelyje aptikus nužudytą sūnų (žr. *KJM* 97–103) arba scena, kada pirmą kartą skaitytojui tiesiogiai atskleidžiamos teksto užuominos – vaizduojamas Liudo susitikimas su meiluže (žr. *KJM* 39–44). Prie dabarties praeitį priartina pasakymai, kur pavartotas būtasis kartinis laikas reiškia „<...> tokį praeities veiksmą, kurio rezultatai aktualūs kalbamuju momentu“ (Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, 164), pvz.: – **Radau mums vaiką, – vakare pasakė Liudui Izabelė** (*KJM* 25); – **Prižadinau tave?** (*KJM* 32); – **Teta, duokit litą, aš jums mašiną nuploviau, – prodaigiu išpylė vaikinukas** (*KJM* 203).

Galima paminėti keletą romane rečiau pasitaikančių esamojo laiko atmainų, pavyzdžiui, apibendrinamąjį esamąjį laiką: *Liudas gulėjo nebylus, miegantis žmogus toks niekada nebūna* (*KJM* 91); *Kas atsiveda palikuonių, turi užmiršti pramogas ir jais rūpintis. Žvėrys dažnai tai suprantą geriau už žmones, buvo paaiškinta vaikams* (*KJM* 129). Apibendrinamasis esamasis laikas „<...> reiškia veiksmą, būdingą visiems laikams, o drauge aktualų ir kalbamuju

momentu“ (Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, 160). Iš pavyzdžių matyti, kad veiksmo kartojimasis neturi morfologinės išraiškos. Tai rodo sakinio struktūra, konteksto elementai: *niekada, dažnai*.

Apibendrinamojo esamojo laiko variantu laikomas potencialus esamasis laikas, „<...> kuriuo pasakoma subjekto ypatybė ar sugebėjimas veikti“ (Ibid., 161), pvz., *Tą naktį jis buvo kitoje grupėje, pas vieną tokį, irgi beviltišką. Jie iš kažkur gauna cigarečių ir lošia iš jų kortomis. Jis nebuvo niekur išėjęs, supranti? (KJM 138–139)*. Berniukai geba gauti ir veikti tai, kas yra uždrausta. Be to, esamojo laiko veiksmožodžiai būtojo kartinio laiko kontekste rodo, kad esamuojų laiku įvardytas veiksmas atsitinka ne pirmą kartą.

Taigi romano įvykiai pasakojami būtoju kartiniu laiku pramaišiu su esamuojų laiku. Kur ne kur pasitaiko būtojo dažninio laiko formos: *Kai palydėjusi Gailių į mokyklą sustodavo ant kelio, virš kurio dar dulkėdavo Liudo automobilio sukelti sūkūriai, joje iki raudonumo užkaisdavo akmenys. / Liudas išvažiuodavo, o ji likdavo, ir visą dieną ieškodavo, kur priglauti tą sunkų, žudantį karštį. / Jai likdavo tik somnambuliškas berniukas, <...>. Jis nenušluostydavo baltų lašelių nuo klijuotės kriaušiu, pateliūskuodavo puodelį dubenyje ir niekada nepastatydavo į vietą (KJM 67)*. Šis laikas rodo periodiškai daug kartų praeityje vykusį veiksmą. Pro akis nepraslydo teksto vieta, kur būtojo dažninio laiko vietoje pavartojamas būtasis kartinis laikas (pateikiamas platesnis kontekstas): *Vanduo rytais dubenyje vis taip pat sušildavo nuo krosnies. Vis taip pat sugirgždėdavo trečioji nuo lauko grindų lenta priemenėje. Ji vaikščiojo, šiemet ilgai, iki alksniams apsinuoginant, vaikščiojo vakarais pastovėti prie upės. Sutemus skaitydavo virtuvėje knyga <...> (KJM 167)*. Kartojamą veiksmą galima nusakyti tiek būtoju kartiniu, tiek būtoju dažniniu laiku, plg., *vaikščiodavo vakarais pastovėti prie upės*. Dar rečiau romane šmėkšteli būsimą laiko veiksmožodžiai: – *Palaukite koridoriuje, kitaip nesikels*, – šnypstelėjo auklytė (KJM 32); – *Ateisiu... Ateisiu Beatriče* (KJM 44); *Vieną kartą, jei visa tai tęsis, jis nusizudys tomis spalvomis* (KJM 58); *Tik aš neišduosiu, kad jis buvo dingęs* (KJM 122); *Po tos nakties Ilja ėmė laukti, kol pas ją atvažiuos* (KJM 131); *Arba aš tau pats paskambinsiu ryt* (KJM 137).

Dėmesį patraukia ir neretai tekste pavartoti tariamosios nuosakos veiksmožodžiai, pvz.: *Televizijos gražuolės turbūt specialiai išvedamos ir auginamos kaip ypatinga vištų veislė, kad paskui glaustytųsi prie to poršė, <...> (KJM 9)*; *Jie norėjo, kad jis įduotų berniuką, pardavusį jam peilį* (KJM 14); *<...> jiems reikia laiko, kad apsiprastų su naujakuriais, <...> (KJM 47)*; *Bet šis tik uždėjo delną Izabelei ant plaukų, lyg ji karščiuotų, ir tylėdamas tyrinėjo jos veidą* (KJM 67). Iš pavyzdžių matyti, kad paryškinti veiksmožodžiai turi sąlyginės tariamosios nuosakos reikšmę.

Rasta ir tokių sudurtinių veiksmažodinių junginių, kur vienas veiksmažodis yra tariamosios nuosakos, kitas – bendratis: <...> *jis gali jai liepti bet ką, bet nesugalvoja, ką dar galėtų įsakyti...* (KĪM 12); – *Ar pagalvoji, kaip būtų, jeigu reikėtų grįžti į globos namus?* (KĪM 78). Matyti, kad tariamoji veiksmažodžių nuosaka sakiniui suteikia ateities veiksmo perspektyvos. Tačiau yra ir tokių pavydžių, kur „Sudurtine forma reiškiamas pageidavimas negali būti realizuojamas, nes tą galimybę panaikina pačioje sudurtinėje atliktinėje formoje glūdinti būtojo laiko reikšmė“ (Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976, 149), pvz.: <...> *šit ji kuičiasi su kavos puodeliais, lėkštėmis ir melchioriniais šaukšteliais, tokiais miniatiūriniais, lyg jie būtų nuvogti nuo lėlių servizo* (KĪM 80); <...> *lyg visi tie kartai būtų surepetuoti kaip pasiruošimas šitam* (KĪM 97). Sudėtinės formos įeina į palyginimą, ir tai panaikina ne tik išsipildymo galimybę, bet apskritai galėjimo būti perspektyvą, t. y. veiksmas nėra realiai toks, kaip jis nusakomas, jis tik primena įvardijamą veiksmą.

Romane (ypač pradžioje) gausu samplaikų, kur veiksmažodžio bendratis šliejasi prie asmenuojamosios veiksmažodžio formos, pvz.: *Moteris kažko klausinėjo, ir jis tik suprato, kad turi meluoti*, <...> (KĪM 10); <...> *o grįžęs pas ją tik verkė ir nemokėjo paaiškinti, kas atsitiko* (KĪM 13); *Kvapai gali užpulti* (KĪM 80); *Išėjusi padžiauti skalbinių Izabelė krūptelėjo* <...> (KĪM 68). Visose samplaikose, išskyrus paskutinę, bendratis eina su konkretesnės reikšmės veiksmažodžiais (minėtuose sakiniuose jie yra tariniai), o paskutinis – su slinkties ir reiškia laiką (žiūrint sakinio dalimis, samplaikinis junginys *išėjusi padžiauti skalbinių* – laiko aplinkybė).

Veiksmui, kuris yra atliekamas subjekto naudai, nusakyti paprastai vartojami sangražiniai veiksmažodžiai. Galima teigti, kad sangraža rodo veiksmažodžiu reiškiamo veiksmo kryptį į subjektą. Tokių *pats / pati, sau, savo* naudai atliekamą veiksmą žyminčių veiksmažodžių romane ištisies daug: *klausėsi, košėsi, įsidėti, užsiplikė, pasiskolino, prisipažinti, nusižiūrėjo, šaipėsi, džiaugėsi, šypsojosi, juokėsi* ir kt. Keturi paskutiniai veiksmažodžiai neturi nesangražinių atitikmenų, todėl gramatikoje (žr. LKG 212–213) jie vadinami *reflexiva tantum*. Rašytoja dažniau renkasi ne būseną žyminčius, bet konkretų veiksmą reiškiančius veiksmažodžius. Daugeliui iš jų bendrą tai, kad sakinyje jie reikalauja subjektą reiškiančio linksnio: *Ilja atsimerkė* (KĪM 31); *Liudas nejučia pasidavė į priekį ir prilipo prie stiklinių durų* (KĪM 136); *Gailius atsiduso pro miegus, ir ji tūkstantąjį kartą pajuto jį prarandantį* (KĪM 88), o šiame sakinyje reikalauja dar ir objektą reiškiančio linksnio – *Lyg nujausdama šviesos savivalę, moteris išsitraukė segtuką ir paleidusi vairą keliais meistriškais judesiais susisegė plaukus ant pakaušio* (KĪM 10);

Aką patraukia ir ne kartą pavartoti būdiniai, pvz.: *Jis ką tik užgimė iš kažkieno vaizduotės, šaute iššovė virš miškų suskliauto plento po drungna saulės rainele* (KĪM 7); <...> *bet ranka nepaisė emocijų, talžyte talžė drobę, negailestingai tepdama ant jos pažįstamus*

bruožus (KĪM 196); *Staiga ji juste pajuto akimis minkštą, gaivią kaip vaisiaus žievelę Iljos odą, <...>* (KĪM 33). Būdiniai nusako tos pačios šaknies veiksmažodžių žymimo veiksmo būdą ar veiksmo intensyvumą (žr. LKG 422).

Įdomūs, neįprasti ir kai kurie romane pavartoti prieveiksmai, nusakantys ypatybės ypatybę, pvz., *Odinės kepės snapelis metė šešėlį ant nerimstančių **tragiškai** mėlynų akių* (KĪM 185). Tos pačios akys apibūdinamos ir taip: *Instinktyviai pakėlė akis ir už stiklo išvydo kitas. / Ne rudas. **Pamišusiai** mėlynas* (KĪM 188). Kitas pavyzdys – *Jos kūnas neatsiliepė. Stovėjo priešais jį toks **skausmingai** gražus, bet svetimas* (KĪM 155). Sakiniuose paryškinti prieveiksmai sustiprina, netgi hiperbolizuoja objekto ypatybę. O kaip atrodo tokią ypatybę turintis objektas, galima tik nujausti. Dar vienas sakinytis, kur pavartotas prieveiksmais yra nemotyvuotos reikšmės: *Jis kvėpėjo kaip jaunas ir nepatyręs medžiotojas, mokėjo klausytis, santūriai reiškė šuniškus jausmus ir buvo švelnaus, **nedovanotinai** švelnaus kailio* (KĪM 168). Žodis *nedovanotinas* reiškia ‘nepateisinamas, smerktinas’ (LKŽ_e). Tačiau šiame pasakyme prieveiksmaus reikšmėje nėra nieko neigiamo, priešingai – pernelyg pozityvu (iš tikrųjų norima pasakyti, kad kailis yra neapsakomai švelnus) ir, žinoma, išdidinta.

Romane rastas vienas asmenų sinonimikos pavyzdys: *Ji pravirksta. Žiūri į savo sulenktus pirštus su nušlifuotiems nagais – vaikystėje užtekdavo juos paseilėti, prisilipdyti raganių žiedlapius, ir virsdavai karalaite* (KĪM 83). Nors tiesioginio vienaskaitos antrojo asmens įvardijimo nėra, tačiau jį parodo veiksmažodžio galūnė: (*tu*) *virsdavai*. Iš tikrųjų, pasakotojas kalba apie Beatričę, kuri *pravirksta, žiūri*, todėl turėtų būti ir (*ji*) *virsdavo*. Taigi pasakotojas, primindamas įsivaizduotą dalyką, t. y. tam tikrą būseną (žaidžiant), apie romano veikėją kalba vienaskaitos antruoju asmeniu – tu. Šitaip apibendrinamas jis (pasakotojas) prabyla apie jausmą, kuris būdingas daugeliui mažų mergaičių, susitapatinančių su pasakų herojais žaidimų metu. Be to, tai yra vienas iš būdų priartėti prie romano skaitytojų (moterų), kurios patyrė panašią būseną vaikystėje. Tai suteikia tekstui tikroviškumo įspūdį.

Rašytoja romane neretai pavartoja vidaus einamąjį vietininką – *i l i a t y v a*, kuris bendrinėje kalboje retai vartojamas, dažnesnis tarmėse: *Išsikovojęs verandą, jis vaikščiojo **laukan** pro verandos duris, <...>* (KĪM 58); *<...> tada šmurkštelėjo **prieškambarin** ir iškūrė į kiemą <...>* (KĪM 72); *<...> ėjo kaimo **krautuvėn** kavos, <...>* (KĪM 76); *Jis instinktyviai atsigręžė **ton pusėn** <...>* (KĪM 142). Pastarajame pavyzdyje parodomasis įvardis derinamas su daiktavardžiu.

Teste rastas ne vienas *apokopės*³⁰ pavyzdys: *<...> lyg būtų jojusi ant kaspinais išpuošto ponio po liepomis, Vilniuje, trimitų **drebinamam** parke; <...>* (KĪM 93); – *Nežinau. **Redakcijoj** [susitiksime – V. S. M] (KĪM 190); <...> ir sustojęs **tarpdury** jis išgirdo lėtą, gilų alsavimą* (KĪM 146). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad „nukrinta“ vietininko linksnio garsai (po vieną, o

³⁰ *Apokopė* 1. ‘vieno ar kelių garsų (balsio, priebalsio arba dvibalsio) nukritimas žodžio gale’ (KTŽ 23).

paskutiniame pavyzdyje – du garsai). Tokia „aptrupėjusia“ leksika priartėjama prie šnekamosios kalbos.

Taip pat šnekamosios kalbos įspūdį stiprina ir sutrumpėjusios liepiamosios nuosakos veiksmožodžių formos: – *Čia išleiskit* (KJM 116); – *Netikit, klauskit direktorės, – atšauna Ilja* (KJM 135). Paryškinti liepiamosios nuosakos veiksmožodžiai nebeturi galūninio balsio *-e*. Tokių vartosenos atvejų esama kontekstuose, kai kalbasi dviejų skirtingų kartų asmenys, pavyzdžiui, vaikas ir suaugęs žmogus. Klausimu – *Kada susitiksim? – tyčia atsainiai paklausė Karolis* (KJM 190) parodomas ne tik Karolio nerūpestingumas, laisvas kalbėjimas (veiksmažodis vartojamas be galūninio balsio *-e*, nors jis ir teiraujasi to kur kas už save vyresnės moters), bet tarsi išreiškiama ir teisė reikalauti Izabelės dar vieno susitikimo / pasimatymo, nes jie – artimi. Pokalbyje – *Liudai... – Izabelė pasilenkė virš jo lyg gaisras, <...>. Liudas tik krustelėjo ir sumurmėjo: / – Miegokim... (KJM 92) prašymu miegokim* Liudas kreipiasi į Izabelę trumpesne veiksmožodžio forma – ragina ją veikti neišskirdamas ir savęs (vietoj *miegokime*, pasako *miegokim*).

Analizuojamame romane dominuoja nelyginamojo laipsnio būdvardžiai: *baisus, tirštas, siauras, karštas, naujas, mažas, stambus, sunkus, laimingas, jaukus* ir kt. Rečiausiai vartojama aukštesniojo laipsnio būdvardžių: *tamsesnis, stipresnis, šviesesnis, minkštesnis, greitesnis* ir kt., kiek dažniau – aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai, pvz.: *ryškiausias, kruopščiausias, didžiausias, būtiniausias, reikšmingiausias, menkiausias* ir kt. Rastas ir aukštesniojo laipsnio būdvardis, prie kurio prisišliejęsrieveiksmis: *nepalyginamai didesnis*. Prieveiksmis sustiprina objekto ypatybę, be to, jaučiama nuostaba, kad objektas yra žymiai didesnis nei buvo tikėtasi.

3.2. Žodžių daryba

L. S. Černiauskaitės romane pavyko rasti du individualius žodynų nefiksuotus v e d i n i u s: vienas iš jų – įrankių darybos kategorijos vedinys – *laipynės: Sūpuokles rado proskynoje. Medinės laipynės po šiaudiniu stogeliu, čiuožykla, karuselė* (KJM 34). Tai priesagos *-ynės* vedinys iš žodžio *laipioti*. Šis vedinys nėra užfiksuotas kitų grožinės literatūros autorių kūryboje – DLKT pavyko rasti vos du šio darinio vartosenos pavyzdžius vietinės periodikos skyriuje: *Vilmos globėja Danutė V. teigė, kad mergaitė prieš keletą dienų nukrito nuo laipynių žaisdama lauke* (DLKT) ir *Su mergaite, jos globėja ir „Pastogės“ darbuotoja nuvažiavome į tą darželį, kuriame, anot globėjos, mergaitė nukrito nuo laipynių* (DLKT).

Kitas vedinys – žodis *nutvilkyti: Prisilietė pirštų galais, ir gal nuo fantasmagoriškos šviesos, gal šiaip dėl kažko jo oda, lyg mirusio, nutvilkdė šalčiu* (KJM 88). Tai yra priešdėlio *nu-*vedinys iš žodžio *tvilkdyti*, kurio nefiksuoja nei vienas iš aiškinamųjų žodynų (DLKŽ ar LKŽ_e).

Skaitant romaną pastebėta, kad rašytoja mėgsta vartoti veiksmažodžius, padarytus iš išiktukų. Rastus pavyzdžius galima suskirstyti į dvi grupes pagal darybinę reikšmę:

1. Momentinį, staigų veiksmažodžių žymintys veiksmažodžiai.
2. Onomatopėjiniai veiksmažodžiai.

Žinoma, pastarieji (onomatopėjiniai) veiksmažodžiai nusako ir veiksmo staigumą, nes visiems be išimties priesagos *-telėti* vediniams būdinga minėta reikšmė. Visų kitų išiktukinių priesagų *-čioti*, *-ėti*, *-sėti* ir *-oti* vedinių darybinė reikšmė – iteratyvinė (žr. Jakaitienė 1973, 59). Taigi pirmajai grupei priklausytų priesagų *-čioti: timpčioti* (: timpt), *strypčioti* (: strypt) vediniai. Daugiausia rasta priesagos *-telėti* vedinių: *krūptelėti* (: krūpt), *stabtelėti* (: stabt), *dingtelėti* (: dingt), *stryktelėti* (: strykt), *dirstelėti* (: dirst), *dėbtelėti* (: dėbt) ir kt. Antrajai, t. y. onomatopėjinių veiksmažodžių grupei, priklauso šių priesagų vediniai: *-oti: plekšnoti* (: plekšt); *-sėti: kapsėti* (: kapt), *spragsėti* (: spragt); *-ėti: grikšėti* (: grikšt); daugiausia – priesagos *-telėti* vedinių: *purptelėti* (: purpt), *pakštelėti* (: pakšt), *dzingtelėti* (: dzingt), *šlumštelėti* (: šlumšt), *plekštelėti* (: plekšt) ir kt. Nors L. S. Černiauskaitės romano pagrindinė veikėja yra dailininkė, tačiau rašytojos romanas nėra tik „paveikslų“ vėrinys, priešingai, vaizduojamas pasaulis yra gyvas – jis juda, keičiasi ir skleidžia įvairiausių garsus.

Akį patraukia žodis *skyvytėliai: Šiai* [Izabelei – V. S. M.], *kol prisiklijuodavo aksominius skyvytėlius ant vienos rankos, nuo kitos jie jau būdavo nubyrėję* (KIM 83). *Skyvytėlių* kontekstinis sinonimas – *raganės žiedlapiai*. Platesnis kontekstas padeda išsiaiškinti, kad iš pirmo žvilgsnio neįprastas, negirdėtas žodis *skyvytėlis*, susijęs su žodžiu *skiautė* (išplėštas iš žiedo žiedlapis tampa žiedo skiaute). LKŽ_e užfiksuotas žodis *skivytytas* reiškia: 1. ‘atplėštas ar atplyšęs gabalas, skarmalas, skuduras’ ir 2. ‘skeveldra, šukė, atplaiša’. Taigi rašytoja iš žodžio *skivytytas* sudaro deminutyvą *skyvytėlis* – tai priesagos *-ėlis* vedinys iš žodžio *skyvytytas* (žodžio *skivytytas* variantas).

Apibendrinant galima teigti, kad L. S. Černiauskaitė rašo taip, tarsi balsu pasakotų įvykius, veikėjų išgyvenimus šalia sėdinčiam skaitytojui. Ir kalba jam tokia kalba, kuri netelpa į bendrinės kalbos rėmus.

4. SINTAKSĖ

4.1. Sakinių rūšys

Kalbant apie L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* sintaksę, galima skirti du dalykus: kūrinio pradžios sintaksę (p. 7–19) ir likusios romano dalies sintaksę. Apskritai struktūros atžvilgiu sakiniai yra labai įvairūs, tačiau romano pradžia išsiskiria dar ir tuo, kad aprašant jausmus keli sakiniai jungiami į vieną, atsisakant bet kokių skyrybos ženklų (žr. p. 14) arba tik taškų (žr. p. 17–19). Be to, minėtuose puslapiuose iki šiol (t. y. iki p. 17) vyravusią sintagmatiką pakeičia paradigmatica (plačiau žr. 5.2. *Teksto skaida*). Taip yra ir kitose romano vietose, pavyzdžiui, Gailiaus nužudymo scena arba teksto dalis, kurioje pasakojama apie pagrindinės veikėjos sielą sukrėtusius dalykus. Toks modernizmui būdingas ėjimas redukcijos³¹ link, verlibriškas kalbėjimas, prozos kūrinį priartina prie poezijos (ir atvirkščiai), t. y. laisvųjų eilių, kurios nuo prozos kūrinių skiriasi intonacinėmis ypatybėmis: periodišku kalbos bangavimu (stipryn – silpnyn), sintaksinių pakartojimų poetika.

Romane randama konstatuojamųjų sakinių, nusakančių situaciją, pavyzdžiui, pranešama apie įvykį: *Ji pritūpė prie Iljos (KĪM 77); Izabelė sustingo mirtinoje tyloje, varstoma penkiolikos porų nemirksinčių akių (KĪM 23)*, parodomas laikas: *Į vakarą vėjas visai nurimo, tik paukščiai tebesitaškė trelėmis (KĪM 139); Gegužis buvo tvankus (KĪM 67); Spalio viduryje Izabelė paprašė parvežti ją į Puškus (KĪM 156)* ar vertinimas: *Tėvas sakė, kad kaimo žmonės nepatiklūs ir lėtapėdžiai <...> (KĪM 47); – Moterys yra žiaurios, – staiga atsigręžia (KĪM 83)*. Paskutiniame pavyzdyje pasakotojo komentarą sudaro sintaksinė figūra – elipsė. Ko gero, vengiant kartojimo, nepasakoma, kad atsigręžė Izabelė.

Kūrinyje esama klausiamųjų: *– Kiek tau metų sukanka, vaikelį? (KĪM 69); – Ar ne per anksti daryti tokias išvadas? (KĪM 186)*, skatinamųjų sakinių: *– Eime, – tarstelėjo Liudas (KĪM 142); – Tik nebandyk žiūrėti savo nekaltomis akutėmis... Sakyk, kur tą naktį buvai (KĪM 135)*. Galima išskirti dar ir šaukiamųjų sakinių grupę, nors šaukiamąja intonacija gali būti pasakyti ir konstatuojamieji, klausiamieji ar skatinamieji sakiniai: *– Noriu bėgti! – sušuko ji ir pasileido kiek kojos neša (KĪM 154); – Oi, jūs irgi turit namelį! – iš savo olos staiga prajuko mergaitė (KĪM 183); Ir netrukus, vos nulaičiusi vairą ant staigaus posūkio, nusijuokė: Aš esu lengva! (KĪM 200)*. Tokių šaukiamųjų sakinių tekste nėra daug. Jie žymi sušukimą arba yra formali, kartu ir sustiprinta džiaugsmo išraiška.

Romane dominuoja pilnieji sakiniai, pvz.: *Ji paliko automobilį stovėjimo aikštelėje ir užsuko į banką išsikeisti pinigų rytdienos kelionei (KĪM 202); Izabelė dėbtelėjo į apelsiną (KĪM*

³¹ Galvoje turimas minties „sutrupėjimas, sumažėjimas“ grafiškai išreiškiant ją ne kaip srautą, t. y. ne kaip ištisą kalbėjimą, bet suskaldant į trumpus, minties atžvilgiu – neišbaigtus pasakymus atskiromis pastraipomis.

149); *Izabelė nenuleidžia akių nuo tos apyrankės, tarsi skaitytų jos smulkius ametisto rašmenis lyg užkoduotą tekstą* (KĪM 81). Tai sakiniai, kurie turi visas būtinas sakinio dalis norimai minčiai išreikšti. Tačiau yra ir tokių sakinių, kurie vadinami nepilniaisiais, nes jie tampa aiškūs tik kontekste (žr. Sirtautas, Grenda 1988, 29). Tokie sakiniai dažniausiai esti dialoguose, pvz.: – *Aš tau paskambinsiu.* / – *Tikrai?..* / – *Na taip* (KĪM 191); – *Kur tavo mašina?* – *staiga klausia ji.* / – *Centre.* / – *Tu vienas?..* / – *Taip* (KĪM 43). Kiekvienas pateiktas atsakymas į klausimą, papildymas yra glaudžiai susijęs su ankstesniu sakiniu, pvz., – *Aš tau paskambinsiu.* / – *Tikrai [paskambinsi]?..* / – *Na taip, [paskambinsiu]*. Nepilnieji sakiniai padeda išvengti įkyraus tam tikros sakinio (klausimo, teiginio) dalies pakartojimo, suglaudžia kalbėjimą, priartina jį prie šnekamosios kalbos, kurioje paprastai praleidžiama tai, kas aišku iš konteksto.

Savo struktūra į nepilnuosius sakinius panašūs priduriamieji sakiniai (žr. Sirtautas, Grenda 1988, 29), kurių romane yra ištis nemažai, pvz.: *Jis įsėdo. Į priekį, prie moters* (KĪM 10); *Tik nežinojo, kaip paprašyti. Kaip tai sakoma* (KĪM 11); <...> *tik ant kaktos spengė tas ledinis prisilietimas. Atsineštas iš tvartelio* (KĪM 49); *Ilja atsimerkė. Staiga ir blaiviai, lyg būtų tik vaizdavęs miegantį* (KĪM 31); *Izabelė tikėjosi draugiško gesto, sutikimo ženklo. Džiugesio* (KĪM 32). Iš pavyzdžių matyti, kad sakinytis yra išardomas, suskaidomas. Vis dėlto priduriamaisiais sakiniiais pasakotojas papildė anksčiau pasakytą mintį, ją patikslina ir pabrėžia. Atskirtas žodis ar frazė tampa reikšmine pasakymo, minties dalimi. Todėl pirmą pasakymą reikėtų vertinti kaip neišsamų, neišbaigtą, reikalaujantį papildymo. Be to, pridūrimu sulėtinamas kalbėjimo / skaitymo tempas.

Romane rasta keletas sakinių, vadinamų nominatyviniais sakiniiais, kuriais: *Ji.* / *Izabelė.* – pranešama apie veikėjo pasirodymą; *Beprotė.* – įvardijamas subjektas ir kartu pasakomas vertinimas; *Tyla.* – apibūdinama esama aplinka. Pastarasis pasakymas primena dramos kūrinio remarką. Nominatyviniai sakiniai turi predikatinį centrą, sudarytą iš daiktavardžio vardininko. Savo trumpumu į šiuos sakinius panašūs benariai sakiniai: *Nieko.* – *Dabar.* *Tik tiek.* *Štai ir vėl.* *Ne... betgi tai...* – *Na štai...* – *Kas?* – *Labas vakaras!* – *Sveiki!* Šiems sakiniams artimi vokatyviniai sakiniai „<...>“ susidarantys iš vieno kreipinio, t. y. tokio šauksmininko, kuris tariamas ypatinga intonacija ir kuriuo kartu kviečiama, <...> rodomas pašnekovui priekaištas, <...>“ (Sirtautas, Grenda 1988, 28): – *Tėveli!..* – *Izabele.* – *Ilja!..* – *sustugo Liudas.* Pavyzdyje – *Beatriče. Mūsų žaidimai seniai baigti* (KĪM 122), regis, kreipiamasi vardu į asmenį be ypatingų intonacijų, tačiau visas intonacinis krūvis tenka sakinio pabaigą žyminčiam taškui. Jis įformina ilgėliau užtrūkusią pauzę prieš apmąstomą pasakymą. Juozo Abaravičiaus (2002, 73–74) teigimu, nors taškas paprastai yra „nulinio“, neutralaus minties emociingumo ženklas, tačiau jis nėra visuotinis. Taškas gali žymėti ir pauzes, kurias lemia „<...>“

emocinės properšos, sandūros, netikėti jausmų proveržiai ar prislopintas, kokios nors netekties aitrinamas pojūtis.“

L. S. Černiauskaitės romane dominuoja ilgi, kelių predikatinių centrų sakiniai, kuriuos vis pakeičia trumpi, kondensuoti vientisiniai ar sudėtiniai sakiniai. Vientisiniai sakiniai turi po vieną predikatinį centrą: *JIS eina plentu (KJM 7)*; *Po poros dienų Izabelės automobilis vėl įsuko į vaikų globos namų parką (KJM 26)*; *Už sienos, nutvieksta mėlynos žibinto šviesos, vos vos alsavo Izabelė (KJM 147)*.

Sudėtinu sakiniu laikomas toks sakiny, kuris turi mažiausiai du predikacinius centrus. Visi sudėtiniai sakiniai skirstomi į sujungiamuosius, prijungiamuosius ir mišriuosius sakinius. Sujungiamųjų sakinių visi dėmenys vienodai svarbūs: *Šis automatiškai pakartojo jos judesį, ir šit jiedu tupi vienas prieš kitą surėmę kaktas, intuityviai saugodami iš vagelių garuojančią lemtį (KJM 69)*; *Abu krūpteli, ir skruostais viena po kitos nurieda ašaros (KJM 78)*, prijungiamųjų – vienas pagrindinis, kitas (arba kiti) yra šalutinis dėmuo: *Ji būtų pravirkusi, jei ne berniukai, kurie visą kelią stumdėsi ir lakstė aplinkui (KJM 68)*; *Tų juodaskvernių būrys davė jam suprasti, kad Liudui leidžiama stovėti prie sūnaus palaikų tik todėl, kad jie šitai leidžia (KJM 122)*.

Mišriųjų sakinių dėmenys sujungiami skirtingais sintaksiniais ryšiais: prijungiamuoju, sujungiamuoju ir bejungtuku: *Plekšnoja per skruostus, mėgindama išpurtyti žvilgsnį ar garsą, bet jis neklauso jos rankų, jo bruožai svetimėja, susiskliaudžia kaip į pumpurą grįžtantis žiedas, ir jai atrodo, kad žiūri į savo vaiką pro tolstančio traukinio langą, žiūri ir nieko daugiau negali padaryti (KJM 99)*; *Kirto plentą ir atsidūrė alksnyne, kur iš žievės plėšėsi ryškūs smaili lapeliai, jų plonytė oda žaižaravo saulėje lyg sutankėjusios žalios šviesos aureolė (KJM 191)*.

Romane esama daugiadėmenių asindetoninių³² sakinių: *Gegužės dvidešimt antrąją pakilo gairus vėjas, sužvango žolė, eglynas ūžė kaip avilys (KJM 68)*; *Spurgos nepakenčiamos, nusikaltimas prekiauti tokiomis senomis, šveitė jas į šiukšlių kibirą (KJM 112)*. Taip pat ir polisindetoninių sakinių, pasižyminčių gausiu ir pabrėžtiniu to paties jungtuko kartojimu (žr. KTŽ 152): *Jų pavidalai minkštėja ir bliūkšta, susimaišo kaip plakamas pienas, ir štai naktis apgaubia vaiku virstančią moterį ir moterimi virstantį vaiką ir suvysto į vieną ryšulį (KJM 78)*; *Čia buvo šilta ir minkšta, ir sava. Ir tylu, ir apšviesta, ir viskas atleista... (KJM 87)*. Pastarajame pavyzdyje jungtuku ir jungiamos ne tik vienuosės sakinio dalys, bet ir atskiri sakiniai.

Apibendrinant galima teigti, kad L. S. Černiauskaitės romane yra įvairios sandaros sakinių. Gana įvairus jų derinimas: vienur sakiniai itin demonstratyviai jungiami jungtuku ir, kitur jungtukų pašykštėta; trumpus sklandžius sakinius keičia ilgi sakiniai su periodais, kur šalutiniai dėmenys užpildo kuriamo pasaulio vaizdą, t. y. pasaulis nėra tik girdimas, matomas ar

³² *Asinetonas* – jungtuko nebuvimas (KTŽ 26).

jaučiamas, jis yra visoks vienu metu. Reikia akcentuoti tai, kad negalima sintaksinės sakinių kaitos susieti su kokiais nors romane aprašomais įvykiais (išskyrus skyriaus pradžioje minėtus atvejus). Minties, jausmo, vaizdo „išplėtimų“ atsiranda bet kada, svarbu, kad potyris ką nors primintų, pavyzdžiui, žiūrėjimas į vaiką – panašus į žiūrėjimą *pro tolstančio traukinio langą*.

4.2. Sintaksinės figūros

Rašytinę kalbą dažniausiai traktuojame kaip suvaržytą, t. y. taisyklingesnę, labiau sunormintą, turinčią griežtesnę struktūrą, kurią „irėmina“ skyrybos ženklai. Tam, kad grožinė literatūra įgytų daugiau laisvumo, intonacinio lankstumo, prasminio lengvumo, vartojama ne tik šnekamosios kalbos leksika, bet pasitelkiama ir įvairių sintaksinių figūrų. Kalbos išraiškumą padidinti galima keliais būdais: ypatingai sudarant sakinius ir / arba neįprastai juos vartojant. Atitinkamai yra skiriamos trys sintaksinių figūrų grupės: retorinės, komponavimo ir redukcijos (žr. Župerka 1997, 69).

Be ankstesniuose poskyriuose (žr. 2.1. *Poetinė leksika*, 3.1. *Morfologija*) minėtų šnekamosios kalbos įspūdį kuriančių priemonių, meniniam kalbėjimui šnekamosios kalbos atspalvį suteikia ir retorinės figūros, pavyzdžiui, retorinis klausimas: *Kaip ji galėjo palikti jį vieną po tais nesušylančiais patalais, prie vienintelio lango, pro kurį taip nuožmiai ir nežinia iš kur rėžėsi negera šviesa?* (KJM 89) – tai pagrindinės romano veikėjos Izabelės mintys, tačiau jos skamba kaip pasakotojo, o ne Izabelės priekaištas sau. Veikėjos vidinė kalba, mintys lieka atstu nuo jos. Kituose pavyzdžiuose nuskamba ontologiniai veikėjo Gailiaus klausimai, kurie nėra orientuoti į konkretų adresatą: *Kaip su tuo susitaikyti?* (KJM 160); *Kas man galėtų atleisti, kas galėtų nuraminti?* (KJM 161).

Romane rasta ir keletas retorinių sušukimų: *Izabelė!..* (KJM 79); *Ilja!..* (KJM 98), kuriuos reikėtų traktuoti kaip klyksmą, sušukimą, įvykusį veikėjų mintyse. Tokie šūksniai žymi kulminaciją ir atomazgą vienu metu, nes veikėjų vardai „ištariami“ / dingteli į galvą tada, kai kitas veikėjas mažiausiai tikisi ar nori išvysti minimą asmenį. Tokios vietos romane primena minties, įtampos „sprogimus“. Kartu tai yra labai ekspresyvus, dėmesį patraukiantis veikėjo pristatymas skaitytojui. Pavyzdyje *Aš tampu lengvesnė, pamanė ji. Ir netrukus, vos nulaikiusi vairą ant staigaus posūkio, nusijuokė: Aš esu lengva!* (KJM 202) paskutinę frazę *Aš esu lengva!* galima vertinti kaip neištartą. Kūrinyje ji parašyta kitu šriftu – kursyvu. Romane taip užrašomos tam tikros veikėjų mintys, vidinė kalba, ypatingi prisiminimai.

Galima teigti, kad nedidelį retorinių figūrų kiekį kūrinyje nulemia tai, kad skaitytojas niekada visiškai nepriartėja prie romano veikėjų. Jis gali matyti ir jausti tik tai, ką pasako

pasakotojas. Taigi skaitytojui tik labai retais atvejais suteikiama galimybė tapti veikėjo minties dalyviu.

Sintaksinės komponavimo figūros taip pat didina minties ekspresyvumą, kuris pasiekiamas parenkant ypatingus, neįprastus sakinio dalių ar sakinių išdėstymo būdus. Iš komponavimo figūrų minėtinos: inversija, antitezė, kartojimas, išvardijimas, laipsniavimas ir korekcija.

Kūrinyje rasta nemažai (ypač romano pradžioje) stilistinės inversijos pavyzdžių: *Kai nelėtindamas žingsnio priartėjo, atsivėrė priekinės duralės* (KJM 9). Sakinio pabaigoje esantis veiksnys – tarsi viso sakinio atomazga. Jei jis eitų prieš tarinį *atsivėrė*, sakinyje prarastų įtampą, intrigą (juk nežinia kas gali atsiverti). Pavyzdyje *Jis spūstelėjo peiliuką, ir jos kaklu nudryko kraujo siūlas* (KJM 12) – iš pradžių žvilgsnis aprėpia visumą, paskui jis siaurėja. Į ką reikia koncentruoti žvilgsnį, sužinoma tik sakinio pabaigoje. Neinversinis sakinyje atrodytų taip: *Jis spūstelėjo peiliuką ir kraujo siūlas nudryko jos kaklu*. Reikia akcentuoti, kad tokia inversijos forma, kai veiksnys yra sakinio pabaigoje, dominuoja tarp rastų pavyzdžių. Painokas yra šis sakinyje: *Izabelė prabudo nuo kūkčiojimo, norėjo atsigręžti, bet tėvas suveržė ją iš nugaros rankomis ir kojomis, karštu lanku, ir iki aušros pasiinkšdamas alsavo į kaklą* (KJM 51). Instinktyviai jaučiama, kad veiksmažodis *suveržė* glaudesnio ryšio reikalauja su papildiniu *ją rankomis ir kojomis* nei su vietos aplinkybe *iš nugaros*. Įprastinė vartosena būtų: *Izabelė prabudo nuo kūkčiojimo, norėjo atsigręžti, bet tėvas suveržė ją rankomis ir kojomis karštu lanku iš nugaros*.

Dar viena komponavimo figūra – antitezė: *Moteris nežiūrėjo į jį – įsispitrėjo tiesiai priešais save, į šešėliuose skendintį plentą* (KJM 11); *Izabelė patraukė ranką ir mintyse suklykė, o pro sustingusias iš siaubo lūpas išsprūdo tik tylus, astmiškas chchch* (KJM 88); *Troba, apgaubusi juos kaip tamsos įščios, gaudė ir virkavo, o Liudo nugara buvo tyli, tyčia tyli* (KJM 89). Iš pavyzdžių matyti, kad tarpusavyje gretinami skirtingi dalykai, kurie kalbai suteikia raiškumo, stiprina įspūdį.

Kartojimo figūra išryškina semantiškai svarbiausius sakinio žodžius, atkreipia skaitytojo dėmesį: *O atvėsęs delnas guli tarp jų ir kvepia, kvepia* (KJM 73) – taip pabrėžiamas vyksmo stiprumas, o sakinyje *Ir tūkstančius tūkstančius kregždžių, nuo jų virpėjo oras* (KJM 49) – daiktų gausa. Šiuose sakiniuose esantis kartojimas vadinamas paprastuoju. Pavyzdyje *Jis pasilenkia prie moters kaklo ir uodžia, uodžia krešančių olą ant kaklo <...>* (KJM 12) pakartojami du nariai sakinio viduryje. Toks jų susidūrimas vadinamas sandūra. Ji galimà ir tarp sakinių, pvz.: *Namie pyksta, kai jis pietauja mieste. / Pietauja mieste* (KJM 39); – *Aš bijau. Bijau likti su juo viena...* (KJM 73). Pakartota ankstesnio sakinio tam tikra dalis kito sakinio pradžioje atlieka siejimo vaidmenį. Rastas vienas pavyzdys, kur matyti paprastasis kartojimas ir sandūra: *Štai ir viskas, ir viskas. Ir viskas, sutvaksėjo smilkiniuose* (KJM 86). Įrėminimo, „<...>“ kai teksto

atkarpos pradžioje stovintis komponentas pakartojamas jos gale <...> (Župerka 1997, 72), pavyzdžiu laikytinas šis sakinys: *Turbūt kietumas ir buvo jo ryškiausia savybė – šiurpus kietumas (KĪM 23).*

Sintaksinę figūrą išvardijimą sudaro vienaarūšių sakinio dalių ar ištisų vienaarūšių sakinių eilė: *Jos balse, kvapuose, arogantiškame patelės judesių arsenale tyvuliavo vos juntamas pranašumas (KĪM 11); Paskui jis prisnūdo, suglebo, liovėsi krūpčiojęs (KĪM 55).* Išvardijimo dėmenys jungiami be jungtukų – asindetonu. Šitoks bejungtukis išvardijimas neišskiria kokio nors objekto ar veiksmo, bet, priešingai, kuria vieną bendrą dinamišką vaizdą. Su asindetonu konkuruoja polisindetonas: *Galbūt, ilgiau šitaip sėdėdama, ji būtų išleidusi dvasią kaip lengvutį dūmo kirminą, nesutrikdžiusi šituo nei vieno kieme rūkančio, nei pro šalį skrendančios musės, nei ant grindų virpančio obels šešėlio (KĪM 50).* Tokiame sakinyje pabrėžiamas kiekvienas išvardijimo narys, kuris reikalauja atskiros dėmesio, gretinimo su prieš tai buvusiu nariu. Žvelgiant į išvardijimo narių visumą matyti, kas yra gretinama, kaip kinta žvilgsnis (nuo žmogaus prie gamtos, nuo siauro prie plataus, nuo dalies prie visumos ir pan.).

Rasta ir išvardijimo atmainos – *laipsniavimo* – pavyzdžių. Sakinyje *Tokią ją matė tik kelis kartus, bet kažkodėl nenustebo, neišsigando, nepasibjaurėjo (KĪM 76)* matyti, kaip kinta jausmo įtampa ir stiprumas (jis intensyvėja: *nenustebo, neišsigando, nepasibjaurėjo*). Pavyzdyje *Ir jos žvilgsnis pasklinda, išteka iš akių, išsiveržia per blakstienas ir antakių rėmus, jis raibuliuoja, veidas jame mažėja ir išnyksta – dabar tik žvilgsnis, verpetai, šokantis gyvsidabris: <...> (KĪM 44)* matyti dvi – didėjančio (*žvilgsnis pasklinda, išteka, išsiveržia, raibuliuoja*) ir mažėjančio (*veidas mažėja, išnyksta*) stiprumo eilės.

Rastas ir vienas korekcijos pavyzdys: *Abu vienu metu atkreipė į tai [pro šalį pralekiančius automobilius – V. S. M.] dėmesį, ir tada jis vėl išgirdo jos kvėpavimą. Ne, pamatė – jis sutvaksėjo prasegto švarkelio iškirptėje, po lininiais marškinėliais (KĪM 11).* Formaliuoju korekcijos rodikliu, t. y. žodeliu *ne*, nepereinama nei prie sinonimo, nepriešinami nei antonimai, bet nuo vieno pojūčio peršokama prie kito – nuo klausos prie regėjimo.

Priešingos korekcijai, kuri išplečia pasakymą, yra kalbą glaudinančios figūros – elipsė ir nutylėjimas. Šios redukcijos figūros yra kilusios iš šnekamosios kalbos. „Elipsė yra sakinio dalių, kurias lengva numanyti, praleidimas“ (Župerka 1997, 75). Romane rasta keletas elipsės rūšių, pavyzdžiui, veiksmožodinio tarinio elipsė: *Moteris kažko klausinėjo, ir jis tik suprato, kad turi meluoti, viską meluoti – nė krislo tiesos (KĪM 10); <...> po kojomis, ant guminio kilimėlio, nukritusi pirštinė, ant tuščios sėdynės šalia – paskubom atplėštas cigarečių pakelis ir stambus sidabrinis jos vyro dovanotas žiebtuvėlis (KĪM 40–41),* kur praleisti numanomi žodžiai yra *nesakyti* (pirmame sakinyje) ir *padėtas* (antrame sakinyje). Romane dominuojanti yra daiktavardžio veiksnio elipsė: *Pasidažiusi [ji – V. S. M.] vokus tamsiai violetiniais šešėliais*

(KĪM 41); *Milžiniškomis valios pastangomis spausdavo* [jis – V. S. M.] *tuos ledus atgal, į sąmonės pakraščius* (KĪM 109); *Dabar galėjau* [aš – V. S. M.] *tik atsiminti, kad mama nuausta iš šilko gijų, <...>* (KĪM 160). Sakinį *Ir tada jai vėl sukyla* (KĪM 101) – tik iš konteksto galima suprasti – sukyla jausmai. Tačiau rašytoja ne tik vengia sukonkretinti, kokie jausmai sukyla, bet ir visiškai atsisako šio žodžio – palieka erdvės skaitytojo nuojautai ir vaizduotei. Ir nors formaliai mintis atrodo glausta, tačiau prasmės atžvilgiu – neaprepiama (juk sunku numanyti, kokius jausmus jaučia motina, pamačiusi sūnaus žudiką). Tekste rasta ir papildinio elipsė: *Buvo balandžio pradžia, ir retkarčiais jie dar pasikurdavo* (KĪM 65); *Ir prisidegė dar vieną* (KĪM 110). Pirmame sakinyje praleistas žodis *židinį / krosnį*, antrame – *cigaretę*. Elipsė „pagreitina“ minties raišką, suglaudžia pasakymą, kalbai suteikia veržlumo.

„Nutytlėjimas – tai nepasakymas iki galo, minties nebaigtumas“ (Župerka 1997, 76). Jis neatsiranda šiaip sau, tarsi iš niekur. Dažniausia nutylėjimas kyla iš nenoro / negalėjimo pasakyti minties iki galo arba iš stipraus susijaudinimo, sutrikimo, kuris ir trukdo pabaigti sakinį, pvz., – *Jūs turbūt vis tiek nežinosite... bet gal kartais ir žinosite, – už nugaros suskambo nervingas, <...> balsas* (KĪM 112) – galima išskaityti ne tik veikėjo susinervinimą (pasakotojo komentaras – *suskambo nervingas balsas*), bet ir pajusti jaudulį, drąsos trūkumą užkalbinti nepažįstamą žmogų. Štai taip skamba Izabelės pasakojimas prisiminus sūnaus mirties vakarą: *Gailiui baigėsi rašalas ir jis užsispyrė važiuoti į Kurpiškes, neklausė, kad jau per vėlu ir Pranciška greičiausiai jau bus užsirakinus... (1) Bet tu jį pažįsti... (2) Aš jaučiau, visada jaučiau, kad mūsų gyvenimas buvo tik ilgas pasiruošimas šitam... (3) toks ilgas atsisveikinimas prieš šitą... (4)* (KĪM 152). Daugtaškis itin daugiareikšmis skyrybos ženklas, pavyzdžiui, paskutiniai du daugtaškiai ((3) ir (4)) slepia motinai skaudų ištarti žodį – *mirtis*. Antras (2) daugtaškis žymi, kad tėvai puikiai pažįsta savo vaikus ir jiems nereikia priminti vaikų savybių, todėl išvengiama nereikalingo kartojimo, be to, šis daugtaškis dar ir pasiruošimas „šuoliui“ prie kitos, ontologinės minties. Pirmas (1) daugtaškis taip pat žymi minties šuolį ir nutylėjimą: *<...> Pranciška greičiausiai jau bus užsirakinus [parduotuvę]*.

Taigi tai, kas nutylėta – rebusas skaitytojui, kuris yra priverstas ieškoti prasmų, dekoduoti veikėjų patirtus jausmus. J. Abaravičiaus (2002, 163–164) teigimu, daugtaškiai yra ne tik jausmo, išpūdžio išraiškos, jie „<...> atlieka ir tam tikrą teksto griežtesnės tvarkos dekompoziciją: emfaziškai, efektyviai vaizduojamus reiškinius, dalykus, jų ryšius komponuoja į tekstą ne pagal būties, o pagal jausenos, situacijos sukulto impulso, įvykio, atsitikimo subjektyvizacijos logiką. Tie ženklai simbolizuoja tyčinį šnekos nenuoseklumą, loginį nerišlumą, priežasties ir padarinio, veikslių nenuoseklumo pažeidimus kuriant vaizdą.“ Iš tiesų, paskutiniame cituotame pavyzdyje (trijuose neilguose sakiniuose) kalbama net apie tris dalykus: įvykį, žmogaus būdo savybes ir lemtį / gyvenimą.

5. TEKSTO SIEJIMAS IR SKAIDA

5.1. Sakinių siejimas

Teksto vienybę išlaikyti padeda paviršinės (formalios) ir vidinės teksto siejimo priemonės. Todėl kalbant apie teksto vientisumą, galvoje turimos kohezijos ir koherencijos sąvokos. Šie tekstiškumo kriterijai lietuvių tyrėjų darbuose pradėti minėti nelabai seniai. Labiausiai pažini yra kohezijos sąvoka. Iļjos Galperino (Илья Галпперун) (2005, 74) teigimu, „<...> kohezija – tai ypatingas ryšio tipas, suteikiantis kontinuumą, t. y. loginį tęstinumą, (temporalinę ir / arba erdvinę) atskirų pranešimų, faktų, veiksmų ir pan. tarpusavio priklausomybę.“ Kohezija yra labiau ištyrinėta todėl, kad priemonės (gramatinės, leksinės) ir būdai, kuriais reiškiamas paviršinis teksto siejimas, lengviau pastebimi, jie ir pradėti tyrinėti pirmiausia. Taigi kohezija dažniausiai traktuojama kaip išoriškai matomas reiškinys (žr. Remeikytė (Česnulienė) 2002, 148). O koherencija remiasi ne tik kalbos vienetais, bet ir pragmatika, taip pat neatsiejama ir nuo kognityvinio mąstymo. Janinos Buitkienės (2005, 6) teigimu, „<...> žmonės „ištraukia“ prasmę iš to, ką jie išgirsta ar perskaito. Žmonės interpretuoja tekstus, remdamiesi savo patirtimi, ir visur bando surasti prasminius ryšius, kurie nėra išreikšti žodžiais ar sakiniais.“ Tokiu atveju paviršinio siejimo, formalaus ryšio tarp sakinių / pasakymų gali ir nebūti arba būti nepakankamas. Svarbiausia, kad sakiniai / pasakymai būtų susiję prasmės atžvilgiu bei platesniu kontekstu, t. y. kalbiniu aktu, konkrečia situacija, foninėmis žiniomis³³ apie pašnekovus supantį pasaulį. Kohezija tėra vienas iš veiksnių, sąlygojančių koherenciją, tačiau ne pats svarbiausias (plg. Buitkienė 2000, 29).

Nagrinėjant L. S. Černiauskaitės romaną *Kvėpavimas į marmurą* žiūrėta, kaip tekstas yra generuojamas, t. y. kokiomis gramatinėmis, leksinėmis priemonėmis ir būdais realizuojamas siejimas. Yra keletas sakinių siejimo priemonių klasifikacijos būdų, populiariausias – pagal kalbos lygmenis: gramatinį, leksinį, fonetinį. Vida Remeikytė, remdamasi užsienio teksto lingvistikos autorių darbais, įvardija tris pagrindines gramatinės kohezijos rūšis: 1) referenciją, 2) substituciją ir 3) elipsę (žr. Remeikytė 2002, 152–154). Atsižvelgdama į lietuvių kalbos sandaros sistemą, mokslininkė prideda dar kelis gramatinės kohezijos atvejus, kuriuos skiria lietuvių mokslininkai (Zita Alaunienė, Vytautas Sirtautas): 1) sakinių struktūros įvairumą, 2) žodžių tvarką ir 3) veiksmažodžio laikų derinimą. V. Remeikytė mini ir kitas dvi kohezijos rūšis: leksinę koheziją ir leksinę gramatinę koheziją (žr. Remeikytė 2002, 154–155).

³³ Šį terminą vartoja Rūta Marcinkevičienė knygoje *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys* (2008, 28–29). Mokslininkė (Ibid., 29) teigimu, „<...> foninės žinios suprantamos kaip plataus kultūrinio dalykinio fono, konkrečios situacijos išmanymo ir bendrųjų vertybinių nuostatų visuma. Jos apima žodžiais neįvardytus, bet teksto suvokimui būtinus dalykus. Foninės žinios padeda suvokti pokalbio esmę, kai iš šalies žvelgiant nerišlūs pasakymai pašnekovams tampa rišliu tekstu tik dėl turimų bendrų pokalbio dalyvių žinių, kuriomis galima paaiškinti ryšio tarp atskirų teksto dalių stoką. Todėl foninės žinios laikomos impliitiškojo, arba neišreikštojo, teksto rišlumo elementu.“

Leksinio siejimo priemonėmis laikytinos: kartojimas (grynasis arba to paties žodžio kitos formos kartojimas), sinonimai, perifrazė, įvardžiai,³⁴ elipsė, antonimai, hiponimai ir hiperonimai, taip pat įterpiniai,rieveksmiai, skaitvardžiai, daiktavardžiai, reiškiantys laiką ar vietą, modaliniai žodžiai. V. Remeikytės minėtai tarpinei leksinei gramatinei grupei priklauso: jungtukai, jungiamieji žodžiai, dalelytės ir jau paminėti įterpiniai. Mokslininkė skirstymą motyvuoja remdamasi užsienio teksto lingvistikos darbų autoriais, kurie šį siejimo priemonių sluoksnį dažnai vadina konjunkcija. „Tokio tipo siejimo priemonės sakinius sieja netiesiogiai, bet išreiškdamos specifines reikšmes, santykius. Būtent pagal tuos jų reiškiamus santykius – priešpriešos, pridūrimo, priežasties, laiko, apibendrinimo, aiškinimo, tikslinimo ir kt. – šios siejimo priemonės ir klasifikuojamos“ (Remeikytė 2002, 155). Visas šias priemones Z. Alaunienė (1978, 8–9) aptaria leksinių siejimo priemonių skyriuje, kurį pagal siejamuosius žodžius (t. y. pagal tai, ar jais reiškiami loginiai-semantiniai santykiai ar nereiškiami) mokslininkė suskirsto į dvi grupes: grandininio ryšio žodžiai, kurie parodo formalų sakinių ryšį ir prasmės ryšio žodžiai, kurie nusako loginius-semantinius santykius tarp gretimų / nutolusių sakinių. Jos skirstymu bus remiamasi šiame darbe.

Dar minėtinos ir grafinės sakinių siejimo priemonės:

1. Sakinių eilės tvarka, nes sakinių rašymas paeiliui gali parodyti, kad tarp jų esama tam tikro ryšio (pavyzdžiui, nominatyviniai sakiniai, kurie dėl kitų sakinių kaimynystės įgyja predikatyvumą).

2. Sakinių ribų žymėjimas, nes skyrybos ženklai (taškas, klaustukas, šauktukas, daugtaškis) gali ne tik skirti, bet ir sieti: skyrybos ženklai, suskaidydami tekstą į atskirus sakinius, kartu parodo, kad tarp jų esama sakiniams būdingų santykių (žr. Alaunienė 1978, 49–50).

L. S. Černiauskaitė romane operuoja įvairios sandaros sakiniiais, pasižyminčiais nevienoda seka. Sakiniai siejami įvairiais leksikos vienetais: gausu pasikartojančių žodžių (t. y. grynojo arba to paties žodžio skirtingų formų kartojimo), veiksnio elipsės, jungtukų, dalelyčių, labai dažnas siejimas įvardiniais substitutais, pvz.: *Jam likdavo tik erdvi pustuštė svetainė su vrykle, indauja, <...>*.³⁵ *Joje miegodavo, skaitydavo <...>* (KĪM 109); *Jos kelis kartus prašo paaiškinti, kas atsitiko. Ji sutrinka, neranda žodžių, nes jų nėra* (KĪM 100); *Apie jį sužinau iš mamos ir tėvelio. (6) Jiems tas žvėris sugrauzė gyvenimą* (KĪM 161); *Štai ir automobilis, juoda audinė užtamsintais langais. Atrodo, jis nebe pirmą kartą čia sustoja* (KĪM 111), esama ir tokių sakinių, kuriuos sieja vidinis prasmės ryšys, t. y. esama koherencijos be kohezijos: *Niekas to [krūptelėjimo – V. S. M.] nepastebi, nes krūpčioja jis giliai, mintyse. / Žiema chaotiška ir*

³⁴ Alberto Rosino (1996, 7) teigimu, įvardžių nedera priskirti prie leksinių siejimo priemonių, nes jie neatlieka reprezentacinės funkcijos. Z. Alaunienė knygoje *Sakinių siejimas ir mokinių kalba* (1978, 16–18) įvardžius priskiria prie leksinių siejimo priemonių. O V. Sirtautas ir Česys Grenda (1988, 198) nesigilindami į klasifikacijos nevienodumus pamini, kad įvardžiai skiriami ir prie leksinių ir prie gramatinių skyrių.

³⁵ Citatos kalba netaisyta.

permaininga, nedosni sniego ir šaltuko, jos drėgmė skverbiasi į kaulus kaip sieros rūgštis (KĪM 38); – Išleisk mus pasivaikščioti, – vos įžengusi paprašė Izabelė. / – Šlapia, – suabejojo Beatričė. / – Bet saulė!.. / – Jie miega. – Aš palauksiu (KĪM 27). Vis dėlto, taip susietų sakinių romane reta.

Reikėtų paminėti, kad rašytojos romane sakiniai siejami dviem būdais: grandininis ir paralelinis. Grandininis sakinių siejimo būdas yra tada, kai „<...> naujame sakinyje pakartojamas kuris nors prieš jį esančio sakinio žodis, turintis nominatyvinę funkciją“ (Alaunienė 1978, 10). Grafiškai grandinį sakinių siejimo būdą galima pavaizduoti: pirmas variantas (1), kai naujame sakinyje kartojama rema arba kuris jos žodis $A \rightarrow B, B \rightarrow C, C \rightarrow D$; antras variantas (2), kai naujame sakinyje kartojama tema arba kuris jos žodis $A \rightarrow B, A \rightarrow C$; trečias variantas (3), kuris vadinamas mišriu, kai naujame sakinyje kartojama tema ir rema arba atskiri jų žodžiai $A \rightarrow B, AB \rightarrow C$ (žr. Ibid., 10–13). Tekste tai atrodytų šitaip: (1) *Jis eina **plentu**. / **Plentas** blizga žolėje kaip į vakarus įsmeigtas peilis, <...> (KĪM 7); Pamiške gena ožkas **Pranciška**. **Ji** tingiai pamoja ir suragina gyvulius vytele, <...> (KĪM 90); (2) *Kitą rytą mieste sukdamą į banką **Izabelė** nepastebėjo iš šalutinės gatvės iššokusio automobilio. **Ji** sumosikavo ore, <...> (KĪM 26); **Ji** [stirna – V. S. M.] buvo patikli ir, jei neįsigesdavai per arti prieiti, leisdavo savimi grožėtis. **Jos** naivios akys ir jaukus, lyg smulkiomis lapeliais nubertas kailiukas, <...> (KĪM 130); (3) ***Jis man ne brolis**. / **Jis man ne brolis** ir niekas man ne brolis (KĪM 8). Grandininis sakinių siejimo būdas romane dominuoja.***

Paralelinis sakinių siejimo būdas yra tada, kai „<...> naujas sakinytis rašomas greta ankstesnio sakinio, nekartojant nė vienos jo dalies, leksinės priemonės taip pat nekartojamos“ (Alaunienė 1978, 10). Grafiškai tai atrodytų šitaip: $A \rightarrow B, C \rightarrow D$ (žr. Ibid.), pvz.: *Langai pilkėjo, už jų spengė šaltis. Palengvėjusi, šlapiais nuo prakaito naktiniais Izabelė apsivertė ant kito šono ir vėl užmigo (KĪM 178); Atsitokėjusi Izabelė padėjo teptuką ir atšovė duris į sodą. Karolis atsisuko, spausdamas prie lūpų smilkstančią cigaretę (KĪM 188). Paraleliniu būdu susietų sakinių romane nėra daug. Rašytoja mieliau renkasi tokį rašymo būdą, kai sakiniai / mintys išplaukia vieni iš kitų sudarydami nuoseklų, glaudžiai tarp savęs susijusių veiksmų, jausmų ir vaizdinių vėrinį.*

Sakinių siejimas gali būti kontaktinis arba distancinis. Kontaktinio siejimo esama tada, kai kartojamas žodis ar jo substitutas yra šalia vienas kito esančiuose sakiniuose: *Ir, kaip pranašesnė, pajunta draugei **gailestį**. Tas **gailestis** ją trumpam ištiesina ir suteikia pasitikėjimo, <...> (KĪM 81); Ji laikėsi atokiau, bet jos veidas **kalbėjo**. **Kalbėjo** įkyriai ir būtent Liudui, <...> (KĪM 121); Dabar jis išlipa iš automobilio išgraužtais **paširdžiais**. Tuštuma juose net skamba – buikai, be skausmo (KĪM 39); (1) *Izabelė nebyliai aiktelėjo ir, pažinusi **žilaplaukę moterį**, pasitraukė į krūmų priedangą. (2) **Toji** brido į krantą. (3) *Ant jos nuogo, kaulėto kūno lyg žvynai***

spindėjo saulėje vandens lašeliai (KĪM 192). Paskutiniame pavyzdyje pirmame (1) sakinyje minimą *žilaplaukę moterį* antrame (2) sakinyje pakeičia įvardžiuotinės formos parodomasis įvardis *toji*, o šis trečiame (3) sakinyje keičiamas asmeninio įvardžio *jos* substitutu. Reikia pasakyti, kad kontaktinis sakinių siejimo būdas romane dominuoja.

Distancinis siejimas yra tada, kai siejami tolimi sakiniai, t. y. kai tarp sakinių, kuriuose yra kartojamas žodis, yra įsiterpusių kitų sakinių: (1) *Upės glėbys iš pradžių suverždavo liemenį, paskui stumteldavo pasalūniška srovė.* (2) *Izabelės akmenys tik sušnypšdavo ir pajuosdavo.* / (3) *Upė plakėsi į odą lyg vėsus vėjas, ji nunešdavo pelenus ir išskaldavo vardus.* (4) *Izabelė išsitiesdavo vandenyje lyg pataluose, ir tėkmė nuplaudavo jos bruožus* (KĪM 68). Pirmas (1) ir trečias (3) sakiniai yra susiję grynąja jungtimi, tarp jų įsiterpęs antras (2) sakiny, kuris taip pat grynąja jungtimi yra susijęs su ketvirtu (4) sakiniu, o tarp jų (t. y. antro (2) ir ketvirto (4) sakinio) yra įsiterpęs trečias (3) sakiny. Tekste randama ir dar tolimesnio siejimo (t. y. kai ryšiai susidaro tarp sakinių, kuriuos skiria viena ar kelios pastraipos) pavyzdžių: *Liudas pasekė Izabelės žvilgsnį ir nuobodžiaudamas šyptelėjo* (KĪM 71). Toliau tekste pasakojama apie garsus: *suūbavo pelėda, kvapus: pakvipo sunkia, drėgna žeme ir rasos suvilgytais žolynais*, pasakojama apie Gailiaus dovaną, jo norą pasilikti su įbroliu, berniukų užsidarymą kambaryje, kol galiausiai pasakoma: *Liudas išsiblaškęs šyptelėjo, Izabelė nusuko akis* (KĪM 71). Kitas pavyzdys (1) *Iš vieno berniuko mainais už kramtomą gumą jis gavo kišeninį peiliuką.* / (2) *Lapė nespėjo atsivesti lapiukų.* / (3) *Jis slėpė peiliuką, suvyniojęs į celofano plėvelę, parke, prie pinučių tvoros* (KĪM 130). Kartojimo figūra (*jis, peiliuką*) yra susieti pirmas (1) ir trečias (3) sakiniai. Antras (2) sakiny, skambantis kaip užuomina, iš tikrųjų yra ankstesnio pasakojimo apie rastą negyvą lapę tęsinys (žr. KĪM 129), kartu ir antoniminio siejimo pavyzdys: *Vaikams buvo pasakyta, kad lapė atsivedė lapiukų, ir daugiau nebeateis* (KĪM 129) ir *Lapė nespėjo atsivesti lapiukų* (KĪM 130), kur rema – suvestinis tarinys (*nespėjo atsivesti = neatsivedė*) yra antonimiškai susijusi su žodžiu *atsivedė*. Distancinio sakinių siejimo būdo pavyzdžių romane esama nemažai.

Detaliau darbe bus aptariamos leksinės (grandininio ryšio žodžių) siejimo priemonės, remiantis Z. Alaunienės klasifikacija:

1. Kartojimas. Romane esama sakinių, kuriuos sieja grynasis kartojimas, t. y. kai antrame sakinyje pakartojamas tas pats žodis tokia pačia forma: *Beatričiai dingteli, kad ji niekada nedrįstų pasirodyti Izabelei tokia. Niekam nedrįstų* (KĪM 81); *Juodoje tvartelio angoje kažkas krusteli, ir žolės ryškumas fokusuojasi tiek, kad ją supykina. Tvirtelio pasieniu miško link nuskuodžia mėlyni languoti marškinėliai* (KĪM 101). Šis kartojimas padeda pasakotojui sujungti veikėjo tiesioginės kalbos persakymą su pasakojimu: „– *Esu tuščias kaip mano svetainė.*“ *Svetainė iš tiesų buvo apytuštė, <...>* (KĪM 108). Pavyzdyje *Iš tolo jie atrodė lyg džugūs*

*spalvoti taškeliai – vaikiškumas liejosi ne iš klegesio ir nesubrendusių formų, o savaime, kaip nesutramdomas spinduliavimas. Tas spinduliavimas Izabelę sukrėsdavo (KĪM 169–170) esama gryojo kartojimo su parodomuoju įvardžiu *tas*. Šis įvardis glaudžiau „sukabina“ sakinius, išskiria ir pabrėžia minimą objektą. Reikia pasakyti, kad grynasis kartojimas romane nėra dažnas. Kur kas daugiau esama tokių sakinių, kur žodis kartojamas pakeičiant jo formą, pvz.: **Vaikas** ilgai stoviniavo prie jo [muzikos centro – V. S. M.], bet taip ir neišdrįso paprašyti. Jis [Liudas – V. S. M.] žinojo, kad muzikos **vaikui** reikia vietoj medžių, <...> (KĪM 110); arba kartojama kita kalbos dalimi: **Kurpiškių pradinės mokyklos direktorė pasiūlė** Izabelei vadovauti dailės būreliui. **Pasiūlymas** nuskambėjo kaip sveikinimas švenčių proga, <...> (KĪM 169); **Kol kas Karolis pasiekė tiek, kad Izabelės žvilgsniai** ėmė ilgėti ir darėsi asmeniškesni. Bet lygiai taip pat ji **nužvelgdavo** jaunutę padavėją, <...> (KĪM 184). Pavyzdžiuose kartojimas nusakomas veiksmožodžiu ir daiktavardžiu.*

2. Kaip jau minėta, romane labai dažnas siejimas įvardiniais substitutais. „Įvardžių substitutai yra itin parankūs: trumpi, be to, gali pavaduoti kitas kalbos dalis; tik jų charakterizuojamoji galia menka“ (Sirtautas 2001, 52). Ir nors „Įvardžiai nesukonkretina, nepapildo naujais požymiais pasakytos informacijos“ (Alaunienė 1978, 17), tačiau šis kartojimas „<...> sakinius sieja glaudžiau negu grynasis kartojimas. <...> Pakanka tik sakinio įvardį pakeisti daiktavardžiu, ir įsitikinsime, kad sakiniai tampa savarankiškesni – ryšiai tarp jų silpnėja (Ibid.). Galima teigti, kad sakiniai su įvardžiu turi labiau apibendrintą reikšmę, lyginant juos su ne įvardiniais sakiniais, pvz.: **Kvapai** gali užpulti. **Jie** gali būti nepakeliami (KĪM 80); **Jis užsikaitė vandens ir atsikando riebios spurgos ir popierinio maišelio. Ji** nebuvo šviežia, <...> (KĪM 109); **Dabar į mišką už globos namų tvoros ateidavo jauna stirna. Ji** buvo patikli <...> (KĪM 130).

3. Sinoniminis siejimas sukonkretina ar papildo jau žinomą informaciją nauja: *Jai tik dabar dingtelėjo – galbūt jis pirmą kartą mato tokį saldumyną. / – Tai zefyrai. Desertas* (KĪM 35). Tarp daiktavardžių *saldumynas* ir *zefyrai* susidaro hiponiminiai ir hiperoniminiai santykiai. O tarp žodžių *saldumynas* – *desertas* bei *zefyrai* – *desertas* – sinoniminiai santykiai. Kulinarijos terminas *desertas*³⁶ suteikia informacijos, kad tai saldumynas, valgomas pietų pabaigoje, romane tai daroma per vaikų pietų miegą. Pavyzdyje – *Palaikyk, – Izabelė įbruko Iljai rankinę ir įsitaish ant sūpuoklių. Sūpynių švytuoklė išmetė ją tarp saule nutaškytų kamienų* <...> (KĪM 34) sakinius sieja darybiniai sinonimai (plačiau jie aptarti poskyryje 2.3. *Sinonimika*). Tokio gretiminio siejimo pavyzdžių romane rastas vos vienas kitas atvejis. Kalbant apie sinoniminį siejimą, jungikliais, esančiais gretimuose sakiniuose neapsiribojama, nes jų gali būti pasklidusių visame kūrinyje. Sinoniminio siejimo pavyzdžių tekste esama ir daugiau:³⁷ *mirti – užgesti*;

³⁶ *Desertas kul.* ‘vaisiai, saldainiai ar šiaip kokie saldumynai, duodami pietų pabaigoje’ (DLKŽ).

³⁷ Plačiau apie sinonimus žr. 2.3. *Sinonimika*.

žudikas – psichas (kontekstinių sinonimų poros); *ola – urvas* (sisteminių sinonimų pora). Dažnai pasirenkama ir sinonimo atmaina – perifrazė: *veranda – stiklinė trobos akis; balvonai – medinės skulptūros; jaunutė padavėja – šniurkščiojanti mergina; juodas aksomas – juoda beretė*. Tačiau daugiausia yra mišraus siejimo, kada sinoniminis kartojimas šliejamas prie: 1) įvardinio kartojimo *Izabelė – ji – moteris – šeimnininkė; ji – vaikaitė – mergytė – dailininkė; naujakuriai – jie – atvykėliai*; 2) prie įvardinio ir perifrazinio kartojimo: *fotografas – jis – šviesiaplaukis studentas – meilužis; jis – prašytojas – nepažįstamasis intelektualas – jaunuolis – (tas / santūriu (lyg ką slėptų) baritonu šnekantis) vyras – didžioji būtybė*. Pavyzdyje **Dangus** virš *girios švytėjo kaip žydras deimantas, kaip priekaištas žemei su jos sunkumu ir tamsa. Ta skausmingai tuščia erdvė ją nenumaldomai traukė* (KĪM 73) antrame sakinyje esama ne tik žodžio *dangus* substituto perifrazės *skausmingai tuščia erdvė*, bet ir parodomojo įvardžio *ta*. Matyti, kad tam tikrais atvejais perifrazinis kartojimas suteikia daugiau ir išsamesnės informacijos už sinonimą, plg., *fotografas – studentas* ir *fotografas – šviesiaplaukis studentas*. Fotografai studentai gali būti ir juodaplaukiai, ir rusvaplaukiai ar nuplikę, tačiau žodis *šviesiaplaukis* atmeta visus kitus požymius.

4. Romane sakinius sieja ir veiksnio elipsė (tokio siejimo pavyzdžių esama nemažai): (1) <...> *ji aiškiai išskaito jo ketinimus, taip aiškiai, lyg pati būtų juos įdėjusi jam į galvą.* / (2) *Užstoja kelią, čiumpa jį už kaklo, kilsteli ir prispaudžia prie sienos.* / (3) *Nežiūri jam į akis, tik į geltoną per ketverius metus pastambėjusį smakrą* (KĪM 98). Nei antrame (2), nei trečiame (3) sakiniuose nėra veiksnio, tiesioginį asmens įvardijimą atstoja asmenuojamoji veiksmazodžio forma, kur asmuo paaiškėja iš galūnės. Įdomu tai, kad atsisakius tiesioginio veiksnio įvardijimo, pagreitėja pasakojimo tempas, jaučiama įtampa. Kitose romano dalyse, kur subjektas neįvardijamas, veiksnio elipsė „kuria“ greitą giedro pasakojimo tempą: *Palengvėjusi, šlapiais nuo prakaito naktiniais Izabelė apsvirtė ant kito šono ir vėl užmigo.* / *Rytą pakirdo lengvutėlė. Norėjosi šokti iš lovos, atitraukti užuolaidas, kad tos net plaikstytųsi, ir dainuoti. Basomis nubėgo į virtuvę užkaisti vandens* (KĪM 178–179). Vis dėlto tai tik apgaulingo laukimo efektas, nes netrukus pasakoma: *O lygioje, purioje sniego dangoje aplinkui trobą išmintos šviežios pėdos. Izabelė net nutirpo* (KĪM 179). Vadinasi, veiksnio elipsė padeda kelti įtampą, negeras nuojautas, nerimo jausmą arba visa tai ilgiau išlaikyti.

Iš prasmės ryšio žodžių minėtini:

1. Sujungiamieji jungtukai *o, bet, tačiau, tik, ir*, kurie pasakojimui suteikia gyvumo ir yra tekste itin dažnai vartojami. Šie jungtukai susieja visiškai savarankiškus sakinius įvairiais santykiais. Pavyzdžiui, jungtukas *o* sakinius gali sieti gretinimo arba priešpriešos santykiu: *Akinantis baltumas už lango skaudžiai plykstelėjo į jautrias po miego akis – per naktį dar pasnigo.* / *O lygioje, purioje sniego dangoje aplinkui trobą išmintos šviežios pėdos* (KĪM

179). Atskiruose sakiniuose gretinami iš esmės panašūs dalykai: veiksmas (snigimas) ir jo rezultatas – *sniego danga*, apklojusi žemę. Tačiau antrasis sakinytis sustiprina netikėtumo įspūdį (kažkas buvo apsilankęs, nes sniege įspausti pėdsakai), be to, sujungiamuoju jungtuku *o* sujungiami ne tik sakiniai, bet ir atskiros pastraipos. Jungtukas *o* sakinius sieja priešpriešos santykiu šiame pavyzdyje: *Jai atrodė, kad visi aplinkui tik laukia, varžosi dėl galimybės tapti Dioniso nerūpestingumo įpėdiniu. O šis lyg niekur nieko sėdėjo ant tvarkingai užtiestos prieglaudų lovos, <...> (KJM 46)*. Matyti, kad jungiamos dvi priešybės: kitų žmonių nerimas ir Dioniso ramumas. Pavyzdyje *Liudas susiima už galvos ir linguoja, lyg mėgintų save nuraminti, užliūliuoti kaip idiotą. Bet niekas nepadeda (KJM 127)* dviejų sakinių siejimas pagrįstas priešingumo santykiu. O pavyzdyje *Iš pradžių vengė jį [šunį – V. S. M.] glostyti ir nakčiai palikdavo virtuvėje. Bet vieną vakarą grįžo iš miesto susijaudinusi, o šunytis įsmeigė į ją tokias supratingas akis, kad Izabelė neištverusi pasišaukė jį ir šį tą papasakojo (KJM 168)* prieštaravimas pagrįstas nuolaida, nes pasikeičia Izabelės santykiai su šunimi. Sakiniai siejami priešpriešos-neatitikimo santykiu šiame pavyzdyje: *Su kiekvienu atiduotu drabužiu Izabelei sudiegdavo širdį, lyg po dalelę laidotų sūnų iš naujo. Tačiau ant naujo šeimininko drabužiai staiga prarasdavo atmintį, <...> (KJM 177)*. Jungtukas *tik* sieja sakinius išskyrimo santykiu: *Daugiau jiedu nesišnekėjo. Tik į nuovargį panaši neviltis lyg nuodai pasklido galūnėse ir užspaudė akis (KJM 88)*. Štai pavyzdys, kuriame sakiniai siejami priežasties-pasekmės santykiu: *Tą vakarą šuo užsitarnavo vardą – Riešutas. / Ir nakčiai buvo paliktas didžiajame kambaryje prie Izabelės lovos (KJM 168–169)*. Be to, antrą sakinį prie pirmo sieja ir veiksnio elipsė. Esama sakinių, kur jungtukas *ir* jungia atskirus dalykus ar sudeda įvairius reiškinius vieną šalia kito: *<...> pusseserė užsiminė pažįstanti gydytoją psichiatrinėje. Ir užsikirtusi nutilo (KJM 149); Tie atvykėliai neaugina gyvulių, o kiaušinius ir pieną perka iš kaimynų. Ir daržai jų apgailėtinaai maži, <...> (KJM 47)*. Nors aptariant buvo paminėta keletas romane vyraujančių jungtukų, vis dėlto dominuojantis yra jungtukų *ir* ir *bet* siejimas.

2. Romane sakinius itin dažnai sieja laiką nusakantys žodžiai ir žodžių junginiai: *Kūčių išvakarėse Izabelė atsiliepė į kelis skambučius <...> (KJM 178); Tą vakarą Liudas nemažai išgėrė (KJM 128); Maždaug po savaitės sargas ją rado netoli kelio (KJM 129); Praėjus ketveriems metams, lapę visi užmiršo (KJM 130)*. Laikas – vienas iš pasakojimo atramos taškų, reikalingas ne tik pasakotojui, bet ir skaitytojui. Kaip matyti, cituotuose pavyzdžiuose laiką nusakančios frazės pasakomos sakinio pradžioje, pradedant pasakoti kokį nors naują įvykį.

Romane savo dažnumu išsiskiria ir laiko prieveiksmai *dabar, paskui*. Žodis *dabar* vartojamas reiškiant ne tik vienalaikiškumo, bet ir nuoseklumo santykius: *Antrą valandą po vidurnakčio jos vokai pagaliau užsimerkė, ir sustojęs tarpdury jis išgirdo lėtą, gilų alsavimą. Dabar Liudas galėjo ižengti į sūnaus kambarį (KJM 146)* – veiksmas vyksta paeiliui, nuosekliai;

<...> *tą pat sekundę Liudas pažino žilabarzdį senį. Dabar jis vilkėjo tamsiai žalią lietpaltį, <...>* (KĪM 151) – tuo pat metu Liudas pamato vyriškį, jį atpažįsta ir įvertina jo išvaizdą. Žodžiu *paskui* reiškiamas laiko santykis tarp vykusio ir vėlesnio veiksmo: *Izabelė nusijuokė – trumpai ir tiksliai, lyg braukdama teptuku per drobę. Paskui ji kažką pajuto už lango* (KĪM 188). Įdomus rašytojos pasirinkimas laiko prieveiksmį *paskui* pavartoti vietoj nežymimojo įvardžio *kitas*. Dirbtuvėje Izabelė randa tėčio pieštus mamos aktus, kurie apibūdinami taip: *Vienuose eskizuose tupėjo, laibomis rankomis apkabinusi kelius, kituose gulėjo surietusi kojas ir nepatogiai užlaužusi ranką, plaukais apkritusiu veidu. Paskui sėdėjo ant palangės pasisukusi šonu, <...>* (KĪM 171). Rašytoja, ko gero, sąmoningai vengia įvardžio *kitas* pakartojimo (juk buvo galima mintį rutulioti toliau ją pradėdant taip: *dar kituose <...>*) norėdama užfiksuoti ne tik veikėjos regėjimą, bet ir jos judesį: apžiūrimi eskizai, kuriuose Izabelės mama tupi, *paskui* jie pakeičiami kitais, kuriuose moteris guli, dar vėliau apžiūrimi nematyti eskizai, kuriuose ji sėdi.

3. Galima paminėti ir romano pradžioje bei pabaigoje neretai pavartojamą dalelytę *šit*: *Ir šit iš kampo atvilnijo judesys, <...>* (KĪM 23); *Šit jau bus du mėnesiai* (KĪM 39); *Šit vienaragio akis – joje nežmonišku greičiu skrieja švytinčios planetos. Šit jo pamestas, erdvės bangavimą sukruvinęs ragas, <...>* (KĪM 187). Ši dalelytė rodo tai, kas yra arti, beje, ji sakiniams suteikia emocionalumo, pabrėžia tam tikrą sakinio dalį, kartu parodo reiškinio netikėtumą, staigumą.

Gramatinėms sakinių siejimo priemonėms, kaip jau minėta, priklauso: 1) sakinių struktūros įvairumas, 2) žodžių tvarka, 3) veiksmažodžio laikų, nuosakų, veikslų derinimas.

1. Romane sakinius sieja ir monotonijos padeda išvengti sakinių įvairiarūšiškumas, t. y. kai pasakojimas dėstomas jungiant vientisinius, sudėtinius sujungiamuosius / prijungiamuosius ir mišriuosius sakinius: (1) *Stebima senyvos auklytės – kyštelėjusi galvą pro duris, Beatričė ženklais parodė šiai laiminanti viską, kas netrukus įvyks, – Izabelė siaurais tarpais tarp lovų nulaviravo iki Iljos.* (2) *Jis gulėjo nosisukęs į akvariumą, įkniaubęs smailią nosiukę į alkūnės linkį, išsmukęs iš antklodės kaip dovana iš praplėšto popieriaus* (KĪM 31). Rašytoja išmoningai iš dviejų sakinių padaro vieną (pirmas (1) sakiny): sudėtinis prijungiamasis sakiny (*kyštelėjusi galvą pro duris, Beatričė ženklais parodė šiai laiminanti viską, kas netrukus įvyks*) įsiterpia į vientisinį sakinį (*Stebima senyvos auklytės, Izabelė siaurais tarpais tarp lovų nulaviravo iki Iljos*) kaip komentaras. Antrame (2) sakinyje pavartotos net trys būdo aplinkybės, padedančios skaitytojui susidaryti net tik detalų vaizdą, bet ir pasimėgauti išplėtotu pasakojimu, žavėtis originaliu, netikėtu palyginimu.

Sakinių siejimo funkciją atlieka ir klausiamieji sakiniai, pvz.: *Bet jei aplinkui jį sukosi moteris, <...> Liudas vargu ar būtų pasiėmęs ją į kelionę. Kodėl Izabelė tuo abejoja?..*

Gal todėl, kad Liudo akyse vis dar plyksteldavo senas švelnumo ir rūpesčio inkaras (KĪM 199). Skaitytojui, norinčiam sužinoti šitokio teiginio (pirmas sakiny) motyvus, pasakotojas suteikia galimybę pabūti romano dalyviu, t. y. pasakotojas atsitraukia nuo pasakojimo, nuo veikėjų ir priartėja prie skaitytojo ir kartu su juo pateikia klausimą. Taip skaitytojas raginamas reflektuoti, mėginti į jį atsakyti. *Užsimerkdavo saulėje ir atsimerkdavo šešėlyje. / Ką aš čia veikiu? – staiga dingtelėjo jai. Juk supuosi, kad pasirodyčiau jam laisva ir paprasta (KĪM 35)* – klausiamuoju sakiniu pereinama prie naujos minties. Be to, klausimu „surišamos“ atskiros pastraipos.

2. Žodžių tvarka yra labai glaudžiai susijusi su aktualiaja skaida, nes „Aktualioji skaida reiškiamą įvairiomis priemonėmis: tam tikrais intonaciniais požymiais, žodžių tvarka, dalelytėmis ir t. t.“ (Girdenienė 1971, 38). Taigi, žodžių tvarka, reikšdama aktualiosios skaidos komponentus, atliekančius svarbų vaidmenį jungiant sakinius, turi įtakos ir sakinių siejimui (žr. Alaunienė 1978, 45).

Kiekviename tekste (rašytiniame ar sakytiniame) galime pamatyti tam tikrą judėjimą nuo žinomo, t. y. nuo to, kas jau buvo pasakyta, prie nežinomo, t. y. prie to, kas yra nauja, nežinoma. „Tas sakinio komponentas, kuriuo pasakoma tai, *apie ką* sakinyje kalbama ir kuris rodo sakinio ryšį su kontekstu bei situacija, vadinamas *t e m a*, o komponentas, kuriuo pasakoma tai, kas kalbama apie temą, pateikiama konkreti, aktuali informacija, – *r e m a*“ (Girdenienė 1971, 38). Tiek temos, tiek remos vieta sakinyje nėra fiksuota. Dažniausiai tema eina prieš remą, tačiau gali būti ir atvirkščiai: pirmiausia pasakoma rema, paskui – tema. Tokiu atveju rema eina sakinio pradžioje ir suteikia sakiniui ypatingą reikšmę: remos iškėlimas lydimas intonacinio išskyrimo, taip sakinyje įgauna ekspresyvinį atspalvį.

Minėtina, kad neretai tema ir rema sutampa su tam tikromis sakinio dalimis, pavyzdžiui, tema – su veiksniu, rema – su tariniu. „O kartais temą sudaro veiksny ir tarinys, o remą – antrininkės sakinio dalys“ (Barzdžiukienė, 2003, 21). Taip pat temos rodikliai gali būti: „<...> įvardžiai, įvardžiutinės kalbos dalys, įvardiniairieveiksmiai, remos – dalelytės bei atsakymo elipsė“ (žr. Sirtautas, Grenda 1988, 192). Kalbėjimo akte (dialoge) atsakymą galima praleisti, tačiau rema yra būtina (žr. Barzdžiukienė, 2003, 21). Būna atvejų, kai temos ir remos negalima išskirti todėl, kad sakinyje pateikiama tik nauja, nežinoma informacija. Paprastai tai būdinga pasakojimo pradžiai, kada situacija dar nėra apibrėžta.

Danutės Girdenienės (1971, 38) teigimu, nustatyti, kur sakinyje yra tema, o kur rema, galima pasinaudojant kontekstu,³⁸ situacija arba iškeliant klausimą apie nagrinėjimo sakinio

³⁸ Konstantinas Filipovas (Константин Филиппов) (2003, 157–158) mano, kad sakinio skaidymas į temą ir remą tiesiogiai priklauso nuo konteksto ir kalbos situacijos. Nors sakiniais: (1) *Jis gavo knygą iš kolegos* ir (2) *Jis gavo iš kolegos knygą* perduodama ta pati informacija, tačiau aktuali informacija juose skiriasi. Kiekvienu atveju kalbantysis išsikelia sau skirtingą tikslą: pirmame (1) sakinyje pranešama apie faktą apskritai, o esant stipresniam žodžio *kolega* akcentavimui, pabrėžiama, kad knyga gauta iš kolegos, ne pažįstamo, giminaičio ir pan. Antrame (2) sakinyje akcentuojamas antras momentas: čia nėra tiek svarbu, iš ko buvo gauta, bet kas buvo gauta, t. y. knyga, o

turinį: atsakymo dalis, užimanti klausiamojo žodžio vietą, bus rema, o likusieji žodžiai – tema. V. Sirtauto (2001, 47) teigimu, nors sakinyje „Rema yra svarbesnė. Tačiau ir tema, atrodanti kaip balastas, atlieka reikšmingą teksto siejamąją funkciją.“ Taigi aktualioji skaida yra glaudžiai susijusi su kohezija.

Romano *Kvėpavimas į marmurą* pasakojimuose, aprašymuose bei samprotavimuose dominuoja tokia aktualiosios skaidos komponentų seka: pirmiausia pasakoma tema, paskui rema, o dialoguose vyrauja atsakymo elipsė – pasakoma tik rema. Romane dominuojanti tema – rema komponentų seka dažniausiai išreiškiama įvardiniu, vardažodiniu arrieveiksminiu siejimu: (1) *JIS eina plentu.* / (2) *Plentas blizga saulėje kaip į vakarus įsmeigtas peilis, o šešėliai ritasi per galvą ir pečius, ir retų automobilių užesys palieka smegenyse garuojančias šliūžes (KĪM 7); (1) *Atsitokėjo prie lapės olos.* (2) *Tos pačios, kur prieš ketverius metus užgniaužęs kvapą stebėjo lapę ir lapiukus, o grįžęs pas ją tik verkė ir nemokėjo paaiškinti, kas atsitiko (KĪM 13); (1) *Ji nepajuto, kaip nukrito į samaną.* (2) *Čia buvo šilta ir minkšta, ir sava (KĪM 87).* Paryškinti antrų sakinių žodžiai yra temos, o sakinių poros tarpusavyje susietos grandiniu būdu $A \rightarrow B$, $B \rightarrow C$. Pirmą porą sieja tos pačios šaknies žodžio kartojimas, antrą – parodomasis įvardis, einantis žodžių junginio *lapės ola* substitutu, trečią – vietą žymintisrieveiksmis. Kiekvieno pavyzdžio antruosius sakinius galima pertvarkyti temą ir remą sukeičiant vietomis, t. y. pirmiausia pasakant remą, paskui temą, pvz.: *JIS eina plentu. Kaip į vakarus įsmeigtas peilis blizga saulėje plentas, <...>; Ji nepajuto, kaip nukrito į samaną. Šilta ir minkšta, ir sava buvo čia.* Šitaip pakeitus žodžių tvarką, sakiniai netenka formaliųjų ryšių. Be to, akcentuojami visai kiti dalykai, pavyzdžiui, paskutiniame pavyzdyje į pirmą vietą iškeliami pojūčiai, kuriuos veikejas gali patirti ne tik samanose, bet ir įmotės glėbyje ar kur kitur. O kūrinio pasakotojui yra aktualesnė vieta, nes tik samanose gali būti *šilta, minkšta, sava*.**

Tema pradedami ir sakiniai, kurie yra sujungti grandininio siejimo $A \rightarrow B$, $A \rightarrow C$ variantu: *Juodi apdarai Izabelei netiko. Jie išryškino odos blyškumą, lyg į kokią asketišką futliarą įkalino ir taip smulkų jos kūną (KĪM 119); Dangus virš girios švytėjo kaip žydras deimantas, kaip priekaištas žemei su jos sunkumu ir tamsa. Ta skausmingai tuščia erdvė ją nenumaldomai traukė (KĪM 73); Gailius užsispyrė važiuoti kartu. Jis atrodė nekaip, Izabelė baiminosi priepuolio (KĪM 85).* Jeigu remą sukeisime su tema vietomis, pažeisime sakinių ryšius, taip pat pasikeis ir pasakymų ekspresyvumas, pvz.: *Dangus virš girios švytėjo kaip žydras deimantas, kaip priekaištas žemei su jos sunkumu ir tamsa. Ją nenumaldomai traukė ta skausmingai tuščia erdvė; Gailius užsispyrė važiuoti kartu. Izabelė baiminosi priepuolio, nes nekaip atrodė jis.*

ne koks nors kitas daiktas. Mokslininko (Ibid., 157) manymu, kalbantysis, formuluodamas pasakymą, būtinai atsižvelgia į adresato žinių fondą apie kalbamą dalyką. Žinoma dalis sakinyje tampa išėities tašku, o nauja, nežinoma – pranešimu apie pirmą dalį.

Pakeistuose sakiniuose svarbiausia mintis pasakoma iš karto, esminiai momentai patraukia skaitytojos dėmesį, jaudina.

Pro akis nepraslydo ir šis pavyzdys: *Beatričė užsirūko. Ji nori skambinti, bet pajėgia tik išmesti ranką į orą – delnas dunksteli ant stalo ir bejėgiškai atsigniaučia. / Ji pravirksta (KĪM 83)*, kuriame net du sakiniai prasideda ta pačia tema. Tokią aktualiosios skaidos komponentų seką Liudmila Babenko (Людмила Бабенко) (2004, 310) vadina *vėduoklės* tipo struktūra – tema išlieka stabili, o remos yra skirtingos.

Romane esama sakinių, prasidedančių rema, pvz.: *Paskui jis prisnūdo, suglebo, liovėsi krūpčiojęs. Izabelė tyliai šūktelėjo Liudui, kad šis padėtų perkelti apkvaitusį nuo verksmo vaiką ant sofos (KĪM 55)* – antrame sakinyje aktualu tik tai, kad Izabelė paprašė Liudo pagalbos, todėl rema eina sakinio pradžioje; *Beatričė įsižeidė, apsisuko ir, smogusi per šnerves aštriu kvėpalų šleifu, dingo tarp tujų ir antkapių. Paskui Liudas daug metų jos nebesutiko (KĪM 123)* – įsižeidusio, gal net ilgai pyktį laikančio žmogaus įspūdį sustiprina antras sakinyje, pradedamas rema. Ja (rema) į pirmą vietą iškeliamas laikas *daug metų* ir asmuo *Liudas*, kuriam Beatričė buvo mylima moteris. D. Girdenienės (1971, 42–43) teigimu, kai rema – svarbiausia mintis, pasakoma sakinio pradžioje, „<...> be jokių įžangų, kalbėtojas (ar rašytojas) čia lyg skuba pasakyti tai, kas jam rūpi, kas jį jaudina. Taigi, ekspresyvumo požiūriu, tokios frazės³⁹ yra žymėtos ir griežtai skiriasi nuo atitinkamų nežymėtų frazių, turinčių temos atkarpą pradžioje.“

Kaip jau anksčiau buvo minėta, romano dialoguose vyrauja atsakymo elipsė: – *Radau mums vaiką, – vakare pasakė Liudui Izabelė. / – Kada?.. / – Pas Beatričę (KĪM 25)*. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad atsakymu – *Pas Beatričę* ignoruojamas klausimas – *Kada?..*, o pirmas pasakymas / mintis tęsiama toliau (plg., *Radau mums vaiką pas Beatričę*). Tačiau atsakymas – *Pas Beatričę* gali žymėti ir laiką, jeigu Liudas žinojo, kada Izabelė važiavo pas Beatričę (plg., *Tada, kai buvau pas Beatričę. – Ką jai pasakei? – paklausė Liudas Iljos. / – Kad atstotų... – sumurmėjo šis (KĪM 76)* pasakymas *kad atstotų* yra rema, o praleistas (*aš*) *pasakiau ...* – tema. – *Kur tavo mašina? – staiga klausia ji. / – Centre (KĪM 43)* atsakoma trumpai, lakoniškai, rema *centre*, praleidus temą *mano mašina (yra) ...*

3. „Veiksmažodžių laikai, veikslai ir nuosakos gali reikšti tiek vienalaikiškumo, tiek laiko nuoseklumo santykius“ (Alaunienė 1978, 46). Vienalaikiškumo santykį dažnai parodo gretimuose sakiniuose esantys to paties veiksmo (eigos arba įvykio) veiksmažodžiai: *Ilja tysojo ant sofos dar negrižęs iš verksmo transo, vyzdžiai po užtinusiais vokais spindėjo kaip drėgnas aksomas. O tarp Izabelės sijono rugiagėlių kaip sužeistas drakonas juodavo ašarų dėmė (KĪM 55); Temstant oras atvėso, supleveno virš odos kaip drėgnas, gydantis šilkas. Jaukus vakaro*

³⁹ Mokslininkė fraze vadina ne kažkokią sakinio dalį, bet savarankišką sakinio intonacinį vienetą (žr. Girdenienė 1971, 39).

dažas *suliejo šešėlius su žeme* (KJM 77). Reikia pasakyti, kad toks siejimas romane nėra dažnas. Rašytoja mieliau renkasi tokį rašymo būdą, kai kiekvienas veiksmas, mintis ar jausmas eina nuosekliai, kai jis kyla iš ankstesnio veiksmo ar jausenos, turi motyvaciją: *Izabelė neįstengė atlaikyti jo žvilgsnio. Skubiai nusigręžė ir, prispaudusi prie krūtinės kumštį, kaip siūlą iš kamuolio išvyniojo save iki eglyno* (KJM 85–86); *Čigonė neskubėdama pasitaisė pigią žydrą rankinę ir atsainiai pakrutino į džinsinį sijonėlį įkimštus sėdmenis. Priekinės durys atsidarė, automobilio tamsoje švystelėjo delnas* (KJM 111–112).

Romane dialogai vyksta esamuju laiku, todėl dažniausiai prieš juos esantis pasakojimas, pasakotas būtuju kartiniu laiku, peršoka į esamąjį laiką: *Ilja atsimerkė staiga. Kaip tąkart, globos namuose, kai atėjo jo išsivesti per pietų miegą. / Abu nustemba, sumirksi ir atšlyja. Sutrikimas įsiterpia tarp jų lyg trečias, bet žiūrėdami vienas į kitą vėl atgauna pasitikėjimą. / – Kas tu esi?.. – sukužda Izabelė* (KJM 77–78). Po dialogų, pasakojimas tęsiamas vėl būtuju kartiniu laiku. Pasitaiko ir tokių atvejų, kad pasakojimo laikas derinamas prie dialogo tiesioginės kalbos laiko: *Paliko maišelį ant šiukšlių konteinerio, iš čia jos greitai dings. / – Jūs turbūt vis tiek nežinosite, bet gal kartais žinosite, – už nugaros suskambo nervingas, kažkuo į delną audinėje panašus balsas* (KJM 112) – pasakojimas vyksta būtuju kartiniu laiku (tai liudija sakinio pradžia), bet baigiamas būsimoju laiku (*iš čia jos greitai dings*), nors tikimasi esamojo apibendrinamo laiko (plg., <...> *iš čia jos greitai dingsta*). Liudą užkalbina nervingo balso šeimininkė taip pat būsimoju laiku, tačiau tai yra ne tikrasis būsimojo laikas, jis pavartojamas esamojo laiko vietoje (plg., – *Jūs turbūt nežinote, bet gal kartais žinote*), tikėtina, derinimo su ankstesnio sakinio pabaiga sumetimais. Pasakotojo komentaras – *už nugaros suskambo nervingas, kažkuo į delną audinėje panašus balsas* – pasakomas vėl būtuju kartiniu laiku. Formaliai tarp laikų esama didelės distancijos, tačiau vieno laiko atitinkamos sakinio dalys (t. y. pirmo sakinio pirma pusė ir pasakotojo komentaras) šią distanciją panaikina, susieja sakinius, įrėmina tiesioginę veikėjos kalbą, sukeldamos buvusio laiko / įvykio nuojautą.

Apibendrinant galima teigti, kad nors L. S. Černiauskaitė romane operuoja įvairios sandaros sakiniiais, pasižyminčiais nevienoda seka, tačiau dominuoja grandininis sakinių siejimo būdu susieti sakiniai. Iš leksinių siejimo priemonių gausumu pasižymi įvardinis kartojimas. Romane dominuojanti aktualiosios skaidos komponentų seka yra: pirmiausia pasakoma tema, paskui rema, nors pasitaiko ir priešingai: pirmiausia pasakoma rema, o paskui – tema. Dialoguose vyrauja atsakymų elipsė – atsakoma rema, o tema nutylima. Tekste dominuoja būtojo kartinio laiko sakiniai, kurie neretai (dialoguose arba kaip anksčiau buvo minėta – esamuju laiku pasakojami labai stiprius išgyvenimus veikėjams sukėlę įvykiai) virsta esamojo laiko sakiniiais. Tačiau tokį esamąjį laiką reikėtų suprasti kaip praeities laiką.

5.2. Teksto skaida

Ką galėtų įvardyti terminas teksto skaida, nėra visiškai aišku. Mokslininkė J. Barauskaitė (2001, 39) šį terminą vartoja kalbėdama apie grafinį teksto suskaidymą į pastraipas. Tačiau tekstą galima skaidyti ne tik vertikaliai (į pastraipas), bet ir horizontaliai, panaudojant kitą šriftą ar neįprastus skyrybos ženklus, pavyzdžiui, tašką, kuris pertraukia sakinių minčiai vos įpusėjus ar taškų eilę, kuria tariamai baigiama mintis, arba kelias kūrinio eilutes užimanti brūkšnių virtinė – – – – – – – – – –. Psichologiniame L. S. Černiauskaitės romane tokie intarpai itin tiksliai perteikia minčių properšas, kurių gylio žodžiais neįmanoma išreikšti. Romane vartojama ir dvejopa šrifto kaita: didžiosios raidės, kuriomis parašyti pirmieji skyrių ar pasikeitusio pasakojimo⁴⁰ žodžiai įvardija veikėją, laiką, erdvę, o kursyvu parašyti žodžiai, frazės arba ištisi fragmentai liudija veikėjų tolimoje praityje patirtus stiprius, neužmirštamus išgyvenimus arba yra interteksto rodikliai, arba nutolusių pastraipų jungtys.

Kalbant apie teksto skaidą negalima atsiriboti nuo tokių sąvokų kaip sintaksinė pilnatis ir pastraipa. Šie teksto vienetai dažniausiai išoriškai būna panašūs, tačiau skiriasi individualiais požymiais: sintaksinė pilnatis yra semantinis teksto lygmuo, o pastraipa – formalusis (kompozicinis) teksto vienetas, nes pirmas sakinytis pradamas rašyti toliau nuo kairiojo krašto (plg. Linkevičienė, Vilkienė 2005, 14). Liubovės Losevos (Любовь Лосева 1980) teigimu, sintaksinę pilnatį (mokslininkė ją vadina sudėtine sintaksine visuma) galima apibrėžti kaip teksto sandaros sintaksinį vienetą, kurį sudaro kontaktiniu arba distanciniu ryšiu susijusi sakinių grupė, apibūdinanti kokią nors aprašomo dalyko, reiškinių ir t. t. pusę. Pavyzdžiui:

(1) *Izabelė paslapčia stebėjosi, ką vyriškas, santūrus, savimi pasitikintis jaunuolis veikia tokiam perdėm humanitariniame fakultete, ir iš pradžių ieškojo jo specialybę pateisinančių keistumų.*

(2) *Deja, keistumų Liudas beveik neturėjo.*

(3) *Šiaip ne taip įveikusi pirmą „Uliso“ tomą <...> Izabelė ryžosi pristatyti naująjį pažįstamą Beatričei. Norėjo įsitikinti, ar šį kartą jos ir draugės nuomonės sutaps, – nors dėl vaikinių iki šiol taip dar nė sykiu nebuvo nutikę (KĪM 29).*

Grafiškai matyti trys pastraipos, o sintaksinių pilnačių tėra tik dvi: antra (2) pastraipa iš esmės plėtoja tą pačią temą, apie kurią jau buvo užsiminta pirmoje (1) pastraipoje (kontaktinis ryšys). Taigi šios pastraipos, kuriose pasakojami „vidiniai“ Izabelės ieškojimai, sudaro vieną sintaksinę pilnatį. O trečioje (3) pastraipoje pasakojimas pakinta, atsiranda veiksmas (*ryžosi pristatyti*

⁴⁰ Kai nuosekliai pasakojami, regis, netolimos praities įvykiai ir netikėtai pradami pasakoti tolimos praities prisiminimai, paskui vėl grįžtama į netolimą praetį ir pasakojimas vystomas toliau, taip pat, kai pradamas pasakoti svarbus siužetas.

naujaji pažįstamą Beatričei), pradedama plėtoti nauja tema. Šios pastraipos pirmas sakinyš sutampa su naujos sintaksinės pilnatis pradžia.

Esama ir mišrių, t. y. kontaktiniu ir distanciniu ryšiu susietų, sintaksinių pilnačių:

(1) *Kol Izabelė stovėjo nuščiuvusi, tarsi miegodama atviromis akimis, po apatiniais eglišakiais ji [Mortelė – V. S. M.] išsirausė sniege olą ir atsigulė susirietusi į kamuoliuką. Iš landos kyšojo tik galva su iš kepurės išsipešusia tamsių plaukų sruoga ir mėlynomis kaip vaivorai, arti viena kitos įsodintomis akimis.*

(2) – *Aš turiu namelį.*

(3) *Po kita egle Izabelė išsirausė tokį pat.*

(4) *Sniegas buvo šiltas, svetingas, lyg iš truputį kitokios medžiagos sukurtas gyvas kūnas. Prisilietus jis išsigaubdavo bauginančiomis angeliškomis formomis – labiau juntamomis nei regimomis.*

(5) *Sniegas alsavo. Temstant suspindo lyg fosforas virš numirėlių kaulų.*

(6) *Izabelė gulėjo sniego kokone iškišusi laukan galvą ir pečius, skruostu juto vėsq ir kietumą (KĪM 182–183).*

Nors formaliai yra šešios pastraipos, tačiau sintaksinių pilnačių – tik dvi. Pirmą (1), antrą (2), trečią (3) (jos susietos kontaktiniu ryšiu) ir šeštą (6) pastraipos (ji su pirmomis trimis pastraipomis susieta distanciniu ryšiu) sudaro vieną sintaksinę pilnatį, kurioje plėtojama ta pati tema – žmogus sniego oloje. Antrą (2) pastraipą sudaro tiesioginė kalba, kurią iš abiejų pusių „supa“ pasakojimas. Pirmą (1) ir šeštą (6) pastraipas sieja ne tik ta pati tema, bet ir panaši aprašymo seka: pirmoje (1) ir šeštoje (6) pastraipose kalbama apie Mortelės / Izabelės išsirausimą olą ir iš landos kyšančias veikėjų kūno dalis. Ketvirtą (4) ir penktą (5) pastraipas sudaro kita sintaksinė pilnatis, kurioje apibūdinimas sniegas. Taip suskaidydama antrą sintaksinę pilnatį rašytoja į priekį iškelia neįtikėtinus, tik meniniame pasaulyje įmanomus dalykus: sniegas gali alsuoti, būti šiltas. G. Solganiko (Г. Солганик 2005, 231) teigimu, pastraipa tekste atlieka ir ekspresinę-išskiriamąją⁴¹ funkciją, nes skaitytojas, „pereidamas“ nuo vienos pastraipos prie kitos, tarsi gauna iš rašytojo perspėjimą, kad šita mintis yra svarbi, kad čia yra kažkas nauja. Neįprasta ir paskutinės (6) pastraipos segmentacija: nors antrame sakinyje esama lengvai numanomo veiksnio elipsės, tačiau intuityviai norisi pamatyti jį išreikštą formaliai.

Tekstuose, ypač dalykinio pobūdžio, sintaksinė pilnatis ir pastraipa dažniausiai sutampa, o grožinėje literatūroje, siekiant meninio efekto, teiginiu, kad pastraipa žymi sintaksinės pilnatis ribas, ne visada galima pasikliauti, nes „<...> vienoje pastraipoje gali būti kelios sintaksinės pilnatys arba viena sintaksinė pilnatis gali būti suskaidyta į kelias pastraipas“ (Linkevičienė, Vilkienė 2005, 14). Tai, kad viena sintaksinė pilnatis apima kelias kūrinio pastraipas, įrodo ir

⁴¹ Абзац может выполнять в тексте и экспрессивно-выделительную функцию (Солганик 2005, 231).

anksčiau aptarti pavyzdžiai. L. Loseva taip pat atsargiai žiūri į sintaksinės pilnaties ir pastraipos sutapimą. Jos manymu, pastraipa tėra teksto atkarpa, kurią sudaro įvairūs sintaksiniai vienetai: sakinys, viena ar kelios sudėtinės sintaksinės visumos. O poreikis pradėti naują pastraipą atsiranda tada, kai:

1. Pateikiama nauja informacija (tada ji sutampa su sintaksinės pilnaties pradžia), pvz.,

Izabelė stabtelėjo tamsoje po obelimis. Aplinkui dūsavo ir šnabždėjo gyvieji nakties vandenys, visa čirpė ir suokė, ieškojo vieni kitų, dauginosi ir šventė trauką.

O dirbtuvėje, apšviestas sieninės lempelės, sėdėjo tėvas – švintant pasirodžiusios greitosios felčerė sakė, kad širdis jam sustojusi maždaug prieš penkias valandas (KJM 54).

Pirma pastraipa skirta gamtos aprašymui, antra – tėvo mirčiai. Nors jungtukas *o* glaudina šias pastraipas, tačiau kiekviena jų turi atskirą sintaksinę pilnatį.

2. Pastraipoje pateikta visam tekstui svarbi informacija:

Liudas išvažiuodavo, o ji likdavo, ir visą dieną ieškodavo, kur priglausti tą sunkų, žudantį karštį.

Jai likdavo tik somnambuliškas berniukas, ilgai siurbčiojantis pieną virtuvėje. Jis nenušluostydavo baltų lašelių nuo klijuotės kriaušiu, <...> (KJM 67).

Nors pastraipose pasikartoja tie patys žodžiai *likdavo, ji / jai*, tačiau antra pastraipa neplėtoja minties, kuria buvo baigiama pirmą pastraipą (apie slogią savijautą).

3. Sakinyje naujos žinios logiškai nesiderina su tuo, kas buvo pasakyta ankstesniuose sakiniuose:

Ji pritūpė prie Iljos. Prie vaiko, apie kurį nieko nežinojo, – miego nuginkluotas jo veidas dunksojo ant pagalvės kaip atrakintas podėlis vos praviromis durimis, o prieblandoje už jų bolavo neįžvelgiami daiktai. Jai nevalia jų liesti, nei atpažinti.

Ilja atsimerkė staiga. Kaip tąkart, globos namuose, <...> (KJM 77).

Svarbu yra tai, kad sintaksinės pilnaties pirmasis sakinys paprastai būna pats svarbiausias, jo semantinis vaidmuo didžiausias, o pastraipoje pirmu sakiniu ne visada pasakoma pagrindinė mintis.

Romano pradžia, kur vaizduojama žalojimo, nužudymo ir atpažinimo scena, išsiskiria iš romano visumos teksto skaidos įvairumu. Visų pirma į akis krinta neįprasta teksto segmentacija (kompozicinė ir stilistinė), kuri randama ir visame romane, pavyzdžiui, pasakojimas pradedamas pastraipa, tiksliau sakiniu, kuris nėra, kaip įprasta pastraipos pradžia, atitrauktas toliau nuo kairiojo krašto:

JIS eina plentu.

Plentas blizga žolėje kaip į vakarus įsmeigtas peilis, <...> (KJM 7).

Tokių be pradžios pastraipų romane gausu – šitaip prasideda kiekvienas pasakojimas, kuriame vaizduojami atitolę (laiko atžvilgiu) įvykiai, nuo prieš tai papasakotų. Galbūt šitaip elgiamasi todėl, kad romano laikas neteka chronologine seka – romanas pradedamas nuo svarbiausių įvykių: moters sužalojimo ir įbrolio nužudymo, toliau vaizduojami dalykai, kurie vyko iki šių lemtingų įvykių, o paskui – kas vyko po jų. Taigi romaną reikėtų pradėti skaityti nuo vidurio, tuomet grįžti į pradžią, vėliau peršokti į kūrinio pabaigą. Tik tokiu būdu būtų atkurta fabulos seka.

Kiekvienas skyrius prasideda žodžiu, parašytu didžiosiomis raidėmis. Tokiu žodžio išryškinimu prasideda ir kai kurios pasakojimo dalys: *TREČIADIENIAI ir penktadieniai buvo Liudo* (KĪM 79); *TVARTELIO durys atlapotos, užremtos akmeniu, kad neužsitrenktų* (KĪM 97); *DAIKTAI neteko ryškumo praeitą vasarą* (KĪM 159). Rašytoja parenka ir išryškina tokius žodžius, kuriuos galima laikyti kiekvieno atskiro pasakojimo pradžia ar net ašimi, pagrindiniu motyvu, iš kurio / apie kurį „vyniojama“ įvairių įvykių grandinė. Semantiniu požiūriu šie žodžiai žymi veikėją / objektą, laiką ar erdvę.

Visame romane randama ir dar viena teksto skaidos priemonė – kursyvu parašyti žodžiai, frazės, sakiniai ar ištisas pasakojimas:⁴² (1) „*Šitas* buvo toksai – viską pamatydavo pirmas, lyg už kažkokius nuopelnus jam iš aukščiau būtų buvę leista *šitaip* žiūrėti“ (KĪM 16); (2) „– Mes šnekėjomės *ne apie vaiką*“ (KĪM 84); (3) „*Šitie* laiko apmaldyti mažmožiai – kaip akmenys upėje, prie kurių grįžti vis kitoks, o jie tebelaukia savo vietose nepakitę, tik apsitraukia tirštėjančia atsiminimų miglele, pagalvojo Izabelė“ (KĪM 170–171); (4) „Pagaliau kitame ragelio gale pasigirdo tylus *klausau*“ (KĪM 200). Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, pavieniuose kursyvu parašytuose žodžiuose ar frazėse (pirmas (1) ir antras (2) sakiniai) „talpinamas“ didelis semantinis krūvis bei emocinis užtaisas: ironija, panieka (*šitas, šitaip*); intonaciškai ryškesnė, aštresnė, griežtesnė, paslepianti tiesioginę mintį yra frazė *ne apie vaiką* (kalbėta buvo apie neištikimybę); trečiame (3) sakinyje kursyvu parašytas apmąstymas, samprotavimas – vidinės kalbos nuotrupa, o ketvirtame (4) sakinyje pasakotojas tarsi pacituoja veikėją.

Dar viena, neretai pasitaikanti ir per visą romaną vis pakartojama teksto skaidos priemonė yra neįprasta stilistinė (kartais pasitaiko ir kompozicinė) segmentacija: *Atrodo, jis verkė. / Ilgai ilgai į svetingą ir kvapnią šiaudų tamsą* (KĪM 15); *Ilja jo nebijojo. Tik nekenė* (KĪM 130); *Ir staiga Liudas suvokia. / Kas slypi už Iljos nugaros, kas įkvėpė jam išūlumo* (KĪM 135). Regis, sakinytis perskiriamas ne vietoje, mintis reikalauja partęsimo, tačiau glaudesnio, nei pateikiama romane. Vis dėlto, šiuose pavyzdžiuose taškas vartojamas motyvuotai. Suskaidydamas įprastinę sakinio sandarą, taškas gali „<...>“ kitaip išdėstyti loginius prasmės centrus, aktualizuoti atskirų ar

⁴² Dėl autentiško sakinių, kurie parašyti paprastu šriftu ir kursyvu, citavimo, šiame poskyryje pasirenkamas kitoks citavimas – kabutėse. Taip iki šiol buvo cituojama tik mokslinė literatūra.

pridurtų žodžių, jų junginių (grupių) reikšmę, sukurti kitokius – raiškesnius, emocingesnius prasmės ir intonacijos akcentus, iškelti „atidalytuosius“ komponentus iki savarankiškų vienetų lygio“ (Abaravičius 2002, 75). Taigi pasakotojui neužtenka pasakyti, kad Ilja verkė ir ramiai baigti sakinį apibūdinant verksmą. Pasakotojui reikia ekspresijos, jis privalo sukelti skaitytojui gailestį, juk berniukas verkė *ilgai ilgai*. Vertikaliu ir horizontaliu kalbos nuoseklumo trikdymu siekiama sužadinti skaitytojo jausmus, jį paveikti, įtikinti.

Tačiau kūrinyje esama vietų (ypač romano pradžioje), kur skyrybos ženklų pašykštėta, pvz., *Tik smėlis, tik tas smėlis pulsavo lyg karščiuojanti smegenų žievė, ir jis nėrė į jį nespėjęs susivokti ką daro, nėrė toks mažytis lyg būtų išbarstęs kūną pakeliui bruknienojuose lyg būtų išsmukęs iš jo kaip iš sunešiotą drabužio ir palikęs pleventi tarp alksnių jis labai skubėjo kad jo nepasivytų ir nesutrukdytų atnašavimo smėliui kuris susiurbia nuskausmina užberia takus karščiuojančioms mintims.....* (KJM 14). Regis, kablelius tekste „paslėpė“ smėlio smiltys, o visi taškai „subėgo“ į pastraipos pabaigą. Skyrybos ženklų nebuvimas labai parankus išreikšti pašėlusiu greičiu lekiančiai minčiai. Tampa nebesvarbu, kas su kuo derinama (pvz., *kad jo nepasivytų ir [jam] nesutrukdytų, o gal nesutrukdytų atnašavimo smėliui?*), jaučiama ir kalbama intuityviai.

Pirmame romano skyriuje esama pasakojimo dalių, kur horizontalus tekstas suskaidomas į trumpas frazes:

<i>štai</i>	<i>ar tai jis ir ką gi jis</i>
<i>dar</i>	<i>jis šitai padarė</i>
<i>ir dar</i>	<i>bet ir ką gi</i>
<i>ir dar</i>	<i>nejaugi</i>
<i>ir nejaugi</i>	-----
(KJM 17);	-----

(KJM 17–18).

Tokie skubūs, galingai išsiveržiantys, neįkyrūs (nors kartojami tie patys junginiai) pasakymai yra paveikūs, didina įtampą, kelia negeras nuojautas, o distakcija patraukia dėmesį. Akį patraukia ir įspūdingai tiksliai, įtikinamai aprašyta dviejų žmonių intymiausia akimirka. Ypatingą jautrumą, artumą ir nesvarumo būseną išreiškia išskydusios, išretėjusios formos. Tiek realiame pasaulyje, tiek meninėje tikrovėje kūniškumo praradimas išreiškiamas tarpiniais pavidalais, kurie rašte virsta brūkšnių eile – neapsakomo jausmo išraiška:

<...> ----- *ir tada staiga*
nyris -----

ir alpulingas tvaksėjimas paplinta audiniais – – – –

nyris – – – – –

ir kaip perlą išspjaunanti geldelė riksmui pražiota

burna – – – – –

nyris – – – – –

----- <...> (KJM 91).

Kartais L. S. Černiauskaitės meninė kalba priartėja prie poezijos, tiksliau – verlibro:

žingsniai per žolę, artėjantis traškesys, na ir ką

peleniniai plaukai, nesutramdomi, spragsi kaip šienas, virsta per saulėlydžio perlietą tarpdurį, liejasi iš plevenančio gėlėto šilko,

ir staiga nuvysta plazdėjimas, viskas sustoja

tos akys

krištolinė rainelė, čia piestelės ir kuokeliai šypsodavosi skrisdami ratu – jas užtvindo, užtvindo tas garuojantis

į kurį žiūri –

ir klyyyyyyyyyksmas

klyyyyyyyy

klyyyyyyyy (KJM 18)

Vertikalus teksto suskaidymas priverčia sustoti ir pasigrožėti ką tik perskaityta eilute (apie plaukus, akis). Be to, vertikalus teksto suskaidymas padeda fiksuoti judesį, svarbiausius minties lūžius iškelti į pirmą vietą. Matyti, kad atsisakoma skyrybos taškais, juos atstoja vertikali segmentacija. Dėl šios priežasties išlaikomos ilgesnės pauzės tarp pasakymų. Paskutinėse trijose eilutėse žodį *klyksmas* pratęsia balsis *y*, atkartojantis šaižų, smegenis perveriantį garsą. Tokiu būdu rašytoja priverčia skaitytoją ne tik „regėti“ pasakojimą, bet ir jį išgirsti. Įdomu tai, kad pirmoje eilutėje žodis *klyyyyyyyyyksmas* pavartojamas pilna, nors ir ištempta forma, o likusiose – jis tarsi aptrupėjęs *klyyyyyyyy*. Galbūt todėl, kad pirmas žodis, kaip ir pirmas įspūdis, menkai suvokiamas, todėl žodis ir ištariamasis iki galo. Tikėtina, kad jo pabaiga labiau primena astmišką garsą nei normalų žodžio skiemenį. Be to, veikėjui tarsi leidžiama atsikvėpti / įkvėpti, stabtelėti, suvokti įvykio baisumą, kurį palydi nesibaigiantis klyksmas.

Apibendrinant galima teigti, kad teksto skaidymas į atskiras pastraipas (dėl to supaprastėja teksto struktūra) leidžia skaitytojui lengviau suvokti aprašomus dalykus. O netikėtai pakeistas šriftas žadina skaitytojo estetinius jausmus. Iš pateiktų pavyzdžių išryškėja nuostata, kad vertikalus ar horizontalus teksto segmentavimas yra paremtas jausminiu išgyvenimu. Ir nors

teksto išskaidymas pastraipomis, minčių pertraukimas taškais yra autoriaus prerogatyva, tai būdinga tik stilistiškai žymėtiems tekstams – tekstams, kurie perduoda ne tik loginį, bet ir emocinį turinį.

IŠVADOS

Išsiaiškinus, kokius kalbos lygmenų (leksikos, morfologijos, sintaksės) vienetus renkasi L. S. Černiauskaitė, kaip juos išdėsto, sujungia ar suskaido, paaiškėja, kokie būdai ir priemonės padeda rašytojai sukurti įtaigų meninį kūrinio pasaulį. L. S. Černiauskaitė romane vartoja ne tik bendrinei kalbai tinkamus žodžius, jų reikšmes, kurios yra užfiksuotos *DLKŽ*, bet ir daugiau lietuvių kalbos žodžių bei jų reikšmių, kurios randamos *LKŽ_e*. Kūrinyje rasta ir žodžių, vartojamų žodynu (*DLKŽ* ir *LKŽ_e*) nefiksuota reikšme.

Prie būtinės tikrovės meninį L. S. Černiauskaitės tekstą priartina dialogai, monologiniai samprotavimai bei aprašymai, parašyti šnekamosios kalbos sluoksniui priklausančiais žodžiais, taip pat šnekamosios kalbos atspalvį suteikia ir tie leksikos vienetai, kurie pavartoti be galūnių balsių. Romane vartojama daug perkeltinės reikšmės žodžių, kurie tarsi antrina dar gausiau vartojamoms metaforoms. Savitos metaforos padeda rašytojai itin subtiliai ir novatoriškai perteikti dviejų suaugusių žmonių intymias gyvenimo akimirkas, vaizduojamai tikrovei suteikia magiškos prasmės ir labai tiksliai apibūdina vidinį žmogaus pasaulį. Romanas *Kvėpavimas į marmurą* operuoja plačia ir įvairia menine leksikos priemonių sistema: įvairiais tropais, palyginimais, vaizdingais veiksmažodžiais, epitetais ir kt.

Nors romane sinonimų pašykštėta, tačiau teksto vienybės tokios kūrinio vietos (kur vietoje sinonimo kartojamas jau pavartotas žodis) nesuardo. Ten, kur rašytoja pasirenka sinonimus (kontekstinius), išvengia ne tik įkyraus žodžio kartojimo, bet ir suteikia papildomos informacijos, o pasakytas sakinyss tampa ekspresyvesnis. Svarbu yra tai, kad rašydama L. S. Černiauskaitė dažniau renkasi ne tikruosius sinonimus, bet kitas kontekstinės sinonimikos priemones: perifrazę ar oksimoroną.

Kūrinyje pavartotų frazeologizmų motyvacija paremta dažniausiai metaforiniais arba metoniminiais ryšiais. Frazeologizmai nėra labai ekspresyvūs, pasižymi kasdieniškumu ir tai tekstą priartina prie šnekamosios kalbos. Vis dėlto negalima paneigti fakto, kad ir šie frazeologiniai junginiai išplečia stilistinės raiškos priemonių „arsenalą“, todėl mintis, reiškiamą frazeologizmu, yra įspūdingesnė, patraukia dėmesį.

Romano *Kvėpavimas į marmurą* pradžia išsiskiria iš viso kūrinio ne tik neįprasta stilistine ir kompozicine segmentacija, bet ir įvardžių gausa. Jais rašytoja „žaidžia“ įdomų prasminį žaidimą: klaidina, bet kartu ir patraukia skaitytoją, priverčia jį skaityti ir pažinti veikėjus, pasislėpusius po įvardžių kauke. Toliau kūrinyje įvardžiai vartojami saikingai ir neretai juos ar kitą tiesioginį asmens įvardijimą atstoja asmenuojamoji veiksmažodžio forma, kur asmuo paaiškėja iš galūnės.

Kadangi romane vis grįžtama į praeitį, o pats pasakojimas konstruojamas kaip praeities įvykių, išgyvenimų išsakymas, tekste dominuoja būtojo kartinio laiko sakiniai. Dialogai ir kai

kurios romano dalys yra parašytos esamuju laiku. Kur ne kur pasitaiko būtojo dažninio laiko formos, dar rečiau šmėkšteli būsimojo laiko veiksmažodžiai. Kūrinyje pasakojama trečiuoju asmeniu, išskyrus vieną romano skyrių, kuris parašytas iš vienaskaitos pirmojo asmens (*aš*) pozicijos. Romane (ypač pradžioje) gausu samplaikų, kur veiksmažodžio bendratis šliejasi prie asmenuojamosios veiksmažodžio formos, o per visą romaną vis pavartojamas vidaus einamasis vietininkas – *iliatyvas*.

Skaitant kūrinį pastebėta, kad rašytoja mėgsta vartoti veiksmažodžius, padarytus iš išstiktukų. Rastus pavyzdžius suskirsčius pagal darybinę reikšmę į dvi grupes: 1) momentinį, staigų veiksmą žyminčius veiksmažodžius ir 2) onomatopėjinius veiksmažodžius, pastebėta, kad abejose grupėse daugiausia yra priesagos *-telėti* vedinių.

L. S. Černiauskaitė vartoja įvairios sandaros sakinius: vientisinius, sudėtinius prijungiamuosius, sudėtinius sujungiamuosius ir mišrius. Gana įvairus ir jų derinimas: trumpus, sklandžius sakinius keičia ilgi sakiniai su periodais, o asindetoninius sakinius – polisindetoniniai. Reikia akcentuoti tai, kad negalima sintaksinės sakinių kaitos susieti su kokiais nors romane aprašomais įvykiais (išskyrus keletą darbe išskirtų atvejų). Minties, jausmo, vaizdo „išplėtimų“ atsiranda bet kurioje romano vietoje, svarbu, kad potyris ką nors primintų.

L. S. Černiauskaitės kūrinys sakiniai siejami dviem būdais: grandininis ir paralelinis. Grandininis sakinių siejimo būdas romane dominuoja. Sakiniai siejami įvairiais leksikos vienetais: labai dažnai siejama įvardžių substitutais, veiksnio elipse, esama grynojo arba skirtingų to paties žodžio formų kartojimo, sinoniminio ir perifrazinio siejimo, taip pat sakiniai siejami jungtukais (gausu jungtukų *ir* ir *bet* siejimo pavyzdžių) ir dalelytėmis. Itin dažnai sakinius sieja ir laiką nusakantys žodžiai ir žodžių junginiai. Paraleliniu būdu susietų sakinių romane nėra daug. Rašytoja mieliau renkasi tokį rašymo būdą, kai sakiniai / mintys išplaukia vieni iš kitų sudarydami nuoseklų, glaudžiai tarp savęs susijusių veiksmų, jausmų ir vaizdinių vėrinį. Tekste sakiniai siejami ne tik formaliomis, eksplikotomis siejimo priemonėmis, bet ir implicitiškai – tokius sakinius sieja vidinis prasmės ryšys, t. y. esama koherencijos be kohezijos.

Romane *Kvėpavimas į marmurą* dominuoja tokia aktualiosios skaidos komponentų seka: pirmiausia pasakoma tema, paskui rema, nors pasitaiko ir priešingai: pirmiausia pasakoma rema, o paskui – tema. Dialoguose vyrauja atsakymo elipsė – pasakoma tik rema, o tema nutylima. Kūrinyje dominuojanti tema – rema komponentų seka dažniausiai išreiškiama įvardiniu, vardažodiniu ar prieveiksminiu siejimu.

Romano tekstą rašytoja suskaido ne tik vertikaliai (į pastraipas), bet ir horizontaliai, panaudojusi kitą šriftą ar neįprastus skyrybos ženklus, pavyzdžiui, tašką, kuris pertraukia sakinių minčiai vos įpusėjus ar taškų eilę, kuria tariamai baigiama mintis, arba kelias kūrinio eilutes užimančią brūkšnių virtinę ----- . Romane vartojama dvejopa šrifto

kaita: didžiosios raidės, kuriomis parašyti pirmieji skyrių ar pasikeitusio pasakojimo žodžiai. Jais rašytoja įvardija veikėją, laiką, erdvę. O kursyvu parašyti žodžiai, frazės arba ištisi fragmentai liudija veikėjų tolimoje praeityje patirtus stiprius, neužmirštamus išgyvenimus arba yra interteksto rodikliai, arba nutolusių pastraipų jungtys. Romane gausu pavyzdžių, kai viena sintaksinė pilnatis apima kelias kūrinio pastraipas. Vertikaliu ir horizontaliu kalbos nuoseklumo trikdimu siekiama sužadinti skaitytojo jausmus, jį paveikti, įtikinti.

L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* antraštė yra labai svarbi, visavertė teksto dalis, kurioje telpa ne tik tiesioginės, bet ir perkeltinės kūrinio prasmės. Antraštė (viso romano ir kiekvieno skyriaus atskirai) su tekstu yra susijusi idėjine, tematikos bei emocine prasme. Joje išskyla svarbiausias motyvas, pagrindinė mintis, apie kurią, kaip apie ašį, „lipdomas“ pasakojimas, kylantis iš išorinio bei vidinio kiekvieno veikėjo pasaulio.

SUTRUMPINIMAI

cit. iš – cituota iš

dgs. – daugiskaita, daugiskaitinis

dz. – dzūkybė

Ibid. – santrumpa, žyminti, kad tas pas veikalas cituojamas antrą ar daugiau kartų iš eilės

ir kt. – ir kiti

ir pan. – ir panašiai

kul. – kulinarija

menk. – menkinamasis, menkinamai

muz. – muzika

ntk. – neteiktinas

ppr. – paprastai

prk. – perkeltinė reikšmė

pvz. – pavyzdžiui

ryt. – rytietybė

rus. – rusiškai

šnek. – šnekamosios kalbos žodis ar reikšmė

vak. – vakarietybė

vok. – vokiškai

V. S. M. – Vaida Steponavičiūtė-Marudina

t. y. – tai yra

t. t. – taip toliau

žem. – žemaitybė

žr. – žiūrėti

ŠALTINIS

KJM – ČERNIAUSKAITĖ, Laura Sintija. *Kvėpavimas į marmurą*. Vilnius: Alma littera, 2006. 208 p.

LITERATŪRA

ABARAVIČIUS, Juozas. *Skyrybos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002. 288 p.

ALAUNIENĖ, Zita. *Sakinių siejimas ir mokinių kalba*: metodinė medžiaga. Vilnius: PMTI, 1978. 98 p.

BARAUSKAITĖ, Janina. *Lietuvių kalbos frazeologizmai*. Vilnius: Lietuvos aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1982. 54 p.

BARAUSKAITĖ, Janina. *Prozos žodis ir stilius*: straipsnių rinkinys. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001. 188 p.

BARZDŽIUKIENĖ, Leonora Domininka. *Tekstas: samprata, komponavimas, funkciniai stiliai*: mokomoji knyga. Kaunas: Technologija, 2003. 131 p.

BAUBLYS, Karolis. *Tarp knygų, su knygomis, apie knygas...* [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas*. Nr. 3085, 2006 kovo 3 [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3085&kas=straipsnis&st_id=8343>.

BUITKIENĖ, Janina. Poetinio diskurso kalbinių raiškos priemonių adekvatumas lietuvių ir anglų kalbose. *Kalbotyra*. T. 48(1)–49(1), 2000, p. 29–38.

BUITKIENĖ, Janina. Dar kartą apie diskursą ir koherenciją. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*. T. 7, nr. 1(2005), p. 5–8.

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas* [interaktyvus]. Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro sudarytas tekstynas. Prieiga internete: <<http://donelaitis.vdu.lt>>.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.), ir kt. Šeštasis (trečiasis elektroninis) leidimas [elektroninis išteklius CD-ROM]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

DRAGENYTĖ, Ramunė. *Lauros Sintijos Černiauskaitės kvėpavimas* [interaktyvus]. Iš *rašyk.lt* [žiūrėta 2010-01-31]. Prieiga internete: <<http://www.rasyk.lt/ivykiai/lauros-sintijos-cerniauskaites-kvepavimas.html>>.

DROTVINAS, Vincentas. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*: mokomoji knyga aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybės studentams. Vilnius: Lietuvos aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos leidybinė–redakcinė taryba, 1987. 96 p.

FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Redaktorių kolegija: Jonas Paulauskas (red.), ir kt. 1-asis leid. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001. 886 p.

G – *Google* [žiūrėta 2010-05-26]. Prieiga internete: <<http://www.google.lt/>>.

GAIDAUŠKIENĖ, Nida. *Laura Sintija Černiauskaitė. Apie naktinių neužmirštuoles ir kita* [interaktyvus]. Iš *Bernardinai.lt* [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-04-27-laura-sintija-cerniauskaite-apie-naktiniu-neuzmirstuoles-ir-kita/9176>>.

GAIVENYTĖ, Ginta. *Rašytoja L. S. Černiauskaitė: „Būtina išeiti iš siauro savo susireikšminimų pasaulėlio“* [interaktyvus]. Iš *lrytas.lt* [žiūrėta 2010-01-31]. Prieiga internete: <<http://www.lrytas.lt/-12489271001248152735-rašytoja-l-s-černiauskaitė-būtina-išeiti-iš-siauro-savo-susireikšminimų-pasaulėlio.htm>>.

GIRDENIENĖ, Danutė. Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra*. T. 22(1), 1971, p. 35–47.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Veiksmažodžių daryba: priesagų vediniai*. Vilnius: Vaizdas, 1973. 68 p.

JAKAITIENĖ, Evalda; LAIGONAITĖ, Adelė; PAULAUŠKIENĖ, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybei*. Vilnius: Mokslas, 1976. 282 p.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Lietuvių kalbos leksikologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybei*. Vilnius: Mokslas, 1980. 134 p.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Leksikologija: studijų knyga*. Antras pakartotinis leidimas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 351 p.

KAZIJEVAITĖ, Kazimiera. *Vertėjas ir redaktorius ar tikrai ranka rankon?* [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas* [žiūrėta 2010-03-02]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3097&kas=straipsnis&st_id=8861>.

KOLEVINSKIENĖ, Žydronė. Motinystės diskursas lietuvių prozoje: Lauros Sintijos Černiauskaitės *Kvėpavimas į marmurą*. Iš *Acta humanitarica universitatis Saulensis: mokslo darbai*. T. 5(2007). *Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose*. Sudarė Džiuljeta Maskuliūnienė. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2008, p. 96–104.

KPP – *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė Aldonas Pupkis. II pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslas, 1985. 432 p.

KTŽ – GAIVENIS, Kazimieras; KEINYS, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990. 278 p.

KVIETKAUSKAS, Mindaugas. *Bevardės deivės istorija (Laura Sintija Černiauskaitė. Kvėpavimas į marmurą, 2006)* [interaktyvus]. Iš *Šiuolaikinės lietuvių literatūros antologija*,

tekstai [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <<http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/466-c-/5262-mindaugas-kvietkauskas-bevardes-deives-istorija-laura-sintija-cerniauskaite-kvepavimas-i-marmura.html>>.

LINKEVIČIENĖ, Nijolė; VILKIENĖ, Loreta. Dar kartą sintaksinės pilnaties ir pastraipos santykių klausimu. *Žmogus ir žodis. Didaktinė lingvistika*. T. 7, nr. 1(2005), p. 13–16.

LKG – Lietuvių kalbos gramatika. II. Morfologija: veiksmažodis,rieveiksmis, dalelytė, prielinksnis, jungtukas, jaustukas, ištiktukas. Sudarė Kazys Ulvydas (vyr. red.). Vilnius: Mintis, 1971. 779 p.

LKŽ_e – Lietuvių kalbos žodynas [interaktyvus]. T. 1–20. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

LUČIŪNIENĖ, Goda. „Matyti galima tik širdimi“ [interaktyvus]. Iš *Literatūra ir menas*. Nr. 3106, 2006 liepos 28 [žiūrėta 2009-07-22]. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3106&st_id=9231&txt=černiauskaite>.

Naujasis Testamentas. Trečias pataisytas leidimas. Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999. 512 p.

NLL – Naujausioji lietuvių literatūra (1988–2002). Sudarė Giedrius Viliūnas. Vilnius: Alma littera, 2003. 464 p.

MARCINKEVIČIENĖ, Rūta. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus, 2008. 304 p.

PIKČILINGIS, Juozas. *Lietuvių kalbos stilistika: vadovėlis Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros ir žurnalistikos specialybėms. D. II*. Vilnius: Mintis, 1975. 376 p.

RAMONAITĖ, Valerija. *Literatūros mokslo įvado pagrindai*. Antrasis pataisytas leidimas. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1999. 155 p.

REMEIKYTĖ (ČESNULIENĖ), Vida. Sakinių siejimo priemonės lietuvių ir užsienio kalbininkų darbuose. *Kalbotyra*. T. 51(1), 2002, p. 147–157.

ROSINAS, Albertas. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 167 p.

SIRTAUTAS, Vytautas; GREKDA, Česys. *Lietuvių kalbos sintaksė: vadovėlis Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų pradinio mokymo pedagogikos ir metodikos bei ikimokyklinio auklėjimo pedagogikos ir psichologijos specialybių studentams*. Vilnius: Mokslo, 1988. 210 p.

SIRTAUTAS, Vytautas. Iš teksto teorijos. Iš SIRTAUTAS, Vytautas; PETKEVIČIENĖ, Regina; GREKDA, Česys. *Rinktiniai kalbotyros straipsniai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001, p. 44–57.

TB – Lietuvos Respublikos Terminų bankas [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://terminai.vlkk.lt:10001/pls/tb/tb.search>>.

TŽŽ – VAITKEVIČIŪTĖ, Valerija. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ketvirtas pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Žodynas, 2007. 1168 p.

VASKELIENĖ, Jolanta. *Darybiniai sinonimai*: mokomoji knyga filologijos specialybių studentams. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2000. 82 p.

VASKELIENĖ, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007. 150 p.

VEDRICKAITĖ, Imelda. Prisijaukink kauką. Gimties ir mirties dichotomija Lauros Sintijos Černiauskaitės kūryboje. *Colloquia*. Nr. 16(2006), p. 98–120.

VLKK – Valstybinė lietuvių kalbos komisija prie Lietuvos Respublikos Seimo [interaktyvus]. Prieiga internete: <<http://www.vlkk.lt>>.

ZABORSKAITĖ, Vanda. *Literatūros mokslo įvadas*: vadovėlis Lietuvos Respublikos aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams. Vilnius: Mokslas, 1982. 210 p.

ŽUPERKA, Kazimieras. *Stilistika*: mokomoji knyga. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997. 115 p.

БАБЕНКО, Людмила. *Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа*: учебник для вузов. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. 464 стр.

БАБИЧЕВА, Ю. Поэтика заглавия. *Вестник ТГПУ*. Выпуск 6, 2000, стр. 61–64.

ГАЛПЬПЕРУН, Илья. *Текст как объект лингвистического исследования*. Изд. 3-е, стереотипное. Москва: Едиториал УРСС, 2005. 144 стр.

ДЖАНДЖАКОВА, Евгения. О поэтике заглавий. Iš *Лингвистика и поэтика*. Москва: Наука, 1979, стр. 207–214.

ЛОСЕВА, Любовь. *Как строится текст*: пособие для учителей. Москва: Просвещение, 1980. 96 стр.

ЛУКИН, Владимир. Художественный текст: основы лингвистической теории. Аналитический минимум. Москва: Ось-89, 2005. 552 стр.

НИКОЛИНА, Наталия. Филологический анализ текста. Москва: Академия, 2003. 255 стр.

СОЛГАНИК, Г. *Стилистика текста*: учебное пособие. Для студентов, аспирантов, преподавателей-филологов и учащихся старших классов школ гуманитарного профиля. Москва: Флинта: Наука, 2005. 256 стр.

ФИЛИППОВ, Константун. Лингвистика текста: курс лекций. СПбГУ.:
Издательство Санкт-Петербургского университета, 2003. 336 стр.

MAGISTRO DARBO SANTRAUKA

Studijų programa: Lietuvių kalbotyra

Vardas, pavardė: Vaida Steponavičiūtė-Marudina

Darbo pavadinimas: Lauros Sintijos Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinė raiška

Darbo pavadinimas anglų kalba: Linguistic expression of the novel *Kvėpavimas į marmurą* (*Breathing into Marble*) by Laura Sintija Černiauskaitė

Darbo vadovė: doc. dr. Jolanta Vaskelienė

Darbo gynimo data: 2010 06 15

Pagrindiniai žodžiai: romanas, leksika, sintaksė, sakinių siejimas, antraštė

Pagrindiniai žodžiai anglų kalba (keywords): novel, vocabulary, syntax, sentences relation, title

SANTRAUKA

Darbe pateikiama įvairiais aspektais išnagrinėta L. S. Černiauskaitės romano *Kvėpavimas į marmurą* kalbinė raiška. Analizuojamas antraštės ir kūrinio bei atskirų jo dalių santykis, aptariama romano leksika, semantinės stiliaus figūros, sinonimiškai vartojamos kalbos priemonės. Dėmesys skiriamas ir romano sakinių įvairovei: aiškinamasi, kokiomis laiko formomis konstruojamas pasakojimas, kokios struktūros sakiniai dominuoja, kaip jie siejami, aptartos ir sintaksinės figūros. Romano tekstas yra ne tik prasmiškai ir formaliai siejamas, bet ir skaidomas – aptariama kompozicinė ir stilistinė teksto segmentacija.

SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY)

Linguistic expression of the novel *Kvėpavimas į marmurą* (*Breathing into Marble*) by Laura Sintija Černiauskaitė analyzed from various aspects which presented in the thesis. The relation of the title and separate part of the novel are analyzed, the vocabulary, semantic stylistic devices, linguistic means used synonymously are discussed. The attention is paid also to variety of the novel sentences: the tenses constructing the narration are analyzed, the dominating sentence structures, their relation, syntactical figures are discussed. The text of the novel is related not only meaningfully and formally, but is also separated – compositional and stylistic segmentation of the text is discussed.

PRIEDAI